

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

SZÉCHENYI
ESZMEVILÁGA

HARMADIK KÖTET

F

BUDAPEST,
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
KIADÁSA

585272

SZÉCHENYI ESZMEVILÁGA

HARMADIK KÖTET

BERZEVICZY ALBERT, TOLNAI VILMOS, GAAL JENŐ,
GYÖRGY ENDRE, FERDINANDY GÉZA ÉS RAVASZ LÁSZLÓ
TANULMÁNYAI

Köteles példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

**MTA
KIK**

BUDAPEST,

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

127458

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
I. sz. Névelésügyi
1925. G. 359. sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

E résszel a «Széchenyi Eszmevilágá»-nak három kötetre tervezett sorozata bezárul. Az 1912-ben megjelent első és az 1913-ban napvilágot látott második kötetet csak most követhette az utolsó. A Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek, mely e kötetek tartalmát képező méltatásokat is — mint nagy közönség által hallgatott előadásokat — velem rendezteté és szerkeszteté, a világháború nagy nyomása alatt a rendszeres működés nem volt módjában. Annyi különböző természetű akadállyal kellett küzdenie, hogy a kiváló szakférfiak és tekintélyes előadók megnyerése után azok tanulmányainak nyilvánosságra hozása és kiadhatása csak szívós kitartással és csupán a Franklin-Társulat előzékeny áldozatkészségével sikerülhetett. De mélyen át voltunk hatva attól a gondlattól, hogy Széchenyi alkotóerejű eszméi napjainkban aktuálisabbak, mint voltak valaha. Nem esoda azért, ha ma a közönséget minden ami a Legnagyobb Magyarra vonatkozik és tőle származik, nagyon élénken érdekli. Megkezdett módon

való méltatásának befejezését tehát nem nyújtani nagy hiba, sőt bűn lett volna. Nemzetünk és hazánk mai szomorú állapotában abból nemcsak fájdalmat enyhítő vigaszt, hanem igen sok irányban hasznos okulást is meríthetünk. Az ő bölcsei és megbecsülhetetlen tanácsai most talán fogékonyabb elmékre találандnak, mint csak egy évtizeddel is ezelőtt. Midőn apostoli buzgalma és prófétai ihlete megkezdte a nemzet regenerációját, az csakhamar valóban annak megújulására vezetett s az ő korát méltán lehet a magyarság renaissance-ának nevezni. Jelenleg a regeneráció és megújulás époly, ha nem nagyobb mértékben szükséges, mint volt az ő korában. Eszméinek nemesítő, erősítő és ifjító hatása most is vajha olyan lenne, mint volt akkor, sőt ma azokat talán még sokkal inkább kell megszívelelnünk, mert jól mondta reá hivatkozva közéletünk egyik nagynevű férfia, hogy jövőnk elsősorban, csaknem kizárólag attól függ, hogy az ok és okosság népének fogunk-e bizonyulni. Bár úgy lenne.

Budapest, 1923 július 2.

Gaal Jenő.

I.

SZÉCHENYI ÉS A KÖZMŰVELŐDÉS.

Irta BERZEVICZY ALBERT.

Széchenyit egész politikai hitvallása és rendszere a közművelődés fontosságának és szükségének fölismerésére és méltatására utalta. Aki — mint ő — már fiatalkori utazásakor barátjával, Wesselényivel együtt «pirult hazánk hátramaradt, olyannyira elaljasodott léte fölött s... kimondhatatlan vágyat érzett habár csak egy mákszemnyivel járulhatni ahhoz, hogy... mi magyarok ne legyünk a civilizációnak egyedüli száműzöttjei... hanem... díszteljesen álljunk a civilizált nemzetek fénykörében»; aki — mint ő — oly erősen hitt a még «fiatal» magyar nemzet «egykori nagy kifejthetőségében», sőt abban is, hogy az egész emberiség jövő nagyságának még nagyon alacsony lépcsőjén áll (Stadium); aki, mint ő, úgy vélekedett, hogy a nemzetek küzdelmében és versenyében ma már nem mint hajdan «a bátor s az erős a hős... hanem egyedül az okos, tanultabb és jobb számoló a sikeres bajnok» s hogy ezért nemzetünk is «más fegyvertárból kénytelen megszerezni a mai időkben védelmi és győzelmi szereit, mint azelőtt» (Garat); aki, mint ő, a «közértelmesség»-ben látta minden jónak, minden haladásnak és hatalomnak alap-

ját s a tudatlanságnál nagyobb és fertelmesebb rabságot nem ismert és ezért az anyagi fejlődést is, mint egész jövődönket szellemi alapra akarta helyezni (Világ, Stadium, Kelet Népe), annak kívánia kellett aminél szélesebbkörű közművelődésnek minden eszközzel való előmozdítását.

Ez következik Széchenyinek nemcsak általános politikai felfogásából és világnézetéből, hanem különösen politikájának fajfejlesztő, nemzeti jellegéből is.

Az ő hite szerint jövődönk alapja nem egyéb, mint nemzetiségünk biztosítása és nemesebb kifejtése. «A magyar népnek — mondja a «Kelet Népe»-ben — nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni Európában... eddigelé sehol ki nem fejlett... sajátságait egy törzsökfajnak, mely, jóllehet... fel-felbőszülésében mint isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csakhogy... a korlátlan tűznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségre kell tisztulni, felemelkedni.» Így lesz majd a magyar sajátságait megőrizve s azokat szeplőtelen minőségükben kifejtve «kiképzett nemzetté», mely a maga «érettségi fényében, a természettől, az istenektől nyert diadalaiban» nagy, bámulandó és dicső.

Ezért a «nemzetiség és közértelmesség» a Széchenyi politikai rendszerében elválaszthatatlan fogalmak; szerinte az visz tökéletességre, ami a nemzetek különböző szellemében levő eredetiségek, tulajdonok, erények kiműveléséből ára-

doz és nagy szerencsétlenség, ha a külföld nagyobb értelmi súlya nemzeti szellemünket, sajátosságainkat, azok nemesítése, tökéletesítése helyett mindinkább pusztítja (Hunnia). Ő inkább a kifejlett magyart szereti és becsüli, amilyen ő isten segítségével lenni fog, mint szereti és becsüli a magyart, amilyen nagy része még ma. (Kelet Népe.) És abban bízunk, hogy míg «Európának, vagy jobban mondva a civilizált világnak szinte minden népei elérték már tetőpontjukat s vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala... Minden jelenetnek jövő fényt mutatnak nemzetünknek... s a kisdéd makkból tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja». Ez a nemzeti rendeltetés pedig magában foglalja mindnyájunk emberi rendeltetését, melynek betöltése: «minden egyes ember tökéletesedése, sajátosságainak, testi és szellemi erőinek kifejtése, aminek a kiművelt emberfő a bizonyítéka». (Hitel.)

Ebben az eszmekörben mozogva, Széchenyi tetteivel, beszédeivel és irataival számos jelét adta annak, hogy a közművelődés összes feladatait ismeri s valamennyinek teljesítésével számol.

Tettei közül különösen az Akadémia alapítását iktathatjuk ide, mely egymagában is dicső helyet biztosítana neki a magyar közművelődés történetében.

Ő — tudvalevőleg — az emlékezetes 1825 november 3-iki pozsonyi kerületi ülésen főképp a Nagy Pál beszédjére buzdult föl, aki az ország főuraihoz fordult azzal a fölhívással, hogy az ő áldozatuktól függ a nemzeti nyelv sikeres művelése, terjesztése, egy magyar akadémia, amely

írókat fejlesztene, tudományos munkákat adna ki s új magyar szavakra tanítaná a nemzetet. Hogy a magyar nyelv — úgymond — a latinnak s a németesítő törekvéseknek ellenállhasson, Magyar Tudós Társaságra van szükség.

Széchenyi rövid felszólalásában akkor — a létező följegyzések szerint — annyit mondott, hogy «ha feláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosainak magyarokká neveltetését : jószágaim egy esztendei jövedelmét feláldozom».

Ebben az első megnyilatkozásban tehát kétségkívül a nyelvművelő, de ebben és ezáltal egyúttal a nemzetnevelő feladat állott az előtérben.

Széchenyi azután hathatós befolyást vett a Tudós Társaságra vonatkozó törvény és szabályok szerkesztésébe, tizennyolc éven át élénk részt vett az Akadémia munkásságában s több elnöki beszédben fejtette ki — többnyire polemikus éllel — a Tudós Társaság céljára vonatkozó nézeteit.

Ezekből is kitűnik, hogy mindig «fajtánk nyelvének s ezáltal nemzetiségünknek, melynél drágább kincsünk nincs», kiemelése, művelése lebegett szemei előtt, mert csak ez úton léphet a nemzet a maga «sajátságos fényében a dísznek fokára» (1842. eln. besz.). Későbbi elnöki beszédeiben is arra int, hogy «jövendőben féltékenyebb gonddal ápoljuk honi nyelvünket, azon kincset, melynek szorgos dajkálása nélkül... sohasem fogunk az emberiségre díszet hárító nemzetek sorába fölemelkedhetni» (1844.) és azt hangsúlyozza, hogy a magyar Akadémia politikai életünkkel szorosan összefügg, mert «politikai kifejtésünk legmélyebb talaja nemzetiségünk biz-

tosítása, felemelése, mi megint szorosán összefügg az előszónak, írásnak s gondolatelrendezésnek kifejtésével» (1846.).

Ámde szem előtt tartandó, hogy az Akadémia már a forradalom előtt is, tehát a Széchenyi közvetlen behatása idejében és így kétségkívül az ő helyeslésével kiterjesztette működését a tudományok legkülönbözőbb ágaira s ezt tette — amennyire azt az önkényuralom alatt korlátozott mozgása megengedte — 1849 után is; s hogy nagy alapítója ez időszak alatt döblingi önkénytes visszavonultságában sem szűnt meg az Akadémia iránt érdeklődni és azzal együtt érezni, azt az intézet magyarsága érdekében az abszolút kormány beavatkozásával szemben 1856 novemberében levélbe foglalt erélyes fölszólalása eléggé mutatja.

És ne feledjük, hogy Széchenyi magának a nyelvnek is mily fontos helyet jelölt ki a nemzetet fejlesztő, nevelő, művelő politikája keretében. Szerinte a nyelv tisztasága s gazdag kifejelettsége legjobb óvoszer zavarok, félreértések, viszályok ellen, leghathatósabb biztosítéka a tiszta és logikus gondolkozásnak és cselekvésnek s leghatalmasabb eszköze az «olvasztói felsőségnek», melytől ő fajunk megerősödését várta.

A Széchenyi tervszerű törekvésének és alkotásainak köszönhető leginkább, hogy mai fővárosunk, melyet ő kezdett következetesen Budapestnek nevezni, valóban az ország szívévé és agyává, közérzületének és közszellemének központjává lett, amely körülmény mindenkorra irányt adott szellemi életünknek s tehát közművelődésünknek is.

Különösen nagy hatása volt ennek az irodalom fejlődésére, amelynek terén Széchenyi példaadása is megbecsülhetetlen értékű volt, amennyiben az ő hatása tette nálunk az irodalmat igazán társadalmi közszükségletté. Ő volt az első államférfiaink között, ki a magyar költészet nemzeti politikai jelentőségét méltatta, előtte mintegy «megnyitotta az alkotmány sáncait». (Beöthy.) Személyes hatása íróink egy egész sorára s épen költőinkre félreismerhetetlen; az Akadémia megalapításával nem tett többet irodalmunkért, mint azzal a viszonyal, melyet személye s az írók között fenntartott, a példával, melyet az irodalmi tevékenység megbecsülésére adott.

Még számosabb bizonyítékait bírjuk Széchenyi nyilatkozataiban annak, hogy érdeklődése a közművelődés egész terére kiterjedt s annak legkülönbözőbb kérdéseire határozott és többnyire ma is helytálló nézetnyilvánítással szólt hozzá.

Már ez előadások sorozatában s könyvében is (gr. Sz. I. nézetei a nevelésről) rámutatott Imre Sándor arra, hogy «Széchenyi munkája a szó szoros értelmében a nemzet nevelése volt». A «Kelet népé»-ben mondja, hogy a nemzet életében a köznevelés mindennél fontosabb, ez a legszentebb tárgy. Azonban ő ennek megvalósításában is bizonyos óvatosságot s szigorú egymásutánt kívánt érvényesíteni s épen ez hozta — mint látni fogjuk — nézeteit többszörös összeütközésbe másokéval. Szerinte lehetően magasra kell az értelemnek emelkednie, mert nincs veszélyesebb, mint a félig-meddig való fejlettség akár tudományban, akár egyébben; ez önállásra elégtelen, ennek megvallására pedig hiú s legtöbb rossz

eredménynek, pusztulásnak oka. A nemzetek életére nézve — szerinte — legveszedelmesebb, ha két lét között vannak: ha már elhagyták az eredeti állapotot, de még nem fejlettek ki egészen. (Pesti por és sár. Hunnia.)

Természetes, hogy a maga nemzetnevelő hivatása körében Széchenyit élénken foglalkoztatta az ifjúság nevelése. Naplójában vallja, hogy valamely nemzetnek a maga védelmében nagygyá és halhatatlanná tételére a legnagyobb rész nevelése a feltétel. Aki a haza megmaradását és szabadságát óhajtja, annak arra kell törekednie, hogy az ifjúság nevelése tökéletes legyen. Midőn ily magas szempontból nézi a köznevelés feladatát, azt mindenekfölött az értelmi nevelésben látja; hiszen nála fődolog a «kiművelt emberfő» s hogy a magyar okossága által «az oknak népe» legyen. (Kelet népe.)

Ezért nagy súlyt helyez az iskolára, de néha erősen korholja is. Egy helyen szembeállítja az iskolát a közjótékonysággal s azt mondja, hogy fontosabb és szükségesebb az előbbi, mert az emberi nemet meglátogató nyomorúság ellen jobban védekezünk, ha jó iskolákkal és tanítókkal gyermekeink erkölceit és tehetségeit kifejtjük, mintha a már elnyomorodottak ápolásáról, gyógyításáról gondoskodunk. (Világ.) Ezért leginkább jó népiskolára van szüksége a hátramaradásából előre törekvő népnek. (Napló.)

De véleménye szerint nem maga a tanulás és tudomány mennyisége teszi az embert okossá, hanem azok megemésztése és jól elrendezése (Hitel); mert az ember lelki felsőbbségét nem az határozza el, hogy mennyi tudományt vertek a

fejébe, hanem, hogy tisztán tud-e gondolkozni. (Önismeret.) Ő sem «a honi iskoláknak», «a szajkókénti betanulás emésztetlen zagyvalékának» köszönheti, amit tud. (Kelet Népe.) Naplóvallo-mása szerint elég, ha a 17 éves ifjúnak meggondolt vallási nézetei vannak s a becsületről elvei, ha tudja kötelességét a király és a haza, minden ember s különösen a nők iránt. Írjon és beszéljen sok nyelven jól, anyanyelvén tökéletesen. Ismerje a történelmet, mennyiségtant, a jogot alaposan, minden mást csak felületesen. A fej túlterhelése gyakran veszedelmesebb, mint a gyomoré. Ebből a szempontból nem ismer egy olyan iskolát sem, amelyet óhajt és el tud képzelni. «Más nemzetek — úgy mond — az idő szükségéhez és az élethez szabják nevelésüket, míg a szegény magyar még mindig a konyha-diákban botorkál és húsz évi tanulás után, habár mindig első eminens volt is, semmi valódi hasznost nem tud; ami egyébiránt csak akkor látszik legjobban, ha a törvényi tekervények és országlási szövevények hazájának há-tárain túl lép.» (Hunnia.)

Gyakorlati irányú javító törekvései némely pontban még modernebbül hatnak s szinte úttörő jellegűek. Így például a testnevelés fontosságának fölismerésében. Ő azt tartja, hogy az ifjúság testét, szellemét egyaránt alkalmassá kell tenni a hazának való szolgálásra, mert különben az ország, az állam számára hiábavaló volt a nevelés. Megállapítja azt is, hogy a testgyakorlás nemcsak erősíti a gyermekeket, hanem bizonyos korban elúzi az erkölcstelen gondolatokat s a szellemi munka után felüdít. (Napló.) Ezenfelül testére s így egész személyére nézve tökéletesebb

ember az, ki több gimnasztikai ügyességgel bír. (Hitel.) A kormányok legfőbb feladata pedig «lakosok testi és lelki szebbítése . . . mert egyedül a test és lélek közti harmónia által éri el a halandó földi létének legmagasb lépcsőjét s pedig, mert a testi szépség némileg a testi erőt és testi egészséget is feltételezi és az erős és egészséges ember általán véve, — noha itt is vannak kivételek — lelkileg is szebb és jobb, mint a gyenge és nyavalygó». (Önismeret.)

Csak természetes, hogy így vélekedvén Széchenyi az orvosi ismeretek bizonyos részét, helyesebben az egészségtant már az iskolába be akarja vinni (Önismeret); oly követelmény, melynek csak évtizedekkel később felelt meg nálunk bizonyos részben az iskola s még nálunk jóval előbb, mint sok más országban. Még modernebb törekvéseknek volt előfutára Széchenyi, midőn naplója tanusága szerint az ifjúság nemi tájékoztatásának problémájával is foglalkozott.

A közművelődés szélesebbkörű kérdéseit öleli fel, mikor a munkafelosztás és másfelől az egyesülés s a közszellem fontosságát hangoztatja, mint a műveltség feltételeit. Szerinte minél nagyobb a műveltség, annál több ágra oszlik minden tudomány, minden mesterség s minél jobban eloszlik, annál magasabbra emelkedik, mert minden ágán külön ember lévén, azt legnagyobb tökéletességre emelheti. Az ember fő tehetségeit a munkafelosztás fejti ki leginkább. Aki mindig egyet végez, az azt természetesen jobban érti, mint aki sokba kap. Viszont minden haladásnak gátja, hogy az ember igen sokféle akar lenni s így alig lehet igazán tökéletes egyféle. Pedig csak úgy ér-

hetjük el valamiben a lehető tökéletességet, ha egynek szentelve magunkat, a többivel csak az egyoldalúság elkerülése végett foglalkozunk. (Hitel.) Ezért mindenkinek igyekeznie kell a neki való tért megtalálni. (Világ.)

A hazában létesítendő dolgokat csak egyesüléssel, egyetértéssel véli megvalósíthatóknak. Szerinte az egész polgárosodás és haladás titka a közszellemben rejlik. Egyes ember sem szellemi, sem anyagi tekintetben nem művelhet bármit is olyan hatással, mint sok ember. (Világ, Napló, Lovakrul.)

Talán legkérdésesebbek a Széchenyi nézetei a művészetet illetőleg, ha azt szintén mint a nemzeti közművelődési program alkotórészét, mint célt tekintjük. Mindjárt látni fogjuk, milyen hatásúak voltak felszólalásai különösen a nemzeti játékszín s a Mátyás-szobor ügyében. Pedig tagadhatatlan, hogy a pesti magyar állandó színház létesítésére vonatkozólag 1832-iki röpiratában kifejtett javaslata egészen gyakorlati és célszerű volt s a nehézségek, melyekre ráutalt, nem voltak épen légbőlkapottak, nem is mindig túlzottak; az is bizonyos, hogy e röpirat számos mondata elárulja, mekkora súlyt helyezett annak írója a színeszet nemzetművelő fontosságára és becsére. Hiszen — saját vallomása szerint — «régóta hordja azon forró kívánatot keblében: bár volna nekünk magyaroknak is valahára állandó színházunk»; pedig az ő korában «a nemzetiség híja miatt a nagyobb s tehetősb rész távolról sem sejdíti, mily búbájjalag hatna egy állandó s jól elrendelt magyar játékszín egész létünkre s mennyire nevelné az nemzeti kifejlődésünket». (Magyar játékszínről.)

És vajjon a Mátyás-szobor miatti, kissé elfajult polemia feledteti-e velünk azt az elragadtatást, mellyel Széchenyi úti naplóiban a látott remek műalkotásokról megemlékszik, azt a rajongást, mely magában a botlókőül szolgált «Kelet népe»-ben a nemzeti dal, a nemzeti költészet iránt megnyilatkozik, megannyi bizonyítéka gyanánt a «degnagyobb magyar» művészszeretetének, mely közművelődési politikájában sem tagadhatta meg magát egészen?

Át kell már most térnünk Széchenyi ama kultúrpolitikai megnyilatkozásaira, melyek már életében s halála után is legtöbb ellenmondásra szolgáltatott okot s az ő közművelődési programjának vitás pontjaiként tekinthetők.

Akadémiai elnöki beszédjeiben maga polemizál azokkal, kik Akadémia, vagy — mint mondják — «tisztán filológiai intézet» helyett inkább a természettudományok fejlesztését s gyakorlati alkalmazását látták volna helyénlevőnek, vagy akik magyar nyelvünk «becsemelésé»-nél előbbre valónak tartják nyelvterjesztő iskolák fölállítását, tanítók képzését; ezekkel szemben fejtegeti ő a kiképzett nyelv mindenekfölött álló hasznát, nemzeti mivoltunkat emelő s annak beolvasztó erőt kölcsönző hatását.

Ugyane beszédeinek, kivált az elsőnek, azok elleni kifakadásai, kik «a magyarságot mostani nyers állapotjában, mielőtt elfogadhatóvá, ízletessé vált volna, mindenkivel rögtön bevételni akarják» s «kuruzslólag csak külsőleg hatva» grammatikát tanítanak és mindenüvé zsinórt varrnak, habár sok igazat tartalmaztak, kétségkívül alkalmasak voltak az épen megelőzőleg a

magyar nyelv érdekében hozott törvények ellen megindult nemzetiségi visszahatásnak tápot adni. Széchenyi azokat a törvényeket maga is helyeselte, nyíltan vallotta, hogy a közigazgatás nyelve «azon faj nyelve legyen, melytől nemcsak az ország vevé nevezetét, hanem mely az alkotmányos létnek is törzsöke». Azt a határvonalat, amelyen ez a követelmény kiegyeztethető azzal a másikkal, hogy a magyar nyelv senkire rá ne kényszerítessék mindaddig, míg az annak felsőségét önkényt el nem ismeri, megvonni valóban nehéz. Hogy a magyar nyelvért már azoknak a törvényeknek megalkotásával eleget tettünk volna, — mint Széchenyi állította (Kelet Népe) — annál kevésbé fogadható el, mert, sajnos, azok a törvények ma sincsenek teljesen végrehajtva. Emellett a magyar nyelvnek tudományos fejlesztésével és tökéletesítésével egyidejű terjesztése és érvényesítése nemcsak közjogi és politikai kérdés; az elsőrendű kulturai kérdés, mert a magyar nyelv hivatva volt már akkor és hivatva van még inkább ma, inkább, mint bármely más hazai nyelv az ismeretek, a műveltség közvetítésére és terjesztésére. Pedig a Széchenyi szóbanforgó nyilatkozatainak mindenesetre oly értelmezést is lehetett adni, amely ennek az érdeknek inkább ártalmára, mint hasznára szolgált.

Foglalkoztunk már a magyar játékszín ügyében közzétett röpiratával s annak ma is csak helyeselhető alap gondolatával. Azonban a legelfogulatlanabb kortársak, — például Fáy András (Kelet népe nyugaton) — tanúsága szerint e felszólalás hatása inkább hátráltatónak, mint előmozdítónak bizonyult, mert a terv kicsinylése

s ugyanakkor a nehézségek élénk kiszínezése, a magyar színészet kezdetlegességének, a magyar közönség nyersségének odaállítása, a kontár túlbuzgóság éles korholása, mindinkább lankasztották a felbuzdulást, mintsem hogy gyorsabban céljához vezették volna.

Legtöbb ellenmondást keltett azonban néhány megjegyzés, mely — sok tekintetben legalább látszólagos ellenmondásban Széchenyi máskor vallott nézeteivel, — a Pesti Hírlap agitatorius fölszólalásaival szemben a «Kelet Népé»-ben látott napvilágot.

Itt ismételve mint két egymást veszélyeztető vagy legalább is akadályozó törekvés van egymással szembeállítva az alkotmány kiszélesítése egyfelől s a csinosodás, vagyis művelődés másfelől s hangsúlyozva van az, hogy az alkotmányos szabadság és a nemzetiség előbbrevaló a műveltség emelésénél és terjesztésénél, mindenekelőtt tehát azt kell tökéletesen biztosítani. A kereskedelmi elsőbbség, dics- és hírvágy, a szép-művészetek köre, a tudományokban való búvárkodás — Széchenyi szerint — mind hozzátartozik a magyarság törekvései végcéljához, de mindez nem eleme a magyarnak, ezért vére nem forr, keble csak akkor hevül isteni tűztől, mikor alkotmányos szabadsága s nemzetisége védelméről, megmentéséről van szó. Azt is hangoztatja, hogy magyarosodni s csinosodni — vagyis művelődni — egyszerre s úgy, hogy egyik se szenvedjen alatta, majdnem lehetetlen; de azért mégis «kell s lehet is; s mert lehet, azért kell». Megvallja továbbá, hogy ő még kevéssel azelőtt az «általános nevelés» ellen volt, nem különcségből,

hanem azért, mert úgy véli, hogyha forradalom és ingadozás nélkül akarjuk a nemzetet nagyra-nevelni, nem szabad amúgy is egyre növekvő testét még mesterségesen növelni, míg eléggé tág köntöse, azaz politikai léte nincs. Nálunk úgyszólván sok a tanult, de kevés a hasznavehető ember; azonfölül a köznevelés elrendezése «nem függ egyedül magunktól».

Ezekhez a magukban véve is tagadhatatlanul kissé homályos és ellentmondó tételekhez azután egyes fölvetett konkrét eszmékkal kapcsolatban közelebbi fejtegetéseket is fűz. Hogy a szükséges gépészeti iskolába nem való a magyar nyelv, mert e téren a németeket nem nélkülözhetjük, a magyar pedig egyhamar nem állhatja meg a helyét. Továbbá a kisdedóvást felséges eszmének mondja ugyan, de úgy véli, még nem vagyunk azon a ponton, amelyen az «nemzeti sakkjátékunkba» beleilleszthető volna, nem lehet most még hazai erőnket kisdedóvó-intézetekre összpontosítani. Ép úgy időelőttinek véli Anglia és Amerika mintájára hasznos ismeretek — useful knowledge — terjesztésére egyesületeket létesíteni. Szembeszáll a Mátyás-szobor tervével is. «Nincs szegény kis Ferenczynknek kenyere — ezt írja — és megesik sok szív s hogy neki kenyere legyen — és egyúttal nekik egy kis halhatatlanság is jusson — lám rögtön a Mátyás-szobori eszme támad fel a magyarnak egén, mint a legfényesebb nyári nap...» Pedig — Széchenyi hite szerint — Mátyás király, ha élne, százezernyi tennivalónk között alkalmasint egy garast sem adna ily célra. Rámutat aztán az országban található sok hiányra, bajra, többek közt az analfabétiz-

musra is és nem akarja elhinni, hogy míg e hiányok pótolva, e bajok orvosolva nincsenek, nálunk indokolva volna az «egész országra kényszerített kiseddóvó-intézet, 100,000 pengő forint árú s porba sülyesztendő Mátvás-szobor, mezei gazdaságot, mathesist, chemiát, astronomiát stb. a nép minden osztályaiba terjesztő egyesület — bármily felségesek is ezek magukban».

Ezek a fejtegetések természetesen sokszoros ellentmondást idéztek föl. Legelőször maga Kosuth — a Pesti Hirlap szerkesztője — védekezett a támadás ellen, állítván, hogy Széchenyi minden szükséges reformot egy másnak előbbrevalóságával üt el. «Ha eddig — úgymond — a népnek politikai létéről, jogokról s az örökös gyámsági rekeszeknek kissé megtágításáról vala szó, mindig azt szokták felelni: nem lehet, nem érett még erre a mi népünk, előbb nevelni kell. Most pedig a nemes gróf azt mondja: előbb politikai létet kell a népnek adni, aztán nevelést. Boldog Isten! hisz így soha ki nem jövünk a circulus vitiosusból!» (Felelet gróf Széchenyi Istvánnak.)

Báró Eötvös József is védelmére kelt a Pesti Hirlapnak. (Kelet Népe és Pesti Hirlap.) Rámutatott, hogy tudós társaság is támadt, anélkül, hogy egy jó elemi iskola léteznék, lánchíd épül anélkül, hogy útjaink volnának; utalt Széchenyi némely túlzására, bevallotta őszinte rokonszenvét a kiseddóvás intézménye iránt, melyet sem időelőttinek nem tart, sem minden számolás nélküli vonásnak nemzeti sakkjátékunkban s hangsúlyozta, hogy elképzelni nem tudja, mikép lehetne üdvös a politikai jogok kiterjesztése olyanokra, kiknek neveléséről nem gondoskodunk.

Szerinte mind a kiseddóvó-intézetek, mind a hasznos ismereteket terjesztő társaság működése nem egyebek részleteknél, melyek egy általános nemzeti nevelésnek részint segédeszközei, részint — amennyire a közönséget annak szükségére figyelmeztetik, — előkészítői.

Fáy András is felszólalt a «Kelet Népe» ellen (Kelet népe nyugaton), védelmére kelt a kiseddóvásnak, melynek lelkes barátja volt. Ő egyébiránt a nevelés egész tág mezejét olyannak tekintette, melynek művelése «nem egyedül nemzet és alkotmány, hanem emberiség eszméjéhez kötött mulhatatlan föltétel...» A nevelésben — úgymond — azon ürügy alatt, hogy még institúciónkkal készen nem vagyunk s így teljes szabadságunkban nem áll nevelésünket úgy mint óhajtanók, elintéznünk, megállapodnunk nem szabad, mert a jelen nevelendő ivadék nem várhat s fel nem áldoztathatik. Azután áttér a szobor-ügyre. Szeretné — úgymond — ha a nemes grófnak e szavai «szegény kis Ferenczynknek nincsen kenyerere», nem mondattak volna; mert ha annak az egy-két kitünőbb és munkás művészünknek, kit sajátunknak nevezhetünk, sem bírunk kenyeret adni, szegyen és gúny alá nem ő esik, hanem mi. A Ferenczy művésztsége talán nem tartozik jelenleg a haza főbb «sakkvonásaihoz», de a nemzet szellemi életéhez s dicsőségéhez igen. A «kis» epitheton is kissé kétértelműleg áll a Ferenczy neve mellett. Fáy szereti hinni, hogy Széchenyi azt csak testére értette, de vannak talán, kik azt művészete mértékeül veszik; már pedig akkor, «minden institúciónk, literatúránk, sőt nemzetiségünk is legtöbbnyire még

csak bölcsőben vannak», a Ferenczy művészetét sem szabad a külföld remekeivel összemérve le-
kicsinyleni.

Ezek a polémiák mind, bár erős bírálatot tartalmaztak, teljes mértékben megadták a Széchenyi személyének és jellemének az őt fényes érdemei alapján a kortársak részéről is megillető tiszteletet és elismerést. Ellenben kilenc évvel a legnagyobb magyar halála után, az akkor még fiatal Schwarcz Gyula «A közoktatásügyi reform mint politikai szükséglet Magyarországon» című terjedelmes munkájában oly módon tárgyalta a «néhai» Széchenyi Istvánnak különösen a köznevelés problémájára vonatkozó s a «Kelet Népében» foglalt fejtegetéseit, mely a kisebbités szándékát meglehetősen félreérthetetlenül árulja el.

Schwarcz Gyula szerint Széchenyi hiányos, inkább katonai jellegű ifjúkori nevelése volt az oka, hogy ő e kérdéseket a maguk igazi mivoltában fölismerni s áttekinteni képes nem volt s ezért azokra nézve oly nézeteket vallott, melyek az ő korában a magyarnál hátramaradottabb nemzeteknél is már túl voltak haladva s másrészt a bécsi udvari politikához való «szívélyes viszonya is megmagyarázza, hogy annak kellemtelen újításokat nem akart szőnyegre hozni». Az ő jelleme sötét oldalát látja abban, hogy képes volt «a legszentebb ügyet is elejteni, mihelyt azt más indítványozza». Schwarcz Gyula e művében, — melyhez szerencsés volt a Kossuth Lajos ajánlólevelét elnyerhetni, — Széchenyinek épen a népnevelésre vonatkozó felfogása miatt kereken kétségbe vonja, hogy ő a jövőbe pillantás képességével bírt volna.

Már Imre Sándor — említett könyvében — igazságot szolgáltatott a «Kelet népe» írójának e támadással szemben. Kimutatván, hogy Széchenyi fölfogása a köznevelés és közoktatás tárgyában nem ítéhető meg pusztán az itt szóban forgó polemikus fejtegetésekből, hanem tekintetbe veendőnk más munkáiban foglalt megjegyzései is és különösen kortársai előtt ismeretlen naplóvallomásai, továbbá, hogy ő csak a sorrendre nézve volt más nézetben, mint a vele vitázók s ha a közoktatást másodsorba látszott utalni, annál nagyobb súlyt helyezett a köznevelésre. Ezeket a helyes ellenvetéseket még megtoldhatjuk az utalással arra a tényre, hogy Széchenyi hét évvel a «Kelet népe» megjelenése után tagja volt annak a magyar kormánynak, mely a már kitört polgárháború zivatara közepett törvényjavaslatot terjesztett elő és tárgyalatott le az általános, kötelező népoktatásról.

Ezek mellett nem szabad szem elől tévesztenünk a Széchenyi polemikus módszerének sajátosságait. Ő rendszerint éles, csípős, néha kíméletlen volt a polémiában s mint minden agitátor túlzásokba esett, aminők nélkül, sajnos, agitációt sikerre vinni az emberek között sohasem lehet. Ösztönszerűleg érezte, hogy az az ellenállhatatlan hév, mellyel Kossuth publicistai működése magával ragadja a nemzetet, más irányba fog vezetni, mint amelyet ő tűzött ki s veszélyeztetni fog oly érdekeket, melyeket ő mindenekfölött megóvandóknak tartott s ezért szükségesnek vélte oly dolgokért is megtámadni őt, melyek valóban nem állottak ellentétben a saját törekvéseivel. Polémiájának hevével járt

együtt, hogy mikor valami célt, valami tervet akart megkedveltetni, elfogadtatni a nemzettel, mindent ami azzal pillanatnyilag ellentétben látszott állani, ami alkalmas volt attól elterelni a figyelmet, megtámadott vagy lekicsinyelt, néha kigúnyolt. Így magában a Kelet népében olvashatjuk egy helyen, hogy a gazdasági egyesület gyarapodását, továbbá — nyilvánvaló célzással a lánchídra — «még egy pár hidacska» építését mint jelentéktelen, ephemer célt jellemzi, mikor másfelé akarja irányozni a közfigyelmet; pedig csak nem föltételezhetjük, hogy saját alkotásait, melyekre joggal büszke lehetett, lekicsinyelni akarta volna. Nála még azokra a kérdésekre nézve is, amelyeknek szőnyegre hozását ellenezte, el kell ismernünk azt az érdemet, hogy elméjének szikrázó ötleteivel, gyakorlati érzékével, néha még ellenmondásával is forrásba hozta az eszmét s ezzel előmozdította annak tisztázását.

Annyiban Széchenyinek kétségkívül igaza volt, hogy mindazok a tetszetős elméletek és képbeszédek, amelyek aminél szélesebb körű népnevelést mint minden igazi nemzeti kultúra föltételét és alapját igyekeznek föltüntetni, ellenkeznek a történeti igazsággal, mert a történeti fejlődés minden, a műveltség magas fokára hágott nemzetnél az volt, hogy — mint Csengery Antal is hangoztatta, — a világosság felülről hatolt a mélyekbe: voltak már kifejlett, tekintélyes és hírneves egyetemek és tudósok, amikor a népnevelés az egyházak és kolostorok árnyékában még csak bölcsőjében feküdt. Ezt Széchenyi érezni látszott, bár nem fejezte ki világosan s az a forma, amelyben e történeti tény igazságát

érvényesíteni igyekezett, csakugyan alkalmas volt félreértések keltésére.

S végül, ami őt gyakran — így a közművelődés kérdéseiben is — ellentétbe hozta a közvélemény erősebb áramlataival, egyebek között az ő nagy világlátottsága volt, melynek következtében rendszeren a sokkal előhaladottabb államok viszonyaihoz mérte a mi szerény és kezdetleges állapotainkat s tervezéseinket, ami sohasem szolgálhatott ezek megítélésének előnyére. Mindnyájan tapasztalhatjuk, hogy ha a kultúrában előbbre haladott országokban való időzés után hazatérünk, szinte elkedvetlenedünk, elfásulunk egy időre, oly távol érezzük magunkat az ott megvalósulva látott céloktól. A világlátottságnak erre a fölényesen kétkedő és bíráló bebeszolására van szükség, hogy megóvjon hebehurgya rögtönzésektől, erőnk túlbecsülésétől, az elbizakodástól és a túlkorai önelégültségtől. De haladásunk érdekében bizonyára épolyan szükséges az a néha szilaj és meggondolatlan bátorság, mely oly feladatoknak is nekivág, amelyekből az, ki minden nehézségöket ismeri és átgondolja, visszarettenne. A hajtó és fékező erőknek ez az örök mérkőzése szülője minden okszerű és egészséges fejlődésnek.

Az ellentéteket, melyeket Széchenyi némely nyilatkozata a közművelődés feladatai terén közte és kortársai között, sőt közte és az ő közismert nemzeti politikájának egyetememes céljai között is fölidézett, kiegyenlítette az idő, mely megteremtette majdnem mindazokat a föltételeket, amelyekhez ő a kultúrpolitika szerinte távolabbi céljainak megvalósítását kötötte. El-

lenben teljes érvényben hagyta azokat a nagy és szent igazságokat, melyeket ő annyi hévvel és oly állhatatosan hirdetett: a hitet fajunk jövőjében és minden nemesre és nagyra kifejthetőségében, faji tulajdonaink kifejtésére alapított haladásunkban és történelmi jogunk mellett értelmi felsőbbségünkben gyökerező magyar nemzeti jellegében állami életünknek úgy mint szellemi kulturánknak. Ma is ezeken az igazságokon, mint sarkköveken nyugszik minden észszerű és lehetséges magyar kultúrpolitika.

A koresemények, melyeket Széchenyi a maguk igazi mivoltában előre nem láthatott ugyan, de amelyeknek homályos sejtése már a negyvenes évek kezdetétől fogva nyugtalanította lelkét, egy időre megakasztottak minden nemzeti fejlődést, azt is, amelynek ő, mint hite szerint időszerűtlennek, ellenszegült, azt is, amelynek szolgálatában oly harcias buzgalmat fejtett ki. Életének legnagyobb tragikuma, hogy épen akkor kellett saját és hazája sorsa felől kétségbeesve leroskadnia, amikor az idők teljessége már meghozandó volt a várva-várt fordulatot.

A polemikus iratai nyomán kerekedett viták kódén át ma már világosan látjuk, hogy — mint egy legújabbkori méltatója helyesen mondja: — «Széchenyi világnézete túl van oly ellentéteken, melyeket érezni vélnek még ma is sokan. Ez a világnézet haladottabb, mint azon ellentétes irányok, melyeket kiegyenlített. A magyar kultúrának erre kell építenie.» (Réz Mihály: «Magyar Kultúra.»)

«Nemzetiség és közértelmesség», mint már kiemeltük, e két szó jelöli meg igazán a Széchenyi

közművelődési politikáját. Az ő iránya harmonikus egyesítésére törekedett a nemzetinek az emberivel, a magyarnak az európaival: kifejezője annak, hogy ez a harmónia csak faji tulajdonaink megnevesítése, lelki és szellemi tehetségeink kiművelése által érhető el.

Közművelődési törekvéseink mezején sem találunk tehát oly célt, amely a Széchenyi élete művének összeredményével bármi ellentétbe volna hozható s amely csak leggyöngébb homályt vethetne az ő magasztos önvallomásának őszinteségére és jogosultságára: «Célom őszinte és nemes vala; a világ-egyetemben egy féreg, egy észrevehetetlen parány, mégis sóvárgott lelkem a legnemesebb felé és ha porhüvelyem elbomlása után soha nem ébredek is fel többé, mert eléggé ki nem képzett és eléggé ki nem tisztult lelkem nem bírhatná el az örök égnek világosságát, a megdicsőültek mennyei kéjeit: nem ragadhatja el, míg eszmélek, tőlem semmi erő azon kényeztetet, azon öntudatot, hogy előttem megnyilt néha az ég és emberi gyarlóságim árja között honomért mindig hűn dobogott szívem.» (Kelet népe.)

II.

SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS A MAGYAR NYELV.*

Irta TOLNAI VILMOS.

Az angol nemzetnek két hatalmas Pantheonja van; az egyik a középkor ódon zománcával bevont Westminster-apátság, a másik az újkor alkotása, Szent Pál székesegyháza. Mind a kétben márvány- és ércemlékek százai hirdetik a kiváló emberek nagyságát s a nemzet háláját; a feliratoknak szavakban dúskáló himnuszai édig emelik az ott pihenő nagyok tetteit és érdemeit. Megkapó ellentéte e külső és belső pompának a Szent Pál székesegyház építőjének, Sir Christopher Wrennek sírja: a sírbolt kápolnájának padlójába eresztett síma kőlap, s a székesegyház kapuja fölé tett tábla, evvel a rövid és sokatmondó fölirattal: «Si monumentum requiris, circumspice», «Ha emléket keressz, tekints körül.» Valóban, nem volt szükség a művésznek külön emléket állítani. Az óriási arányú templom maga, hatalmas pillérei, merész ívei és boltozatai, a levegőben lebegő kupola, az egésznek és részeinek összhangja és arányossága — mindez külön emlék, mint kő- és ércszobor, ékesen szóló feliratnak aranyban ragyogó betűje. A ha-

* Fölv. a M. T. Akadémiában 1919 okt. 6-án.

talmas alkotásnak óriási tömege a maga egészében és legkisebb faragott kövecskéje egyaránt hirdeti megteremtőjének lángelméjét.

Felsőbüki Nagy Pál, a szabadelvűség, haladás és magyarság egyik első bajnoka a XIX. század elején, hajlott korában, 1846 májusában Pesten időzván, meghatottsággal jártatta körül szemét a mindenütt csírázó életen, az egybeolvadni készülő két parti városon és lelkesedve fölkiáltott: «Merre a szem tekint, mindenütt Széchenyi műveivel találkozik!»¹

Midőn én a Szent Pál székesegyháza építőjének emléktáblája előtt megálltam, önkéntelenül eszembe jutottak F. Nagy Pál szavai s fölmerült előttem az új Magyarország nagy építőmesterének, Széchenyinek alakja.

Ma is, valamerre tekintetünket vetjük, akár a világvárossá nőtt fővárosra, akár az országot fenntartó és éltető nagy intézményekre, mindenütt ott látjuk Széchenyi munkásságának titáni nyomait. A kisdud makk, melyet ő elültetett, nem is egy, hanem száz helyen, terebélyes fává, lombos erdővé nőtt. Nagyságának igazi mértékét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy alkotásai nem csupán a maga korának pillanatnyi szükségét elégítették ki, hanem éltetőleg és fejlesztőleg belenőttek a jövőbe is. Jelentőségük nem pusztán önmagukban van, hanem a nemzet átalakulásának mélységes jelképei is. A Lánchíd, nemcsak az új Pestnek s az agg Budának összekötése, az Alföldnek s a Dunántúlnak átjárója, hanem adógarásával híd a régi, rendi szabadal-

¹ Sz. naplója. Zichy A. kiadása 492 1.

mas Magyarországból, az új, közterhet és közszabadságot egyenlően viselő polgárok Magyarországa. A gőzhajó nemcsak az új, olcsóbb közlekedést jelenti, hanem az őstermelő Magyarország átalakulását ipari és kereskedő országgá, mely a maga és mások termékeit Közép-Európából a Fekete-tengerig, s onnan a távol Keletig szállítja. A lóverseny elsősorban a lótenyésztés nemesedését, s vele a tenyésztők gazdagodását jelenti; de azontúl alkalom az érintkezésre, a kaszinóval és a gazdasági egyesületekkel megszüntetője a régi Magyarországnak, melyben külön életet élt a főúr, ki a bécsi udvar finom életétől elkényesedett és idegenkedve tekintett le a köznemesre, kivel legfeljebb tisztújítások alkalmával érintkezett kénytelen-kelletlen; a köznemes, ki birtokán parlagi életet élt és azontúl nem törődött sem az ország, sem a világ dolgaival; legfeljebb egy-egy inszurrekció alkalmával leakasztotta a szögről ősei fringiját, egy «vitam et sanguinem» kiáltással nekirottott a burkusnak vagy franknak, már ahogyan az alkalom adta; aztán megtévén a hatvágást, elégedetten hazakocogott nádfedeles vagy zsindeyes kúriájába, ahol lelke újra begyöpösödött; a városok polgára, ki lélekben és nyelvben idegenül, féltékenyen őrködött privilégiumain, élire verte a pénzt, épített házat és büszkén emlegette atyafiságát a Lajtán túl vagy a Rajna mellékén. Mindezeket a külön eredetű és külön nemű elemeket összehozni, egybegyúrni, belőlük idővel egységes egynemű nemzetet teremteni: ez volt Széchenyi messzelátó terve azokkal az intézményekkel, amelyek által és

amelyekben az idegenül vagy ellenségesen egymással szembenálló elemeket egyesíteni akarta. S hogy valamennyit az élet külső kapcsain kívül egységes lélek is egybeforrassza, arra való a kiművelt, európai testvéreihez méltó nyelv, melyet az irodalom fölcentjei a fejlődés tetőpontjára emelnek, az Akadémia tudósai óvnak és magyaráznak, a színház és a hírlapok terjesztenek és közkeletűvé tesznek.

Itt tűnik ki igazán Széchenyi államférfiúi nagysága és nemzeti jelentősége. Hiszen voltak nagy embereink s különösen a XIX. század első felében annyi lángelmével áldotta meg a Gondviselés nemzetünket, mintha kárpótolni akarta volna a régibb századok létfenntartó harcaiban kiömlött sok drága vérért s a XVIII. század meddőségeért.¹ S e nagy elmék mind a nemzet javát szolgálták, de inkább csak egy-egy irányban, aránylag szűk körben, világos tudata és érzéke nélkül annak, hogy munkássága társáival egybekapcsolódik s így a nagy egészet szolgálja. Széchenyi jelentősége abban van, hogy felösmeri és értékeli külön-külön valamennyinek a fontosságát, de azt is tudja, hogy csak összefogva és együttesen szolgálhatják azt a nagy célt, melyet ő több ízben így fogalmaz meg: «Fajunk biztosítása, nemesítése, boldogítása.» Széchenyi fölemelkedik a mindent áttekintő nemzeti egyetemesség magaslatára. Érti és tudja, hogy a nemzeti élet valamennyi tényezőjének összemunkálása szükséges nagy céljának megvalósítására; egyet sem szabad elha-

¹ Ferenczi Zoltán, *Budapesti Szemle* 170. k. 375. l.

nyagolni, a legcsekélyebbnek látszót sem, mert a nemzet élete számtalan, kis és nagy működő erőnek összetétele. Ezért ő minden tényezőt nem külön, hanem egy szempontból, a nemzet egészének érdekéből tekint és értékkel, egyiknek sincs külön-külön célja, csak az egyetemes, a közcél. Ezért kedves fogalma és szava az egyesítés, a koncentráció, melynek a Hitelben külön fejezetet is szentel (171. l.) s amelyet minden munkájában újra meg újra hirdet: «ami egyesnek lehetetlen, az sokaknak könnyű» (*Napló* 136). Ő magában egyesíti mind azt a nemes törekvést, ami előtte egyesekben külön élt; főműködése és törekvése központosítani és szervezni az eladdig külön jelentkező, életre ébredő nemzeti erőket. Addig nyelv, irodalom, tudomány, politika, művészet, gazdaság külön-külön kísérelt meg előretörni, ő összefogja valamennyit az együttes haladásra. Ez sikerének titka, s a sikernek visszahatása még erősebb egyesülés, amint ő maga is megjegyezte: «mincs nagyobb egyesítő, mint a siker, 's hatalmasabb szétbontó, mint sikeretlenség». (Játékszín 6.) Íme az a nagy vezérelv, mellyel Géza fejedelem és Szent István a szerte hulló törzsekből erős nemzetet kovácsol; íme az a prófétai intés, melyet Szent István és Széchenyi közt a legnagyobb magyar: Zrinyi Miklós hiába intéz nemzetéhez. El kellett jönnie az idők teljességének, hogy a nemzet megértse a megváltó, a teremtő igét. Önkéntelen felvetődik a «nagy idők, nagy emberek» örök kérdése: vajjon a nagy ember teremti-e a nagy időket, mint Carlyle véli, vagy a nagy idők termik-e a nagy embereket, ahogy Buckle vallja? Azt hi-

szem, a felelet megvan az Újtestamentom példázatában, hogy a termő mag nem kél ki a puszta sziklán, de a legjobb termőföld sem hoz gyümölcsöt, ha magot nem vetnek belé. Mindenesetre úgy történt, hogy Széchenyi nagy egyénisége nagy történeti időkben lett a nemzet sorsának intézője.

De korántsem szabad hinnünk, mintha Széchenyi hirtelen, minden előzmény nélkül bukkanat volna fel. Minden megváltónak megvan a maga Jánosai, akik a pusztában prédikálnak. Széchenyi felléptét is megelőzték azoknak munkái, akik a talajt alkalmassá tették a termő mag befogadására és kicsíráztatására; egyéneken kívül az események gazdag sorát is ide kell számítanunk. Mária Terézia testőrei, II. József jóhiszemű, de balul alkalmazott javító tervei, az 1790—92-es és a következő országgyűléseknek sokszor meddőnek ítélte, voltaképen pedig nagyon hasznos munkálatai, a francia forradalom lángolása, Martinovichék verpadja, a napoleoni háborúk... mind előkészítői voltak nemzeti létünk új életének.

Valamennyi közül pedig a nyelv s vele az irodalmi élet volt az, mely a tespedés hosszú évtizedei után először ébredt öntudatra s ébredésével a többit is mind életre serkentette. A Márvány-tenger partján még írja a száműzött fejedelem íródeákja, mint egy rombadőlt világ utolsó maradéka, édes-bús leveleit; írva avval a tudattal, hogy vele húny el a Rákóczi harcaiban utoljára nagyra lobbant nemzeti életnek végső szikrája — s már akkor a Vatikánnak egyik szobáscájában, egy fakó szerzetes, Faludi Ferenc

buzgón szántja sorait, hogy: «bujdosásiban ki ne kopják élő nyelvünkől és példát adjon sok heverő pennának». Ráday Gedeon — az alföldi betyárvilág acélkezü megfélemezőjének őse, — a német egyetemeken tanulva, nyugati mértékre szabja a magyar verset és Árpádról tervez hőskölteményt még Anonymus felfedezése előtt. Orczy Lőrinc — a Tisza-szabályozásban Széchenyi őse — Rousseau gondolatait tolmácsolja a föld népének boldog egyszerűségéről s a bugaci csárda vályogfalait elébe teszi a nagy városi fogadó kényelmének. Bessenyei György, Szabolcs szilaj köznemesé, a bécsi Burg síma padlóján ráeszmél a maga rettenetes parlagi voltára és magában az egész nemzetnek képviselőjét látva, példátlan erővel és állhatatossággal nekilát elméje pallérozásának; s bár az ő lelkét «a sok tanulás szomorúvá tette» és meghasonolva magával és a világgal, mint remete végzi napjait, példája magával ragadja testőrtársait.

É közben néhány szerzetes tanár római igába kényszeríti a magyar verset, s mint a magyar nyelvnek valamennyi európai nyelv fölött álló dicsőségét hirdeti. Ám az új mértékben nem bírnak megegyezni és parázs vita keletkezik, mely már tágabb körben is érdeklődést kelt. A Skandináviában járt Sajnovics fölfedezi a magyarság északi rokonait, kiket Dugonics diadalmasan visz regényébe, hogy Béla király névtelen jegyzőjének és Leo bizánci császárnak tanúságával együtt a honfoglaló magyarságról fényes képet rajzoljon, cáfolatul a kalapos király jogot tipró és kegyeletet sértő rendeleteire. Vérmes reményű hazafiak szerte hirdetik az új kor

hajnalát, a magyar lélek ébredését: magyar nyelv, ruha és szabás lesz a kor jeligéje, mely Gvadányi nótáriusában a paszkvillus mérgezett nyilait röpti minden ellen, ami idegen. A József halála után összehívott országgyűlés törvénybe iktatja a magyar nyelv jogait, s evvel néhány magános rajongónak ábrándjait országos ügyvé teszi. Pozsonyban és Bécsben megjelenő zsenge magyar újságlevelek szerteküldik az országban a hozzájuk beküldött ódákat és himnuszokat, s az ország a dagályos versekből mámorosan issza a lelkesedés italát. Hiába emeli fel intő szózatát egy fiatal prókátor, Kármán József, aki félszázaddal megelőzi korát éleslátásban és ítéletben; ő maga is, míg a jelen fölött kegyetlenül lesújtó bírálatot mond, hatalmas tervét adja egy nagy fényes jövőnek. A diákság Magyar Társaságokban tanul, ír, olvas, szaval, mivel a magyar nyelv nincs meg tantervében; nemes úrfiak és úri lányok szintársulatot szerveznek és lelkesedéssel szállnak szembe a kiközösítő balítélettel. Hiába csap le a francia forradalomtól megrémült hatalom Martinovichékra, kik a vértanuk szent helyévé avatják a Vérmezőt és Kufstein, Spielberg, Munkács tömlőceit. A rabság nyomora nem töri meg, sőt még inkább megacélozza Kazinczy törhetetlen lelkét és kiszabadulva a börtönből, a szentek rajongásával hirdeti az ígét: «Higgy és élsz!» Felidézi a nyelv, ízlés vitáit, melyek egyre szélesebb körben keltenek érdeklődést, amint az irodalom is már nem marad többé néhány finom lélek nemes szórakozása, hanem egyre hódítóbban hatol bele a nemzet tudatába. Himfy szerelmeinek édes verseit szerte

szavalgatják, idézik Csokonai mélabús *Reményét*, érzékeny dallamokkal énekelgetik a gitár és spinet hangjai mellé; *Dorottyjának* pajzán sorait jóízű kacagással kísérik. Berzsenyi ódái kéziratban bejárták az országot; a *Romlásnak indult* hatalmas harsonaszóval veri föl a szunynyadó lelkeket, az *Él még nemzetem Istene* fölcsattanó diadalmámora visszhangra talál a bízó lelkekben.

Ily előzmények után s ily körülmények közt kezd Széchenyi a magyar lélekkel foglalkozni, mellyel gyermekségében és katonáskodása idején aránylag gyéren érintkezett. Atyjának, a reménytelenül sírjába szálló magyarnak (*Kelet Népe* 9.) képe komoran ábrázolta Herdernek nemrégiben elhangzott jóslatát, mely mint halálítélet hangzott a magyar nemzet fülébe: «A magyarok most szlávok, németek és oláhok közt kisebb része az ország lakosinak és századok múlva talán nyelvüket is alig lehet már megtalálni.»¹ Herder alkalmasint nem magától jutott erre a végkövetkeztetésre s véleményét magyar történelmi munkából meríthette. Jóval előtte mondotta már Kollár Ádám: «Magyarország legkisebb része az, melyet magyarok, azaz csupán magyarul beszélők laknak; és valóban féltő, hogy a nyelv maga is kihal, époly módon, mint ahogy a kúnoké elenyészett.»² De mivel sötét jóslata egy tudományos munka

¹ Herder: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. XVI. Buch. II. Teil. 1791. — Stadium 11.

² Oláh Miklós: *Hungaria et Atila*. Bécs. 1763. kiadta és jegyzetekkel kísérte Kollár Ádám; 91. l. jegyzetében.

jegyzetébe rejtve jelent meg, személyisége sem volt olyan súlyú, s az idő, melyben szavait leírta, még az öntudatlanság ideje volt, senki sem vett róla tudomást. Valószínű, hogy Herder, talán Schlözer útján, ismerte Kollárnak latinnyelvű kiadványát s ennek alapján mondhatta ki olyan határozottan baljós tételét. Mivel a XVIII. század végén sokágú tudományos működésénél fogva már nálunk is nagy tekintélye volt, nem csoda, hogy nemzetünkre vonatkozó sorai nagy megdöbbenést keltettek a honfiak lelkében. Egy részük, mint Széchenyi Ferenc, a kérlelhetetlen végzet beteljesedését látta; a költők is, egy-egy sötét órában az ősök bűneinek elkerülhetetlen következményének tekintették s mint világtörvény előtt hajlanak meg az enyészet előtt, hiszen:

Felfogat a nagy századok érkeze
Mindent: ledült már a nemes Ilion,
A büszke Karthago hatalma,
Róma s erős Babylon leomlott.

Más részük azonban nem bírta a dísztelen enyészetbe beletörődni. Hangos szóval fölverték a lelkeket, s ki karral, ki értékkel, ki tollal küzd a romlás ellen. Maga Széchenyi Ferenc is a Nemzeti Múzeum megalapításával szó helyett tett cáfolja meg a nemzeti érzés haldoklását; Kisfaludy Sándor előszava *Himfyje* második kiadásához, hangos tiltakozás ez ítélet ellen; a sötét képekkel vajudó, bús hangokat hallató lantok is mind életről tanuskodnak, hisz a fájdalom az élet érzése, csak az élet fájhat, a halál már nem.

S amint Kazinczy egész pályájának erkölcsi éltetője a bizalom volt, úgy lett a szellemi élet

ébredésének jelensége Széchenyi bizalmának főforrásává. «Bízom a magyarok Istenében, hogy... a magyar nyelvnek s nemzetiségnek egy szebb reggel hajnala virrad fel!» — e szavakkal végzi egyik nagyhatású beszédét, melyet a magyar nyelv ügyében mondott (1833 febr. 20; v. ö. *Világ*, 280.). Azt a munkálkodást, azt a nyüzsgést nyelv és irodalom terén, a nemzet élete biztos jelének vette. Nem halt meg a nemzet, bár politikai élete meg volt bénítva; a nemzeti élet mint máskor, előbb is, utóbb is, a nyelvbe, az irodalomba menekült, hogy kedvező alkalommal megint kilépjen a cselekvő életbe. 1842-ben Széchenyi borús sejtelemmel sürgeti az Akadémia minél nagyobb megerősítését, mert «jöhet idő — amint el is következett — mikor csak az fogja ereklje gyanánt, vagy inkább bágyadtan pislogó lámpásként őrizni a nyelvet, melynél drágább kincse a nemzetnek nincsen, a nyelvet, mely nemzeti és függetlenségi alapja». (1842, nov. 27.) Nagyon jól érzi, ki is mondja számtalanszor, hogy a nyelv és az irodalom mindenkor előkészítője, kísérője és menedéke a nemzeti életnek.¹

Ezért nagy megújító tervében fontos szerepe van a nyelvnek. A nyelvet megvédeni az idegenel, főképen a holt latinnal szemben, megtartani épségét, fejleszteni képességeit és szépségeit, ezek mind, a többivel egyrangú pontok egyetemes nemzetfejlesztő munkásságában.

Ami ma olyan magától értetődő, útszéli igazság, hogy a magyar érzés és a magyar nyelv

¹ Gyulai Pál: Széchenyi mint író.

együttjárnak, az az ő idejében még sokat vitattott, sokszor megtámadott tétel volt. Sőt, szinte érthetetlen, igen sokan féltették a magyar alkotmányt, a magyar nemzet létét, a magyar nyelvnek ősi jogaiba való beiktatásától s a törvények latin szövegében látták nemzeti voltunk védőbástyáját.¹ Fél századig kellett küzdeniök a «merész újítóknak», Felsőbüki Nagy Pálnak, Wesselényinek, Kölcseynek, s a többi nagy magyarnak, míg nyelvünk 1844-ben végre teljesen kiküzdötte jogait. S ebben a küzdelemben Széchenyinek oroszánrésze volt. Külföldi útjain tapasztalta, hogy Francia- és Angolországban az egynyelvűség milyen hatalmas fegyvere a nemzet egységének s ezért ellensége az akkor oly divatos világpolgárságnak: «a' világpolgár... mindenütt, még a legnagyobb sokaság közt is mindig csak idegen!» mondja a *Hitelben* (165. l.). Mily homlokegyenest ellentéte ez Szent István tanításának, hogy «az egynyelvű nemzet gyenge és törékeny!» Igen ám, csakhoggy akkor, 1000-ben a műveltség és az idegen nyelv egyrészt, másrészt a műveletlenség és a nemzeti nyelv azonos fogalmak voltak, míg most, a XIX. század elején ez a viszony teljesen ellenkezővé vált. «Anyagyilkosok vagyunk, kiált fel egy beszédében, ha minden erőnket nem nyelvünk védelmére fordítjuk.» (1833 jan. 21.)

Hogy a nemzet és a nyelv élete milyen szorosan egybenőtt egymással, arról lépten-nyomon nyilatkozik irataiban, beszédeiben. Az «egészséges nemzetiségnek... főkísérője a' nemzeti nyelv,

¹ Világ. 99. l.

mert míg az fennmarad, a' nemzet is él» (*Hitel*, 171.); «(e nemzetnek) nyelvén kívül, úgy szólván semmi sajátja» (*Világ*, 84.); «ki honi nyelvünk mellett van, nemzetünk életét hordja szívében; az pedig, ki ellene szegül, sejdíten — mert nem akarom hinni, sejtve valaki hazagyilkos lehetne — annak halálát reggeti keblében». (*Világ*, 254.). «... ereje nyelvünknek tartá fenn eddig lételünket» (*Világ*, 253.). Százra vihethém ez idézetek számát, melyeknek gondolata voltaképen nem új; benne élt jobbaink lelkében mindig. A testőrök föllépése óta alig van nyomtatványunk, hol ne olvasnók valamely alakban azt a gondolatot, mely később — még máig is ösmeretlen szerzőjű — szállóigévé kristályosodott: «Nyelvében él a nemzet!» De alig van írónk, szónokunk, államférfiunk, aki ezt az igazságot olyan mélyen érzette és értette volna; aki erősebben meg lett volna győződve arról, hogy ez nemcsak pusztán szépen csengő jelszó, hanem nemzetmentő elv; aki annyiszor és annyi alakban ismételte és váltogatta, mint Széchenyi. Ezért figyel ő remegve a nyelvünket fenyegető veszedelmekre, melyek nemcsak kívül, hanem belül, saját tétlenségünkben, nemzetörődésünkben leselkednek rá, azért emeli fel óvó és intő szózatát: «Ha eltörültetésre szántuk magunkat el... hagyjuk el mi is nemzeti nyelvünket, kisededinket s kivált leányainkat arra ne tanítsuk, úgy hogy ők is, mint a' maiak, kerüljék a' honi hangot, s' annak természetes ellenségei legyenek, mit nem értenek; latin bilincsekbe szorítsuk mi is hazai érzésünket, úgy hogy azok soha ne engedjék lelkünk egész fel-

emelkedését, Magyarországunk tökéletes kifejtését» (*Stadium*, 6. l.). Innen van az, hogy első föllépése a nyilvánosság előtt: az Akadémia megalapítása, a nyelvért történt, melyet nem tartott öncélnak, hanem a nemzetet legerősebben összefogó kapocsnak, egyesítőnek s így nagy terveit eszközének. «Magyarosítani, egyesíteni!» ez volt szeme előtt (*Stadium*, 99.).

A nyelvben magyarrá levést azonban Széchenynek magán kellett megkezdenie.¹ Mint főuraink többi családjában, úgy a Széchenyieknél is a magyar nyelvnek igen alárendelt szerepe volt. Nem volt a meghitt, a bizalmas beszélgetés, a család nyelve; erre a német, meg a francia szolgált. A mindennapi társalgás, a levelezés e két nyelven folyt; hozzájárult még az angol is, mely ez időben kezd mindinkább hódítani, különösen a lóverseny terjedésével. A magyar nemzet abban a furcsa helyzetben volt, hogy volt irodalmi és volt népnyelve, de hiányzott a társalgó, a köznyelv. «Magyar nyelvünk bizonyos lépcsőig ki van fejtve költésre, drámára, évszázra 's a' t., hanem most még szép társaságú, természetes, nem mesterkéltségek úgy szólván mindennapi haszonvételre, őszintén kimondván saját vélekedésemet, általányosan elégtelen» mondja a *Világ*-ban (258); s még inkább a következő helyen: «Legnagyobb palotáinkban a' magyar nyelv idegen, ritkán fogadjuk szívesen, 's ha megjelen is néha különös alkalmaknál, 's úgy szólván, kivétel gyanánt, csak úgy lövell a'

¹ V. ö. Gaal Jenő: *Sz. I. nemzeti politikája*. 1903., kül. I. K. 23. fejezet.

számos külföldi szózaton keresztül, mint villám a' borult ég hasadékain. A' szegény számkivett csak előszobákban 's istállókban cselédek közt tartózkodik inkább, 's a' ház ékessége, az asszony, ki mindent elevenít, 's a' legszárabb dolgokra is bájt hint, nem érti, 's ha érti is, hátat fordít neki!» (*Világ*, 65.). Ő maga vas szorgalommal nekilát a nyelvtanulásnak, hogy elsősorban önmaga előtt elhárítsa ezt az akadályt. Naplóját azonban mindvégig németül írja, tarkítva francia és angol mondatokkal; magyar szó csak elvétve találkozik benne. De már 1821-ben, mikor Bécsben a magyar főurakat a lóverseny ügyében összehívja, a tanácskozás nyelve magyar volt. (*Világ*, 97.). Szűzbeszédjét a főrendek 1825 október 12-iki ülésén magyarul mondja (*Napló*, 168.), s bár még nem mindenki érti, az 1830-i országgyűlésen ő és Wesselényi csak magyarul beszél, mire példájukat tizenöt főnemes követi (*Napló*, 342.). Annyira szakít minden latin hagyománnyal, hogy e tanácskozó beszédek nem követik a körmondatos, méltóságos és mindig ünnepies római szónoklatot, sem a XVIII. század cikornyás, szóvirágoktól rogyadozó latinságát, hanem inkább a társalgás könnyed hangján járó angol parlamenti szabást, mely formáiban kötetlen, megenged mindennemű kitérést, közbeszúrást, és közvetlenségével meghittebbé válik. Kossuth, ki még rögtönzéseiben is, annál inkább nagy beszédeiben, művészi hatásra törekszik, ezt külön megjegyzi Széchenyi beszédeiről. (*Országgyűlési Tudósítások*, 1833 jan. 21.) Széchenyi pedig még jóval Kossuth fellépése előtt szinte elhárítja

magától a nyelvi előadás megvesztegető eszközeit, midőn ezeket mondja: «A' tett... első, a' szó második; 's épen úgy: az ember, a' hazafi elől áll, 's csak aztán jó az író. Már a' szó tökéletessége megint korántsem áll abban, legfőképp hogy hangja kellemes zengésű legyen a' fülnek, hanem hogy vele mind azt a' lehető legnagyobb tökéletességgel ki lehessen fejezni, mit a' legnemesb, tanultabb s' legnagyobb erényű férfiú, vagy asszony ép fejében, romlattlan szívében az idő, tér, képzelet 's gerjedelmek határtalanságában, lelki tehetsége szerint, gondolhat, érezhet, sejdíthet!» (*Világ*, 244.). Nem akarja azt sem, hogy nyelvünk a föld népének fejletlen, kifejező képességében nehézkes gondolatközlő eszköze maradjon, azt sem, hogy csupán ünnepi alkalmak pompázó díszruhája legyen, melynek örülünk, ha levethetjük, hanem azt szeretné, hogy legyen mindennapi viselőruhánk, melyben kényelmesen, jól érezzük magunkat, mely észrevétlenül hozzá símul testünkhöz, anélkül, hogy gyűródéseivel törné tagjainkat, vagy szűk voltával akadályozná mozgásunkat.

Tehát minden irányban, egyetemesen fejleszteni kell nyelvünket, minden eszközzel, minden igyekezettel. Hogy irodalmi nyelvünk már eddig is annyira fejlődött és Kazinczy tollán a Nyugat minden finomságát ki tudta fejezni. Berzsenyi ódáiban hatalmasan fölharsant, Vörösmarty lantján majd méltósággal ömlött, majd utólérhetetlen bájjal zengett, ez, mint már említém, határtalan bizalommal tölti el. «Nyelvünk óriási fejlődésre képes» kiált fel (*Világ*, 257.) s vele együtt a nemzet is; «A' nemzet jövődő-

sége szoros kapcsolatban áll nyelvének fiatal 's kifejthető, vagy fejthetlen 's holt létével» (*Világ*, 248.); «... a' mint az emberek... tehetségei... fejledeznek; úgy kell a nyelvnek is tisztulni, símulni, nagyobb határozottságot nyerni. Nem különben mint a nemzet növése s' haladása által a' nyelv is nő 's halad: úgy rejt a' nyelv fiatalsága, kifejthetése s' tágulhatása egy mágusi viszonyhatást magában, melly megint a' nemzetet emeli és dicsőíti. 'S ha van a' nemzeteknél egy bizonyos aggság, egy halál jele, az semmi egyéb, mintha nyelvünk holt, vagy többé nem haladhat.» (*Világ*, 246.); «... a' magyar nyelvnek, melly értelmi 's nemzetiségi kifejlésünk leghatalmasabb rugója, minden esetre haladni kell» (*Világ*, 249.).

Széchenyi nemcsak a nyelvtanulásban, hanem a nyelvfejlesztésben is önmaga jár elől jó példával. 1828-ban szókincese és kifejezésbeli készsége már erősen növekszik; ő maga ellenőrzi saját magát legjobban. Készülőben levő műveit odaadja a magyar íróknak, nézzék át, jelöljék meg a hibákat, ajánljanak javításokat, az idegen szavak helyébe javasoljanak magyar szavakat, a nehézkesek, kifejezéstelenek helyébe könnyebbeket, kifejezőbbeket, a rosszak helyébe újakat. Kisfaludy Károly, Döbrentey Gábor, Helmezi Mihály, Orosz József, Tasner Antal rendes nyelvi tanácsadói. Ezer apró kérdést intéz hozzájuk; nem elégszik meg pusztá javaslattal, alapos megokolást is kíván. Kéziratai, melyeket a M. T. Akadémia Széchenyi-múzeumában szemlélhetünk, érdekes tanulságul szolgálnak, hogy ez az emberóriás országos nagy tervei és mun-

kái közt mennyi szerető gondot fordított e «potomságok»-ra, igen, mert érezte, hogy nem semmiségek, hanem a magyar nemzet nagy épületeinek kövei.¹

Csak egy-két példát ennek bemutatására.

Nagyon bántotta, hogy nyelvünknek nincsen olyan kényelmes, mindenkire alkalmazható megszólítása, mint a német *Sie*, a francia *Vous*, az angol *You*, az olasz *Lei*, mely koldusra és királyra egyaránt ráillik, míg nekünk a *te*, *kend*, *maga*, *ténsasszony*, *nagysás asszony*, *nagysád*, *kegyed* s egyéb tengernyi címezés tömkelegében kell botorkálnunk (*Világ*, 260.). Először a dunántúli Ő-t próbálja, 1828-ban már Ön-t használ leveleiben, nyomtatásban először a *Stadium*-ban írja (105. l.) s itt magyarázó jegyzeteket tesz hozzá, azontúl pedig mindenkit egyaránt Ön-nek szólít, Az írók nagy tetszéssel fogadják s az irodalmi nyelvben polgárjogot kap.² Ez a kicsi szó is eszköze volt Széchenyinek, hogy vele a társadalmi osztályok egy korlátját lerontsa, a közlekedést könnyebbé tegye, társadalmunkat az egységesítés felé vigye. Kár, hogy Széchenyi nagyságának egyik kis emléke, ez az Ön szócska, nem bírta legyőzni címezgetéseink tarkaságát, s különösen az utóbbi évtizedek alatt bizonyos tekintetben hideg csengésűvé lett.

Egy más alkalommal a német *Klugheitra* keres megfelelő szót. A régi *okosság*, *eszesség*, az új *eszély* szavakban más árnyalatot érezett.

¹ Viszota Gyula : *Széchenyi műveinek nyelvéről. Magyar Nyelv.* 1916. *Szily-Emlékkönyv* 1918.

² *Magyar Nyelv* I. : 79, IV. : 82, X. : 455 ; *Napló* 209.

Mennyire megörült, mikor egyik tudósunk említi neki, hogy egy régi kodexünkben az olvasható: «És legyetek ildomosok, mint kégyók.» «Pompás — kiáltott fel Széchenyi — a magyar ember ne csak *okos* legyen, hanem *ildomos* is», azaz, ne csak természetes józan esze vezesse, hanem a dolgok igazi megértése, belátása, mely számot vet mindennel.»¹ A szót rögtön magáévá tette s mint új fegyvert forgatva írásaiban valószínű jelszóvá avatta. Ezért fűzi bele Arany János Széchenyi emlékezetére írt ódájába: «Vezérszó: ildom, a zászlón: előre!» A szót az újabb idő hangzása miatt az *illedelmess*el véti össze s a társadalmi símaság és kifogástalanság jelentésében használja.

Hogy mily villámszerű gyorsasággal tett magáévá egy-egy szót, mutatja a következő eset. Az 1843—44-i országgyűlésnek egy napján, álmatlan és nyugtalan éjtszaka után, szokása szerint le s fel járkálva a teremben, hirtelen megállt gr. Desseffy Emil előtt s ezt kérdezte tőle: «Ugyan kérlek, hogy mondják jól magyarul ezt a német szót: *matt*?» «*Bágyadt*», felelte Desseffy. Széchenyi megköszönte, visszament helyére s tüstént e szóval kezdte cáfoló beszédét, *bágyadtnak* mondvá Desseffyt és társait.²

Végtelen öröme telik benne, hogy a magyar múlt régi nevei egyre divatosabbakká válnak, az addig szokásos bibliai, görög és római nevek helyett. Ennek a szép divatnak megindítója még

¹ v. ö. Széchenyi: *A magyar Academia körül*. 1842. 53 s köv. l. — Szily: *Nyelvúj. Szótár*.

² *Napló*. 451; Tóth B. *Anekdotalincsk*. II. 212.

a XVIII. századnak utóján a tüzes lelkű Dugonics, aki hősnőjében korának idegen és betegesen érzélgős leányaival szemben nemcsak az éptestű és éplelkű, tűzről pattant magyar leány eszméjét rajzolta meg, hanem az epedő Lotti, Lilla, Liza nevek helyett, a világrengető Etele nevéből a magyar Etelka leánynevet alkotta. ^fgy élednek fel a magyar történelem elsárgult lapjairól a régi magyar nevek is. Szinte meghatva írja Széchenyi a *Hitel*-ben (74. l.): «Hány szép régi magyar név jeleli már hazánk serdülő fiait, 's Kálmán, Béla, Geyza, Gyula, László, Dénes 's a' t. nevek mennyire nem gerjesztik szíveinket édesen érzett öröme, ha meggondoljuk, hogy mai anyáink nemesb része nem is fogja túrni, hogy fiai illy neveknek új becst, új díszet ne adjanak.» Széchenyi a magyar névben többet látott múló divatnál és henye külsőség-nél; a magyar név, mint a nemesség, kötelez; kötelezi viselőjét arra, hogy azzá is legyen, amit külseje mutat. Istennek hála, hogy ez a, már nem divat, hanem szép szokás meggyökeredzett s máig is megmaradt; bár mindenki, aki magyar nevet visel, erkölcsileg is Széchenyi értelmében viselné.

Fővárosunk, az *ország szíve* — ez is kedves szava Széchenyinek¹ — tőle kapta nevét is. Valahányszor Budapest nevét kiejtjük, Széchenyi nyelven beszélünk, Széchenyi emlékének áldozunk. Amivé fővárosunk máig lett, az az ő elméjében fogant meg, az az ő ábrándja volt. Az a nagy szív, ahol összefutnak az ország erei, amely szétküldi a

¹ L. Magyar Nyelv VIII. 225., IX. 259.

vért a legtávolabbi határ végeihez, amelyben erősen lüktet az ország anyagi és szellemi, társadalmi és politikai élete. «Középpont nélkül — írja a *Játékszínen* (15. l.) — semmi nevezetes sikerrel soha nem fogunk dicsekedhetni... az.... semmi egyéb nem lehet, mint a' hon közepe, t. i. a' két testvérváros Buda-pest.» A *Világ*-ban pedig ő olvasztja egybe a két város nevét: «Fővárostok nevét Budapestre kellene változtatni (509. l.)... én Budapest szóval éltem Buda helyett; okom ez vala: Magyarországon lévén nem kis féltékenységet vettem észre Buda és Pest között; egy fővárosnak kellene ezeknek lenni, nem kettőnek; egy és nem megosztott ellenmondó szívnek» (516.)¹ Midőn évek múlva a törvény is kimondta ezt az egyesítést, csak szentesítette azt, ami a valóságban már rég megtörtént volt.

Széchenyit nyelvi kérdésekben nagy hazafiságán kívül sajátos ösztön, a lényeg mély sejtelve vezette, mely gyakran helyesebben irányította felfogását és meggyőződését, mint a tudomány korának szakembereit.

A nyelv fejletlen volta, helyesebben mondva egyoldalú és nem teljes ismerete okozta régen, épúgy mint ma is, más nyelvek szavainak korlátlan betódulását a mi nyelvünkbe. A XVII. és XVIII. században a latin burjánzik el szeretlenül és szinte megfojtja a magyart; majd a XVIII. század végén s a XIX. elején a német, s némileg a francia. Részben ennek ellenhatásul keletkezik a nyelvújítás, mely nemcsak a

¹ V. ö. Magyar Nyelv VIII. 172 és Etym. Szótár.

nyelv gazdagítását tűzte ki céljául, hanem az idegen elemektől való megtisztítását is. Minden keletkező mozgalom kezdetben támadólag lép fel s ezért erőszakos és kíméletlen. Így a nyelvújítás is eleinte tűzzel-vassal pusztít minden idegent, hogy tiszta, szűz nyelvet teremtsen. Széchenyi magasabb szempontból ítéli meg e kérdést. «Azon szűzesség — mondja a *Világ*-ban (247.) — mellyet nyelvünkben annyi ábrándozó álpurista csudál köztünk... facsart idea; mert szűz 's a' mellett pallérozott nyelv kész contrast az értelmes előtt.» Nagyon jól eltalálja az idegen elemek beözönlésének igazi okát: «(amint) az emberi szükségek mind számosbakra szaporodtak, lőn napról-napra elégtelenebb a' honi nyelv, 's a' természet szent törvényi szerint... mintegy hiánypótlékuul csúsztak be az idegen szózatok, mellyeket kivált a' gyengébb rész, az asszony, a' tudós, a' csinosultabb társalkodó lassanként elfogadott» (*Világ*, 255.). Aztán kimondja azt az elvet, melynél helyesebbet ma sem tudunk kitűzni az idegen elemek kérdésében: «Ha van saját szavunk, ne tőrjünk az idegent, ha pedig nincs 's nyelvünk bányáiból nem teremthető, vagy pedig honi szavunk csak egy arányzattal is — nuance — mást jelent, mutassunk az idegen, minket gazdagító 's az anyanyelvvel majdmajd összeforrandó szó iránt éppen annyi hospitalitást, mint a' mennyivel régi magyar szokás szerint fogadjuk a' jövevényt.» Figyelemreméltó, hogy Széchenyi az idegen szavak kérdését nem pusztán nyelvi szempontból ítéli meg, hanem hasonlóságot lát benne magával a nemzettel, mely ezeréves élete és fejlődése

folyamán nagy beolvasztó képességével az idegeneknek roppant számát magához hasonította, s ily módon számban is annyira gyarapodott, amennyire a természetes szaporodás útján nem lett volna képes.

Hogy Széchenyi mily aprólékos gondot fordított a helyesen értelmezett nyelvtisztaságra, megint műveinek, fogalmazványainak s a sajtó alól kikerült végleges szövegnek összehasonlítása mutatja. Az első vázlatok még tele vannak idegen szavakkal, idegenszerű fordulatokkal, hisz olyan fogalmakról, eszmékről van szó bennük, melyek ő előtte alig, vagy egyáltalán nem foglalkoztatták a magyar elmét. Fogalmazás közben tolla hegyére tóduló gondolatai nem engednek neki időt, hogy nyelvbeli megjelenésükre is ügyelhessen. De azután, a szöveg végleges megállapításakor, minden idegen szóra magyar szót keres, tanácskozik tudós és íróbarátaival, mérlegeli az idegen s az ajánlott magyar szó árnyalatait, míg végre a szöveget kigyomlálva, megtisztítva sajtó alá adja. Teljesen megelégedve azonban soha sincs ; ő is mélyen érzi azt, amit a rómaiak utólérhetetlen költője és stílusművésze mond : «A húr sem adja azt a hangot, melyet a művész lelke és ujja ki akar csalni belőle» (Horatius, *Ars poet.* 348.).

Hogy Széchenyi a nyelv ügyét mennyire az egész nemzet szempontjából tekinti, mennyire a magyar társadalom életbevágó kérdésének tartja, alig mutatja jobban valami, mint a nők magyarságának kérdése. A nők magyarsága pedig többet jelent, mint a puszta nyelvtudást. Jelenti a műveltség teljességét, az érzelmek nemességét

a nemzeti lélek foglalatában ; jelenti a nő arányos részvételét a férfi munkájában és a nemzet megtartásáért és megújításáért való küzdelmében ; jelenti a nő hivatásának egészét és öntudatosságát, mely eladdig csak néhány nagy lélekben ébredt mint távoli s talán elérhetetlen ábránd. Nem mintha a multban nem lettek volna nagy magyar nők ; történetünk fényes sorával dicsekszik az olyan asszonyoknak, kiket méltán állíthatunk a nemzet kiváló férfiai mellé. De e női nagyságok kivételességükkel csak annál inkább éreztették a nagy többségnek, az átlagnak alacsony színvonalát. Szól erről már Pázmány Péter prédikációiban ; említi Mikes, aki ösmerhette a XIV. Lajos kora szalonjának finom és művelt francia hölgyét ; céloz rájuk Faludi, mikor angol társadalomerkölcsi munkákat ültet magyarba. De legerősebben érzi a XVIII. század végén Kármán, kinek lelkével Széchenyi lelke annyira rokon s aki először látja világosan, hogy a magyar nemzet megújhodása nem történhetik meg a magyar társadalom megteremtése nélkül, magyar társadalom pedig nem gondolható el a magyar nő nélkül. Ezért szenteli egész munkásságát a művelt magyar női lélek ébresztésére. A művelt magyar nő hiányát panaszolja Berzsenyi is remek költői levelében, melyet Dunántúlnak akkoriban ünnepelt költőnőjéhez, Dukai Takáts Judithhoz intéz.

Mennyivel inkább kellett e hiányt éreznie Széchenyinek, aki kora Európájának valamennyi társaságában megfordult, s midőn hazatért, itt-hon nem találta meg azt, akivel külföldön mindenütt találkozott : a művelt nőt.

Midőn későbbi nejevel megösmerkedik, végtelen szomorúsággal tölti el, hogy magyar mágánasnő létére nem tud magyarul (*Napló*, 100. l.). S ezt tapasztalta mindenütt. Méltán mondhatta egyik beszédjében (1835 nov. 30.) az azóta annyiszor idézett híres szavakat: «... az asszonyi nem, melyet különben a keresztyén vallás a férfival egy polcra állított a társaságban, minálunk a nemzeti kiművelődéstől idegen maradt s a magyar nemzet egészbe véve moraliter, úgyszólván nőtelen.» Ezért ajánlja Hitelét a magyar hölgyeknek: «Honunk szebblelkű Asszonyinak azért szentelém, mert közülök néhánynak nyilván bé akarnám bizonyítani az egész világ előtt, milly valódi mély tisztelettel viseltetem én, 's velem az egész nemzet magyarán érző része irántok, ha néhai — szomorú mondani! — anyanyelvünket ők is ajkaikon zengetik — midőn keserű örömmel láttam előre, szegény könyvem milly kellemetlen vendég leszen sok magyar Dáma asztalán, kinek nemzetiségi 's hitvesi neve olly magyar, hogy azt külföldi ki sem tudja jól mondani — átkozott könyvem, mellyet nem ért, 's melly neki vázul szolgál, 's tán ösztönül arra, hogy természet szerint nevelje utóit, 's ne úgy, mint ötet ártatlan honfeledett szüléi.» (*Világ*, X.). Mint Berzsenyi, ő is a férfinemet okolja ezért a hiányért; mulasztás ez, melyet helyre kell hoznunk. A nők megmagyarosításának az útja természetesen más, mint a férfiaké, akiket értelmi okokkal is meg lehet győzni; míg a nők érzelmi világa inkább a megnyerést, a szép útján való meghódítást kívánja. Mintha csak ismét Kármánt hallanók, mikor a Hitelben

(67. l.) ezeket mondja: «Ha kívánjuk hölgyeink megmagyarosodását, tegyük azt, a' mi magyar, elfogadhatóvá, tetszetővé is.» Mily öröm tölti el lelkét, mikor 1836-ban, nevenapján, Crescence, ki még az évben neje lett, első házasságából való gyermekeit eléje vezeti, s ők magyar szavalattal üdvözlik leendő atyjukat (*Napló*, 303.); négy évvel később ugyancsak névnapi meglepetésül, maga Crescence szavalja férje legkedvesebb költőjének, Berzsenyinek verseit (*Napló*, 400.).

Abban, hogy a XIX. század első fele megteremtette a művelt magyar nőt, Széchenyinek éppannyi része van, mint magának az új Magyarország megteremtésében.¹

Általában bárhol és bármikor valami kapcsolatban van a magyar nyelv ügyével, annak ő leghathatósabb istápolója. E tárgyban mondott országgyűlési beszédei erőben és hatásban méltó társai Felsőbüki Nagy Pál, Wesselényi és Kölcsey nagy beszédeinek. Mikor Reguly Antal, a nagy magyar nyelvész és utazó, Szibéria jeges vidékeiről pártfogásért folyamodik a M. T. Akadémiához, Széchenyi a nagygyűlésen nemzeti becsületből 1000 forintot eszközöl ki számára s ezt az összeget, hogy minél előbb eljusson rendeltetése helyére, a magából előlegezi (*Reguly-Album*, LIV., LXXXIII. l.). Mint a XIX. századi politikai röpirat-irodalom megindítója és leghatalmasabb, legeredményesebb művelője, nagyon jól tudja, hogy a nemzeti küzdelmek egyik

¹ V. ö. Beöthy: *Széchenyi és a magyar költészet*. XIII. fejezet.

legfőbb fegyvere a nyelv, ezért is azon van, hogy ez a fegyver ne csak az ő, hanem minden hazafinak kezében minél erősebbé, élesebbé váljék.

De azért izzó magyarsága Széchenyit soha nem ragadja szertelenségekre; valamint politikai pályája egészében az ész mindig féken tartja szívét, úgy a nyelv kérdésében is józan-ság vezérli. Bár magát «zsiros magyarnak vallja» (*Napló*, 496.), és azt mondja: «...inkább magyarul meghalok, mint másként éljek» (*Orszgy. besz.* 1833 febr. 20), a magyar nyelv jogait pedig az ország határán belül, a maga helyén, megalkuvás nélkül követeli, mégis a nemzet^{sz} másnyelvű tagjaira nem akarja ráerőszakolni (*Kelet Népe*, 75). A nyilvános, az állami élet magyarságát mondja ki a Stadium X. törvényében: «Magyarországban csak magyar nyelven szóló törvény, parancs, ítélet kötelez» (*Stadium*, 32. 1.) s e törvény megokolásának külön könyvet, a Hunniát szenteli. Midőn az 1844-iki országgyűlés végre törvénybe iktatja azt, amiért egy fél-század hiába epedett, vágzott, küzdött, harcolt, Széchenyi ezt mondja az országgyűlés legbecse-sebb gyümölcseinek (*Akad. beszéd*, 1844 dec. 26; *Napló*, 426.).

A magyar nyelv diadala volt Széchenyi utolsó tiszta öröme; mert államférfiúi pályájának e szakában már a félreértés, népszerűtlenség kínos éveit élte. Elhangzottak már a *Kelet Népe*-nek keserű szavai, ő már látta azokat a sötét felhőket, melyek a magyar nemzet egén tornyosultak, látta a cikázó villámokat, hallotta a távoli dör-gést, mikor még senki sem tartott attól a rettenetes istenítélettől, mely aztán a nemzet újjá-

születésének óriás művét látszólag megsemmisítette. Még egyszer felemelte szavát a *Programmtöredékek*-ben, még egyszer hallatta intő szózatát nemzete édes nyelvén, de hiába. A rohanó eseményeket nem tartóztathatta fel többé semmi. Mikor a vész után, a döblingi menedékben utoljára tollat ragad, németül írja meg «skorpiókból font ostorát», a *Blicket*, hogy arcul csapja a szemforgató önhittséget, és mint a vén zászló-tartó magasra emelje az egy időre lehanyatlott lobogót, új és sikeresebb harcra, melynek diadalát az ő szeme már nem láthatta, de lelkében épúgy megérezte, mint az előbbit, a végzetes válságot.

Desseffy József a *Hitel Taglatatában* (118. l. és *Világ*, 228.) «barátságot áruló iróniával» magyar apostolnak nevezi Széchenyit. A legnagyobb komolysággal sem lehet neki jobb nevet adni a magyar apostolnál, ez méltóbb hozzá, mint Kossuthnak lényegében igaz, de Széchenyi lényével kevésbé egyező, nagyon is pompás «legnagyobb magyar»-ja.

Széchenyi apostol volt és próféta egy személyben. Írása biblia, mely nemcsak a maga korának szól, hanem a mának is, a holnapnak s a magyar nemzet jövőjének mindenkoron. Majd keserűn és szívet szaggató hangon, mint az ó-szövetség Jeremiása; majd örvendő, mint az új szövetség angyalai, akik jó hírt hoznak a földi halandónak. Még nem olvastuk eléggé az ő írásait, még nem hatoltunk bele eléggé szavainak mélységes értelmébe; még sok van bennük, mit nem értettünk eléggé, sok gondolat, eszme, terv, mely megvalósulásra vár. Forgassuk köny-

veit szorgalommal éjjel és nappal, mert bennük hirdette és hirdeti ma is a megváltó ígét nemzetének; hirdette szóval és tollal azon a nyelven, mely mint a nemzet fenntartó elve lelkéhez forrott. S ez a nyelv nem szűnik meg hirdetni az ő nagyságát, míg egy magyar szeme pihen a Duna tükörén.

III.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN NEMZETGAZDASÁGI ALAPESZMÉI.

Irta GAAL JENŐ.

Nem jár el helyesen az, aki a Legnagyobb Magyar egyes külön minőségeit, mint teljesen önálló és önmagukban befejezett egészeket kívánja tárgyalni. Azok az életfeladatok, melyek más kisebb halandóknál az illetők létének alap-elemeit tették, Széchenyinél mint egy mérhetetlen nagy küldetésnek többé-kevésbé fontos, de mégis csupán részletei jöhetnek tekintetbe. Őt sokáig kiváló közgazdaként becsülték. Mint ilyennek volt tekintélye még — később nagyon megszaprodott — ellenfelei előtt is. Azt tartották róla, hogy egyedül hidegen és pontosan számító gyakorlati szakértője az anyagi világnak, aki mindent aranymérlegre vet s akit nem érdekel semmi, aminek azon nyomatéka nincs. Csodálatos, hogy nemzetének ezt az első sorban erkölcsi tényezőkkel öntudatosan, következetesen és valóban okszerűen dolgozó regenerátorát egyszerű, sőt egyoldalú, tehát bizonyos tekintetben félszeg szakembernek minősítették kevés híjján még a legbelátóbbak is.

De ezen való ámulatom nem jelenti azt, hogy

én Széchenyit, mint nemzetgazdát kicsinyíteni akarnám azzal a kijelentéssel, hogy nála a nemzetgazdaság tudománya és gyakorlata nem bírt másnak, mint a kiváló, több irányban elsőrendű, de mégis csak az eszköznek jelentőségével. Abban különbözött ő a kizárólag szakemberektől, hogy ezek, ha szakmájukat a maga tényleges valóságában fogják is fel, annak művelését, vagy folytatását akár tehetségök és becsvágyuk, akár körülményeik korlátolt voltánál fogva önként, vagy szükségkép életcélnak tekintik.

Széchenyi, midőn nagy missziójának tudatára jutott, egészen másként gondolkozott. Sokkal magasabb életcélt látott maga előtt, amelynek megközelítéséhez az alkalmas eszközöket és módokat az előre megfontolt öntudatossággal határos intuícióval állapította meg. *Világ* című munkájának több helyén a következőkép nyilatkozik erről:¹ «Meg vagyok róla győződve, hogy aki munkámat figyelmesen olvassa, a nyereséget, pénzt és életkellemeket nem értelmezendi úgy, mintha azokat egy magasabb cél eszközeinél egyebeknek kívánnám tekinteni». De nyomatékosan foglalkozik velök, mivel látta, hogy az ő korában nálunk uralkodó közgazdasági nézetek nagyon elmaradottak, pedig azok fejlesztésében ki nem számítható nagy hasznot látott. «Ennek meggondolása bírt arra, — írja ugyanott — hogy a pénz, vagyon, nyereség, haszon, hitel és más effélék megérthetése és lényegök felfoghatása céljából annyira fáradoz-

¹ Első kiadás, 200—210. l.

zam. A gazdasági számítás tulajdonképen soha sem volt kedves foglalatosságom, s gyakran kellett nevetnem, hogy eleinte a jószándék, később a kénytelenség mennyire vittek azon tudomány megismerésében, melyhez természetemnél fogva kedvem nem volt, sőt iránta korábban ellen-szenvvel viseltetem. De férfias nyíltsággal meg akartam értetni hazámfiával, hogy a szegénység lehetlenné teszi az értelem és az erkölcsi-ség fejlődését. Gyakran megtörténik, hogy hazaszeretetünk csak pusztá szó, vagy legfeljebb szép gerjedelem marad, de nem azért, mivel keblünk, melyből fakad, tisztátalan lenne, hanem egyszerűen azért, mivel nincsen pénzünk. Midőn a világ zajában kellene tapasztalatokat és élet-tudományt gyűjtenünk, akkor legszebb éveinket elvonultságban töltjük. Nem azért, mivel vakandmódra félnénk a világtól, hanem csupán mivel nincs pénzünk. Gazdaságunkat és gyer-mekeinket is nem azért hanyagoljuk el, mintha nem szeretnénk őket, hanem mivel nem győ-zük költséggel. A szegény nem utazhatván és összehasonlításokat alig tehetvén, csak keveset tapasztal s még a legszükségesebb ismeretek megszerzésében is folyton nehézségekbe ütközik. Az értelmi fejletlenség pedig előbb-utóbb, de minden bizannyal függésbe hoz bennünket va-lakitól, mert az értelmi súly egyedül teremti meg a valódi felsőbbiséget ezen a világon. A szegénység tehát napjainkban karöltve jár a szolgaság-gal s mivel számtalanszor akadály abban, hogy a köz iránti kötelességeinket teljesítsük, elalja-sodásra, ami megint fokozottabb szegénységre vezet. Ezeknél fogva a pénz és vagyon iránti

gond, bármily szűkkeblűnek lássék s bármily unalmas, sőt gúny és nevetség tárgya legyen is, az egyesnek és társadalomnak már csak azért is elengedhetlen kötelessége, nehogy elaljasodjunk s szolgaságba törpüljünk. A vagyonosodás tehát reánk nézve a lét vagy nem lét kérdése.»

Azonban Széchenyi mindig kiemelte s félreértetése azért kora bámulatos hátralékosságának jele, hogy a gazdagságon nem egyedül a tőkeerőt s a jól megmívelt földeket kell érteni, hanem a henyeség megszüntét minden irányban: a szorgalmat, a jobb nevelést, a külföldön szerzett becses tapasztalatokat, szóval az ember nagyobb belbecsét is.¹ Hogy tehát valamely ország gazdag lehessen, minél több lakosát fel kell ébreszteni szorgalomra és állhatatos munkára. De a vagyonosságnak bizonyos tekintetben alkatrésze az erkölcsi megelégedés is, mely annak nyomán jár. A vagyon így kétségkívül eszköze a nemzeti lét minden irányban való fejlesztésének. Nem szükséges, hogy az anyag uralkodjék felettünk, de mivel a szegénység a kétes tettek zavarába hajtja az egyént és a nemzetet, a vagyon mind a kettő lelki tisztaságának és függetlenségének egyik főfeltétele. Ez azonban más, nem anyagi mozzanatokkal van szoros összefüggésben. Hiszen az egész ország csak úgy lehet gazdag, ha lakosai előítéletektől mentek, tisztán látók, józanok, szorgalmasok, takarékosak és erősek.

Nálunk sok az ember, akinek kenyere nincs, és sok a föld is, mely voltakép műveletlenül

¹ *Stadium*, 43. l.

hever. Már pedig amit a talaj bizonyos időben megteremhetne, de nem terem meg, és az a munka, amelyet valamely ember elvégezhetne, de nem végzett el, örökre veszve van. Ott, ahol sok oly ember van, aki még munkálkodhatnék és sok a míveletlen vagy rosszul művelt termékeny föld, valami nagy-nagy hibának kell lenni.

De ennek a hibának kitalálása és orvosszereinek megállapítása nem könnyű. A nemzetgazdaság kérdéseire vonatkozólag — mondja a *Hitelben* — egyáltalán könnyen tévedhetünk, mert nehéz kifürkészni, hogy ott valamely jelenségnek mi az oka és mi a következése. E kettőt gyakran összecserélik. Azért — írja a *Stadiumban* — amit a természet ad vagy nem ad, azt alaposan kell átérteni és nemcsak sejdíteni. A *Világban* pedig ide vonatkozólag így szól: «Míg a politikai gazdaság tudománya ismeretlen tárgy marad előttünk és annak tanításait nem szívleljük meg, más egyebek közt ezért sem fogjuk a magyar népet a nemzetek sorába emelhetni».

Nagyon jól ismerte tehát a nemzetgazdasági törvények szem előtt tartásának fontosságát. Többször hangsúlyozta az általános nézetek beható elemzésének szükséges voltát is. Hiszen — mondja — ha ezek hiányosak vagy hibásak, teljességgel nem szolgálhatnak megbízható alapul bármely specialitás számára; már pedig kívánatos, hogy specialitásokra adva magunkat, célszerűen alkossunk életrevaló dolgokat. Ezért írja egyik cikkében, hogy «ha ennél fogva az általános nézetek terére állok, ezt ne vegye rossz néven tőlem az olvasó, mert míg valamely politikának főelvei nem tisztázzák, addig új, jobb speciali-

tás nem keletkezhetik, sőt az üggyel-bajjal régebben keletkezettek is hervadásnak indulnak».

Széchenyi maga közgazdasági elméletet nem írt, de műveinek általános igazságokat tartalmazó részeiből ilyent nem nagyon nehéz összeállítani. Ezek és alkotásainak szelleme adják azt az alapot, melyen őt mint nemzetgazdát meg lehet ítélni. És ez ítélet, mely illetékes szakférfiak ajkairól már régen elhangzott, épenséggel nem kedvezőtlen reá nézve.

Az ő első és legnagyobb kritikusa azonban az élet volt, mely törekvéseit és vállalkozásait fényes eredményekkel koronázta. Volt idő, midőn hazánkban az ő neve valamely vállalat élén sikerültének csalhatatlan biztosítékául fogadtattott el. Ez így volt közpályája utolsó percéig, akkor is, midőn általános politikai irányának annyi és oly hatalmas ellenfele támadt. És ezen nem is csodálkozhatunk, ha közgazdasági fel-fogásán nem felületesen, hanem rendszeresen tekintünk végig.

Ezt előttem már többen megtették. Így nevezetesen Kautz Gyula, ki a nemzetgazdasági eszmék fejlődésének történetéről hazánkban először írván, azt mondja, hogy «egész sora azon nagy tudományi igazságoknak, melyeket épen a XIX. század második negyedének első fele fejtett ki, s amelyeket elsőrangú szakférfiak jut-tattak a világirodalomban érvényre, iratain végig hangzik». Számtalanszor hivatkozik Széchenyi a nemzetgazdaság tudományának kori-feusaira, de egyik sem gyakorolt reá oly befolyást, hogy eszmemeneteiknek magát szolgál-lag alárendelte volna. Kautz Gyula megállá-

pítja, hogy Széchenyi egyike volt a legelső állam-
bölcselőknek és nemzetgazdasági íróknak egész
Európában, akik a nemzet- és államgazdaság
körében a tapasztalati, induktív módszert tudat-
osan alkalmazták és érvényre emelték. Ő volt —
szerinte — kétségkívül az első theoretikus, aki
«a szellemi és ipari (jobban mondva : gazdasági)
érdekek kapcsolatát és együttes tekintetbevételé-
nek fontosságát tanította». Hogy Kautz nyilat-
kozata mily alapos, az már a felhozottakból is
fényesen kiderül.

Azt a fáradságot vettem magamnak valami-
vel több, mint két évtizeddel ezelőtt, hogy köz-
gazdasági eszméit eleinte a magam, később a
nyilvánosság számára is az újabb tudományos
elmélet beosztása szerint rendszerbe igyekezzem
foglalni. Ekkor győződtem meg arról, hogy az
ő sokat dícsért nemzetgazdasági intuícója csak
névleg volt ilyen, mert eljárása tulajdonkép
tudományos igazságok, a természeti törvények
jellegével bíró gazdasági szabályszerűségek ala-
pos ismeretén nyugodott.

Vannak nemzetgazdasági eszméi között olya-
nok, melyek csak az ő korabeli viszonyokra al-
kalmazhatók. Mások ellenben általános érvé-
nyűek. Ezek egy része megint olyan, melyeket
ma mindenki aranyigazságoknak ismer el, de
mikor azoknak nálunk Széchenyi adott kifeje-
zést, legalább az ő formulázásában, igazán újak
voltak. Ezeknek az aranyigazságoknak jórésze
Széchenyinek a mi hazai viszonyainkról szóló
megállapításai és azokkal szemben folytatott
eljárásunk éles bírálatát képezik. Ezeket ma is
érdemes megszívlelni, mert találóan jelzik, hogy

általában minő irányban és mily szellemben kell itt közgazdasági politikát folytatni.

Amit például éghajlatunkról, földrajzi fekvésünkről, talajviszonyainkról, az emberi szükségek és szükségletek természetéről s termelési meg fogyasztási hajlamainkról mond, igazán folyton szem előtt volnának tartandók.

A gazdálkodás alapelveinek és főtörvényszerűségeinek ma is kifogástalan megállapítása után gazdasági tulajdonainkat mélyrehatóan boncolja. Közgazdasági politikai felfogását azzal az ügyes fordulattal, hogy a gazdálkodás alap-
tényezője voltakép az ember, bekapcsolja azután a társadalmi politikába, melynek tudvalevőleg nagy mestere volt. Részint nyilatkozataival, részint nagyszabású kezdeményeivel és alkotásaival végig megy a nemzetgazdaság alkalmazott tanain is, hogy ismét odajusson, ahonnan kiindult, az észszerűen gazdálkodó és ép azért boldoguló ember és nemzet plasztikusan kidomborodó jellemzéséhez. Ezekben a nyilatkozatokban a tartalom helyessége szabály szerint párosul a kifejezés megkapó szellemességével, sőt festői voltával. Ez úton akkor sem válik banálissá vagy — amitől nagyon félt — unalmassá, ha régi, közkeletű nézeteket fejteget is. És meg kell jegyezni, hogy meggyőződése a dolgok lényegére vonatkozólag, összes nyilatkozataiban nagyon következetes. Egyes intézmények és eljárások szabályozásáról való eleven felfogása azonban a körülmények különböző alakulásához és azokra nézve szerzett tapasztalataihoz módosul. Egy-két példa mindezt szembe-
tűnően fogja megmutatni.

Az emberi szükség expanzív természetét és mint az egész gazdasági élet kiinduló pontjának mérhetetlen jelentőségét igen érdekesen és az abban való mély elmerüléssel elemzi. Ismételve hangoztatja, hogy az emberi kultúrának legfőbb rugója a terjeszkedő természete folytán szakadatlanul működő hiányérzet. Mennél többen kívánják meg az élet kellemeit, annál nagyobb lesz az iparkodás és a munkakedv, mely azután a sivatagokat és a mocsaras vidékeket is viruló tájakká változtatja. Az emberiség legnagyobb részét két rúgó hajtja: a nyereség- és élvvágy. Ezáltal ösztönöztetve győzte le a tengerek hatalmát, szállott le a föld gyomrába és varázsolta kertekké a vadonokat. Miután az emberi test szükségei ki vannak elégítve, ha tápláléka és ruhája van, akkor nyomban vágya keletkezik ezer kis kényelem után, melyek szorosan ugyan nem szükségesek, azonban tagadhatatlanul szebbé, kívánatosabbá teszik az emberi életet. Ama kényelmek nélkül a bölcs ugyan el lehet, de épen azért, mivel bölcs, az élet virágait nem gázolja el otrombán, hanem hálával élvezi és élvezteti másokkal is azokat. Itt figyelembe veendő a következő jelenség. Minél inkább az anyag fölé kerekedik az ember, annál inkább tágul boldogságának köre. A csak anyagi létet folytatók nem a legboldogabbak. Az ember igazán ilyen csupán mint érzéki eszes lény lehet. Összetett természeténél fogva boldog voltaképp csak akkor, ha nemcsak testének, hanem szellemének és lelkiületének is kellő táplálékot nyújtván, azok összhangzatát megteremti magában, vagy legalább megközelíti azt. Emberi rendelteté-

sünk a tökély felé való törekvés. Ennek pedig az útja az, ha a teremtő minél több testi és lelki adományának hasznát tudjuk venni és azok élvezetében részesítjük embertársainkat is. Ez által csak a természet nagy törvényeinek teszünk eleget. Legfőbb alapul ennél fogva nem az anyagi kincseket, hanem a lélek gazdagságát kell elfogadnunk. Lakjék Magyarország lakossága kőből vagy téglából épült és cseréppel fedett csinos házakban, egyék kövér húst, igyék jó bort s ne járjon mindig egészen vagy félig pőrén. Ennek elérése végett emeljük minden embertársunkat s engedjük, hogy az emberiség jótéteményeiben mindenkor osztozzék. Fogadjuk hálás szívvel a természet gazdag áldásait hazánkban, hibáit pótoljuk, csorbáit pedig hozzuk helyre.

Földirati fekvésünket se gyalázzuk, hanem előnyeivel élve, hátrányait igyekezzünk ellensúlyozni. Az éghajlat hatásának igen bő elemzése foglaltatik *Pesti por és sár* című értekezésében, ahol annak befolyását a termelésre, a lakásra és általában az építkezésre nagyon tüzetesen és szellemesen tárgyalja. Klimánk előnyeit és hátrányait szépen hozza kapcsolatba különböző feladataink megoldásával és arra a következtetésre jut, hogy ha éghajlatunk jellegtelen, változékony, megbízhatatlan volta miatt sok bajt okoz is, ha abban a természet ajándéka és az, amit mellette csekély fáradsággal szerezhetünk meg, igazán véve kevés és bizonytalan; viszont állhatatos munkával, előrelátással és takarékossgal sokat tehetünk mellette is gyarapodásunk érdekében, de csak úgy, ha hátrá-

nyaihoz alkalmazkodunk, azokat enyhítjük, előnyeiket pedig felhasználjuk. Sokkal rosszabb klímával is boldogultak már nemzetek az ilyen törekvés útján.

Földirati fekvésünk által szintén nincs elragadtatva. Tudja, hogy a geografiának a nemzetek kisebb vagy nagyobb, lassúbb vagy gyorsabb fejlődésére minő hatása van. De tudja azt is, hogy tévedés mindent annak tulajdonítani, mert ugyanazon földirati viszonyok más és más népeknél igen különböző eredményekre vezettek. Néha, sőt nem is nagyon ritkán, látszólag kedvezőtlen körülmények közt az erőteljesebb és kiválóbb emberekből álló nemzet jobban fog boldogulni, mint a kedvezőbbek között a silány. Spanyolország mennyire hátramaradt, pedig mindig kitünő fekvése volt és van ma is. Franciaország földirati fekvése nem rossz és mégis hátrább van Nagy-Britanniánál. Miért van százszor több míveltség Szászországban, mint Sziciliában? Mennyire elmaradtak Byzancz és Hellas örökösei az újkori nyugati nemzetekhez képest. A haladás nyitja ugyanis igazán a lakosokban található fel; azok emelésére és fejlesztésére kell tehát a fősúlyt vetni.

Magyarország tengertelen területének geográfiai fekvése nem egy tekintetben mostoha. Nagy bajunk, hogy háromnegyedrészben rossz szomszédaink vannak, akiktől sem kultúrában, sem gazdasági vagy politikai tekintetben sok jót nem várhatunk. Vizeink vadtermészetűek és folyóink iránya jelen viszonyaink közt reánk nézve nem a legkedvezőbb. Utaink az ország nagy részében járhatatlanok, csatornáink ritkák és hibásak,

pedig alig van szerinte ország, mely a keresztül-
 kasul csatornázásra alkalmasabb lenne, mint
 hazánk. Ha mindez nem így volna, akkor való-
 színűleg jobban haladtunk volna.

Miután azonban a geográfiai fekvést nem lehet
 megváltoztatni, ennél fogva nekünk kell mozgé-
 konyabbaknak lennünk, mert a kultúra és civi-
 lizáció alapja nem egyedül az, hanem a néppel
 való kölcsönhatása s ennek szabadsága, vállal-
 kozási és vetélkedési szelleme. Amannak elő-
 nyeit használjuk ki, emezeknek pedig vérünkbe
 való beszivárgását mozdítsuk elő. Arra értel-
 münk és erkölcsiségünk javítása, erre pedig élet-
 módunk átalakítása által lehet hatni. Oda kell
 törekedni, hogy a lakosságnak bő alkalma
 legyen látni, tanulni, összehasonlítani és gyakor-
 lati úton-módon az élet-tapasztalatokból helyes
 következtetéseket levonni. A legelől álló nem-
 zetek példájából kiviláglik, hogy a durvaság
 nem jele sem az erőnek, sem az erénynek, s hogy
 az istenadta élvezetekért és kellemességekért
 meg kell vívni a természettel, melyet így enge-
 dékenységre bírhatunk. Ha valamely nemzet-
 nek minden tagja saját jólétét e küzdelem által
 megteremteni igyekszik, ebből oly közmunkás-
 ság, s mivel a gazdasági jó tulajdonok nyomá-
 ban kiváló erkölcsi arravalóságok is járnak, oly
 közerény keletkezik, mely a szabadságra, ön-
 állóságra megérleli a nemzeteket; másként a
 zsarnokok járma alatt csak szegény és szolgál-
 népek maradnának. És a gazdálkodás főfelté-
 telei közül egynek a kitünőségével, hála az Ég-
 nek, tényleg bírnunk. Földünk felséges és mily
 kiterjedésben áll rendelkezésünkre. Nem Sel-

mec és Kőrmöc bányáiban fekszik a nemzet természetadta nagy kincse, hanem ebben a talajban. De szülőföldünket agyvelőnk és kezünk munkájának kell emelni. Ez a természeti tényező valóban becses, de csak úgy, ha okosan meg tudjuk becsülni. A jó fekvés és véletlenül összegyűlt vagyon magában nem biztosítéka a nemzeti jólétnek és nagyságnak. A kezdet nehézségei ne riasszanak vissza. Az angol nép sem rakta le gyarapodásának talapzatát pénzzel, hanem jól elrendezett eszes és rendszeres munkával. Jegyezzük meg jól, hogy a tanító sem kezdte életét tanítással, hanem tanulással. Tehát magunkat képezve dolgozzunk és gondolkodva gazdálkodjunk. Nem a természet mostohasága az oka, ha nagy nemzeti vagyonunk nincs, hanem mi magunk. Velence, Genua és Hollandia aranybányák, sőt termőtalaj nélkülük is Európa minden kincseivel fénylettek valaha, mert az emberi ész tömegesen vitte oda a pénzt. Ugyanaz hajtotta Nagy-Britániába a fél világ aranyát újabban. Azt mondja a *Világban* Széchenyi: «A munka a nemzeti gazdaság talpköve; ezt hirdeti Smith, Say, Ricardo, Malthus és Sismondi. Pedig nem a munka magában, hanem igenis a jól elrendezett munka, szóval az ész a nemzeti gazdagság alapja. A tehetséges, tanult munkás több sikerre számíthat, mint a tehetségtelen és tudatlan. Legfőbb bajunk, hogy nemcsak a pénzzel, hanem az idővel és a munkával sem tudunk helyesen bánni. A mindennapi munkásság és gyakorlás által nagy tökélyre fejleszthetjük természetes tulajdonságainkat, sőt idővel még oly dolgokban is ügyességet nyerünk, melyekhez ke-

vés a természetes hajlamunk. A legtöbb embernek nálunk nagy hibája, hogy igen sok akar lenni, pedig tökéletesek egyben sem, kiválók is csak kevésben lehetünk. Csupán azt művelhetjük nagy ügyességgel s a magunk és mások megelégedésére, amit mesterség, hivatás, szakma és nem időtöltésképen űzünk. Egy legyen gondjaink főtárgya; minden mást csak mellékesen, mint valamely szórakozást, pihenésképen folytassunk. Mi azonban igen sokfelé forgácsoljuk el munkaerőnket. Azért tudunk «*ex omnibus aliquid, ex toto nihil*». Ez az oka, hogy sem oly jó és ügyes katonák (különösen vezérek), sem oly jó tudósok, törvényhozók és politikusok, sem oly jó gazdák, iparosok és kereskedők nem lehetünk, mint azok, akik minden idejüket és törekvésüket ezek közül csak egyre fordítják. Rossz néven veszik honfitársaink, ha szemökbe néha ezt mondják nekik: «Barátom, ahhoz te nem értesz». Pedig sokszor mathematice lehetetlen, hogy egyhez-máshoz alaposan értsünk. Nem jutottak még el odáig, hogy az újkori haladás egyik főtényezőjét, a munkafelosztás elvét valóban megértsék.

De ugyanazon munkakörben is sokat kezdeni egyszerre többnyire felette ártalmas. Aki így cselekszik, rendesen nem dolgozik nagyobb sikerrel, mint az az agár, amely több nyulat kerget egyszerre. A munkafelosztás a viszonyok fejlődésével azután minden téren továbbvihető s így a siker minden valószínűség szerint folyton nagyobb lesz.

Azonban a munkafelosztás sem lehet eredményes a munka egyesítése nélkül. Az az árkádiai

életmód, mely mellett mindenki magának készít mindent, nem a mi korunké. De viszont a jó munkásnak a saját helyzetéről és természeti körülményeiről tiszta fogalommal kell bírnia, mert ez úgyszólván kiegészítő alkatrésze az ő önismertének. Továbbá társaival együtt, egymás kezére kell dolgoznia. A jó építőmester sem engedi, hogy minden embere egy-egy külön kő mellé álljon, s annak emelgetésével hasztalanul fogyassza erejét vagy épen megszakadjon, hanem valamennyi emberének erejét egy-egy kő emelésére egyesíti. Így nem szakad meg senki és az épület felemelkedik. Nekünk is minden téren koncentrálni kell erőnket bizonyos meghatározott feladatok megoldására. Csak így maradunk meg erőseknek és vagyunk képesek a munka felosztása révén valamit alkotni.

A jól elrendezett munka követelménye az is, hogy a vezetés a tehetségeket és tanultakat illeti. Ez a természet rendelése. Az életképes népet ily vezetés mellett a nehézségek és akadályok nem csüggesztik, hanem testi és lelki tulajdonait jobban kifejlesztvén, a mostoha természetet is engedékenységre kényszeríti. Annak ellenkezése a derék ember bátorságát nem törli meg, hanem csak fokozza erejét. Így állja meg helyét az életre való nemzet jórészt kedvezőtlen termelési és más (mondjuk jelenleg politikai) viszonyok között is.

Azután kiemeli Széchenyi, hogy a siker pedig éltet, erősít és boldogít. A teremőnek mindenünkben él egy-egy kis szikrája. Teljesen csak az nyugtat meg bennünket, ha erőnk és tehetségünkhöz mértén képesek vagyunk alkotni va-

lamit. Nézzünk végig az embereken: a leghatalmasabbtól a legkisebbig — kevés kivétellel — öntudattal vagy anélkül — teremtet vagy teremteni törekszik s ha ezt nem éri el, annak nincs más oka, mint az ő tudatlansága vagy gyöngesége. Ha azonban valamit alkotott a nem teljesen romlott ember: a gazda, a családapa, a mesterember vagy napszámos, mindegyik valamely meg nem magyarázható kellemes meleget érez keblében, sőt alkotása közben, különösen utána, a halhatatlanok országából eredni látszó jó érzés boldogítja őt. A meglett férfiút semmi sem tölti el oly malaszttal, mint midőn a maghatáskörében Corregióval így kiálthat fel: *anch'io sono pittore!* Nem győzi azért Széchenyi a komoly dolgok intézésének szakszerűségét ajánlani. Ha igazi szakértőnk nincs, de csak addig, míg nem képezünk magunknak, akkor külföldről hozassunk ilyent. A kontároknak azonban tért engedni soha sem szabad. Külföldön is minél többen mennél többet tanuljanak. Az idegen példákból azonban főleg ne az eljárás részleteit, hanem azok vezérelveit és szempontjait igyekezzünk megtanulni. A régieknél is ne azt nézzük, hogy mit tettek, hanem, hogy miként, milyen elhatározással és kitartással végezték azt. Mert valamint a régi eszközöket nem fogjuk a mai szikla-repesztéseknél alkalmazni, úgy a mai szakszerűséget más téren se véljük a régi eljárásokkal pótolhatónak.

Szakszerűen kell javítanunk első sorban a nyerstermelést. Annak termékeit azután lehetőleg dolgozzuk fel itthon. Ásványainkkal ügyesebben bánjunk el, érdeinket rendezzük. Jobb

rendszerrel, szorgalommal és észszerűen beruházott tőkékkel két, három, sőt tízszer annyit tudnánk lassanként előállítani. Ime, a mi korunk egyik jelszava: a többtermelés.

A jobb rendszer pedig sok tekintetben tőlünk függ, mert ki gátolhat bennünket abban, hogy előítéleteinkkel felhagyjunk, ismereteinket megigazítsuk és tapasztalatainkat bővítsük? Ekkép pusztáink felvirágoztatása a mi kezeinkben van. A hitelügy kellő szabályozása után, melyre oly nagy súlyt vetett, Széchenyi mondása szerint a szükséges tőkének sem leszünk híjával. Megrója azt, hogy nem tudjuk a hazafiság és jó gazdálkodás követelményeit egymással megegyeztetni. Pedig e kettő különbsége, de összefüggése is világos. Aki jó hazafi akar lenni, az legyen egyszersmind jó gazda is. Számos jóakarátú hazafi azért merőben tehetetlen, mert a közjó előmozdításához üres fohászkodásnál nem járulhat egyébbel.

Általános rossz szokás, ha nem jól megy a dolgunk, a kormányra való hivatkozás. Óriási hibánk, hogy a bajok okát mindig inkább másutt, mint ahol vannak, és másokban s első sorban nem mi magunkban keressük. Ritkán, vagy sohasem okoljuk saját restségünket, pazarlásunkat, hiányos kombinációnkat s állhatatlanságunkat; hanem főleg a körülmények mostohaóságát, a velünk, vagy alattunk dolgozók kajánságát és rosszakarátát, a balsorsot, rossz csillagzatunkat s a szerencsétlen végzetet. Mindennek hibás voltát felderíti az ész. Ezt tartja Széchenyi az igazi kincsnek, mert az emberi agyvelő teljesen kifejlődve minden nagynak, szépnek és nemesnek szülő oka s a földgömbön

az a legnagyobb hatalom. Talán azért nem tudja ezt a sokaság, mert annak uralma oly könnyű és szelíd. Hát mi virágoztat fel egyes országokat még akkor is, ha fekvésük nem kedvező s enged elhalni másokat, habár fekvésük nagyon előnyös is? Hol van az igazi nemzeti élet és halál oka elrejtve? A feleletet megtaláljuk, ha meggondoljuk azt, hogy az okosság a szikla felett is kertet képes teremteni s a tudomány még Palmyra sivó fővényére is bájtt varázsolhat. Ellenben a butaság a legszebb vidékekre is gyászleplet borít s még Árkádia virányait is szomorú vadonokká alakítja át.

A nemzet értelmiségének fejlesztésére azért gazdasági szempontból is nagy súlyt kell vetni. A gazdasági élet értelmes folytatása a nyerstermelés fejlesztésével maga után vonná az iparnak és kereskedelemnek haladását is. Ezzel nyerne mindenki, aki fáradni és dolgozni akar. A nemzeti jólét kútfejei nem oly közel fekszenek a föld felszínéhez, hogy azokból egyszerűen meríthetnénk. Munka és fáradság nélkül nincs gazdagság. Kérdik, hogy miért nem boldogul nálunk sem gyár, sem kereskedés úgy, mint kellene? Ennek oka nem valami külső körülményben, hanem az erkölcsi tényező gyöngeségében rejlik. Ha azt az erkölcsi tényezőt minden embertársunkban nem fogjuk megbecsülni, a nyerstermelő folyton por és sár közt fog szerénykedni, a fogyasztó pedig nem költhet eleget s amit fogyaszt, azt is többnyire külföldről hozatja, oda pedig állandóan nevezetes kivitele nincs. Ily marazmusban élni igazán nem nagy boldogság és nem nagy dicsőség.

Ezért akarta a jobbágyság fokozatos felszabadítását, az ősiség eltörlését, a hitel megalapozását, a törvény előtti egyenlőséget, a régi feudális lekötöttség megszüntetését, az általános teherviselés behozatalát, a versenynek s általában a nemzetgazdasági erők szabad érvényesülésének biztosítását. Javítani kívánta a nemzeti jellegű közlekedést, ami egész külön nagy tanulmányra való tárgy. Én itt csak a forgalmi politikára vonatkozó nagy alkotásaira és kitünő tervezeteire utalok. Fejlesztetni kívánta a városi életet is, de, ami kiemelendő, nem a vidék rovására. Műveiben mindezekről, folyton a magyarság veszélyeztetésének lehető elkerülését, sőt gyarapítását és emelését hangsúlyozva, igen bőven és igen szépen nyilatkozik, sőt behatóan értekezik. Nem elfogult egy termelő-osztály javára sem a többiekkel szemben. Ismeri mindegyiknek fontosságát a nemzet arányos kialakulása szempontjából. Tévedés azt hinni, mintha Széchenyi a mezőgazdaság iránt egyoldalú szeretettel viseltetett volna. Igaz, hogy mint létező fontos alappal első sorban számolt a földműveléssel, de hogy a többi termelési ágakról miként vélekedett, arról egy pár idézet felvilágosíthat mindenkit. «Nálunk az a tatár, majdnem azt mondtam, antidiluvianus nézet uralkodik, — mondja — hogy az ipar- és kereskedő-osztálynak még azok az előkelői is, akikben több értelem és pénztehetség pontosul össze, mint sok magyar mezővárosban, alsóbb osztályhoz tartoznak, mint az üres zsebű és fejű úrfiak. Pedig kevés emberi lény érdemli meg jobban a polgári repkényt, mint a becsületos

kereskedő és a talpraesett gyáros. Mily ellentét! Góg és apadó erszény egyfelől, gyakorlati szakavatottság és mindig növekvő pénzerő másfelől. Nekünk a dolgok mibenlétét jobban kellene megfigyelni s belőlük levonni a következtetést. Ma oly divatos gyárakról és kereskedelemről beszélni, de a legtöbb, aki erről fecseg, az ilyenek száma pedig legio, azokkal a legtávolabbról sincs tisztában. Azt hiszik, hogy csak lelkesednünk s beszélnünk kell és akkor majd lesz gyári iparunk. Pedig az ipar és a kereskedelem nem oly egyszerű dolog, mint ükapáink módjára kardot rántani és vad rajként megtámadni az ellenséget; hanem azok felvirágoztatása hideg számítást, tudást, pénzerőt s a rendnek úgyszólván kegyeletes tiszteletét követeli. Nevetséges az az állítás, hogy a magyar hon még nem volna megérve a gyári iparra; de époly émelygős nézet az is, hogy iparilag önállók lehetünk. Magyarország nem egy része igen alkalmas a gyáriparra és pedig azok, ahol kevés a jó föld és sűrű a lakosság. Szeretném tudni, hogy mikor üt hát itten az iparfejlesztés órája, ha eddig már nem ütött. Ellenben a magyar alföldön a munkáskezeket a földműveléstől elvonni az ország gazdasági érdekeinek megrövidítése volna. De ne féljünk, ez nem is lehetséges, mert az élet kineveti a hamis elméleteket s egy-két mesterségesen felfújt és üggyel-bajjal tatarozott fabrika még nem gyáripar.»

Ezzel összhangban a védegyeleti mozgalmat, melyben több volt az ellenzéki politika, mint a közgazdaság, nem is helyeselte. Arra vonatkozó ítéletei és jóslatai is tökéletesen beváltak. Nem

tartotta természetesnek, lélektani alapon mozgó-
nak és sikertelenségét előre látta. Híven ahhoz a
meggyőződéséhez, hogy a gazdálkodás és a hazafi-
ság kívánalmait nem kell összezavarni, az ipari fej-
lődést is reális alapokon óhajtotta. Ennél az óhaj-
nál és érvelésnél azonban nem maradt meg, hanem
a Hengermalom létesítése által megteremtette a
világgraszoló jelentőségűvé fejlődött magyar liszt-
ipart. Gyakorlati odaadó közreműködésével mu-
tatta meg itt is, hogy mik az ipar éltető elemei.

Általában amily sikeresen dolgozott a lóte-
nyésztés, később az állattenyésztés, a selyem-
termelés s az egész földművelés javítására s az
Országos Magyar Gazdasági Egyesület létesí-
tése által azok folytonos ápolásáról is gondos-
kodott, éppolyan mély belátással és szerencsé-
sen működött a forgalom emelésén is. A Tisza-
szabályozás, mely által több száz négyzetföld
termőfölddel gazdagította az országot, nem na-
gyobb érdeme, mint a Duna áthidalása és sza-
bályozása, a gőzhajózás megindítása főfolya-
mainkon és a Balatonon, az első nagy közlekedési
terv készítése, melyben a nemzeti forgalmi poli-
tika alapelvei vannak letéve, a kisebb iparágak
áldozatteljes felkarolása, a városi élet meghono-
sítására és gyarapítására való buzgó törekvése
és ezek érdekében kieszelt okszerű kezdeményei.
Nem kerülte el figyelmét a nemzet és gazdasági
életének egyetlen jelensége sem. Azok benső
természetrájtát egyenként és együttesen is, ha-
bár néha csak egy pár vázoló tollvonással, meg-
írta. A *Stadiumban* például ez a rajza foglalta-
tik: «A nemzetgazdaság alapja a nemzeti fo-
gyasztás. Enélkül nem lehet nagy forgalom, de

biztosan még nagy termelés sem. Legyen csak, aki az árút keresi és megfizeti, akkor akad elég fáradozó, aki javakat termel. A vásárlás azonban a fizetőképességtől függ, annak megerősödésére pedig közbiztonság, szabadság, munkakedv s pozitív és negatív kitartás bírnak a legnagyobb befolyással. A gazdaság terén a rend, forgalmi és alkotmányos szabadság az első követelmények. A szabad külkereskedelem azonban kölcsönösséget tételez fel. Nekünk tehát a gazdag szomszédok közelsége határozott előny. Volna csak hazánk minden sarkán egy-egy Bécs, ebből több haszna volna az országnak, mint déli és délkeleti mai szomszédainktól. De viszont Ausztriának is érdekében áll, hogy hazánk gazdag és nagy legyen. Ki kételkedhetik ugyanis abban, hogy Bécs és általában Ausztria gazdagságának nagy részét Magyarországnak köszönheti.»

Nem idegenkedett a külföldi tőkétől sem, mert észszerű felhasználásának előnyös természetét jól ismerte. De a munkáselemről sem feledkezett meg. Számos nyilatkozatát ismerjük róla. Beszédeiben így szól: «Ha a gyárpar felvirágoztatását akarjuk, akkor oly világ legyen itt, melyben el lehessen mondani, hogy «noha alacsonyállású ember vagyok, de mint véres verejtékkel dolgozó munkásnak kegy senkitől sem kell. Habár süvegemet leveszem minden ember előtt, bennem is él az a tudat, hogy oly polgár vagyok, mint bárki más.» «Mi kereskedést és nagy forgalmat akarunk. Már pedig mindenki tudja, hogy ilyeneknek a városok a gócpontjai. Tehát fejlesszük azokat. Ott lesz erős munkásosztályunk. Ott lesz munka-alkalom is bőven.

Ezek fel nem használása egyszerűen undorító és kiállhatatlan, pedig minden nap százszor hallhatni az emberektől azt a panaszt, hogy nincs jövedelmök, de emellett láthatni, hogy nem nyulnak oly módokhoz, melyek által szűkös jövedelmük természetes úton gyarapodnék.» Az általános emberi jólét tényezőinek tárgyilagos elemzése közben sem feledkezik meg Széchenyi soha a nemzeti boldogulás feltételeiről, a földnek és lakosainak magyarságáról. Egy pár szóval meg akarok tehát még emlékezni az ő birtok- és népesedési-politikájáról. A magyarság boldogulásának felépülését azonban a legszilárdabb bázison, a természetes igazság alapján kívánta. A terület és lakossága az állam fő alkatelemei. A birtokpolitika fontosságára Széchenyi a következő okoskodással utal. «Legyen bár törvényeink, kormányshékeink s az igazságszolgáltatás nyelve mindenütt a magyar, hangozzék bár királyunk és fenséges családja ajkairól a hazai nyelv, taníttassék bár minden iskolában a tudomány magyarul, legyenek országszerte magyar lobogók és pénzek, mindez nem menti meg a nemzetet az enyészettől, ha a magyar birtok idegen kezekre jutna s a magyar faj koldusnéppé válnék a saját honában. Pedig inkább félhetünk e veszélytől, mint akármitől, mivel az anyagi jólét forrásai nálunk fejletlenül hevernek, a pazarlás napirenden van, sőt a szorgalom sem gyümölcsözik eléggé, hiszen a földbirtok hozadéka parányi.» Ezeknél csak a következő mondásai aktuálisabbak: «A magyar birtokot idegen kézre juttatni öngyilkosság és csak jó gazdálkodással kerülhetjük el, mert a törvények által nyujt-

ható papiros-védelem merőben elégtelen. Azokat a leskelődő ravaszok és idegen élelmeselek kijátsszák s ezen az alapon a jövőndő minden kecsegtetése ábránd marad.» A jobbágyságot ő is földtulajdonhoz akarta juttatni, de úgy, hogy azért a volt földesúrak, mert a magyarság becses elemeit látta bennök, ne menjenek tönkre. Szerinte az eladósodott földesúrnak a földhöz és az urasághoz csak annyi köze van, mint a titkos tanácsosnak a status-titkokhoz. Átmenetes, kötelező, rendszeres megváltás útján kívánta a birtokrendezést. Az átmenet alatt pedig egy jobban gazdálkodó s az új viszonyokhoz alkalmazkodni képes, a réginél okosabb, derekabb és nemesebb nemzedéket akart nevelni. Annyi mindenféle megszakításon ment keresztül a magyarság, hogy annak még egy újabb ismétlődését — nem ok nélkül — végzetesnek tartotta. Ezért még oly intézményeket, mint a hitbizomány és a minimum, korábban vallott ellentétes nézeteivel szemben, sem tartott egészen elvetendőnek, csak kellőleg szabályozni kívánta azokat. A birtokválságtól minden alakban félt. Szerinte nekünk egy napot sem szabad veszíteni, hogy a magyar birtokosban az ingatlan vagyonához való szívós ragaszkodást felébresszük s nyomasztó helyzetéből, avval pedig a veszélyből kiemeljük őt. Állapotunk e részben — mint írta — olyan, hogy ha az még két-három évtizedig tart, meglehet, hogy az orvoslás már elkészett. Ez az elmerülés, ez a veszély tudvalevőleg ma ismét nagy mértékben megvan; a Széchenyi aggodalmainak hangoztatása korunkban tehát megint, fájdalom, nagyon időszerű.

A népesedésre vonatkozó nézetein félreismerhetetlen Malthus tanának a hatása. Csakhogy ő a népesség szaporodását semmivel sem kívánta megakasztani, azért foglalkozott annyit és oly behatóan a megélhetési viszonyok javításának tudományával és gyakorlatával. De a magyarság számát és életmódjával annak mindenek felett minőségét ő párhuzamosan és összhangzatosan akarta emelni s rendszerébe azt is beleillesztette, hogy a valódi közművelődés erősítő hatása annak igazán javára váljék.

Mondta ugyan Széchenyi többször, hogy kevesen vagyunk, sőt a meg nem alapozott szó-hagyomány szerint úgy is nyilatkozott volna, hogy emiatt még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni, azonban, miként az a következőkből kiderül, ő a nagy népszaporaságot és sűrűséget önmagában nem tekintette abszolút jónak. Ezekről a *Stádium* és *Önismeret* című nagyobb munkáiban s egyes beszédeiben tesz említést. «A népesedés mai állását hazánkban», — írja — miután a magyar vérrel mindig pazarul bántak el... valami csodának tulajdoníthatjuk. De voltaképp nem is a nép mennyisége elégtelen, hanem gyenge minősége a baj. A kiváló népesség, ha szaporodásának előfeltételei valahol megvannak, gyorsan gyarapodik, viszont a nagyobb népesség is elpusztul, ha egyénilag és társadalmilag észszerűtlenül él. Ide tartozik az is, ha sokan a kellő számú népesség híjjáról fecsegnek, de a népesedést egyenesen csorbító, undok és ádáz elemek közt lustán veszteg, tétlenül ülnek. «Én hátramaradásunkat értelmi erőnk és nemzeti érzésünk fejletlen vol-

tának tulajdonítom, azért összpontosítom minden tehetségemet ezek kifejtésére. Hány van, aki a népesség nagy száma mellett buzog, de semmivel sem járul az egészségtelen, mérget lehelő posványok lecsapolásához, vagy kiszáritásához. Ezek kívánják az okozatot, de az okot akarni nincs erejük. A nagyobb számban vélik feltalálhatni az üdvöt, mintha bizony a durva nagy számban több lenne a vonzó és olvasztó erő, mint a kicsinyben, ha ez a civilizáció kincsével bővelkedik. Ha ököltre, botra kerül a dolog, megengedem a nagyobb szám felsőbbbségét. De még a háborúban sem mindig, mert a néhány macedoni bors megtöri a nagyszámú perzsa borsót és a kisszámú hellen dicsőíti fel Marathon síkjait. Engem sohasem ijesztett csekély számunk, de fennmaradásunkért annál jobban rettettem mindig, mert fajtánk úgy anyagi, valamint szellemi léte oly felette könnyű. Nem azért forgunk veszélyben, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi.»

A Széchenyi kora óta számban, anyagi, fizikai és szellemi erőben sokat gyarapodtunk. Az ő regenerátori működésének ebben oroszánrésze s neki óriási érdeme van. De feladataink és nehézségeink is roppant mértékben nőttek. És ezek oly természetűek, hogy velük csupán gazdasági eszközökkel és nyers erővel, sőt egyszerűen szakértelemmel sem lehet megküzdeni. Oda, hogy győzhessünk, ma mindenek felett nagy morális erő kell. Ezt a nemzet egy része, mindig bámulattal és mély hálával említendő katonáink megmutatták. Az ő mondása szerint pen mert helyzetünk nehezebb, azért kell ne-

künk a polgári erény magasabb fokán állani. Széchenyi azért a fokozatos és arányos emelkedésre buzdított folyton, mindenütt. Az ő igazi nagysága főleg abban áll, hogy erre életével a legszebb példát maga adta. Őt nem lehet elválasztani tanításaitól, mert ezek nélküle kihülnek, s akaratkeltő és erősítő hatásuk megszűnik.

Az ő nemzetgazdasági felfogásában is egyenlő értéke van az anyagi élet törvényszerűségeit hirdető oktatásnak és a gazdag ethikai elem érvényesülésének, ami által közel félszázaddal előzte meg magát a tudomány haladását; továbbá nevezetes, hogy közgazdasági hitvallása az ő kipróbált dús tapasztalatain nyugszik és bámulatos sikerei által annak szembeszökő becsét oly fényesen kimutatta.

Carlyle Tamás épen a Széchenyi közgazdasági tevékenységének idején hangoztatta Angliában, hogy a politikai gazdaságtan igen szomorú, sivár tudomány. A nemzetgazdaságtannak ezt a félreismerését a legkorábban és a legmeggyőzőbb módon a Legnagyobb Magyar cáfolta meg. Ez az elsőrangú társadalmi tudomány ugyanis az ő tanításai és eljárása értelmében nem szomorú, hanem felvidítő, megnyugtató s egyeseket és népeket boldogítani hivatott nemes tudomány, mely szeretettel művelve, az ember és nemzetszeretet gyakorlati megvalósítását teheti az egyesre és társadalomra nézve nélkülözhetetlen anyagi világban lehetővé. Annak magasabb erkölcsi rendeltetése az, hogy oly embereket képezzen, akik mint a maguk környezetének, vagy egész fajuknak vezérei, ezt a tömegnyomor által előidézett elaljasodástól megment-

sék és képesítsék arra, hogy a gondviselés által nyújtott mindenféle jónak minél nagyobb számmal és minél tartósabban részesei legyenek.

Széchenyi István nemzetének jövőjét biztosítandó, annak nemesítésére törekedett mindig és mindenütt, azért a nemzetgazdaság terén is nemcsak igaz, hanem valóban nemes, magasztos és általános becsű tanokat hirdetett.

Mikor volna azok megszívlelésére égetőbb szükség, mint napjainkban, midőn az óriási küzdelmek után nemsokára meg kell indulni a magyarság és a magyar állam anyagi, szellemi és erkölcsi megújhodását biztosító politikai, gazdasági és közművelődési sikeres, sőt életmentő munkának.

Igaz, hogy amiket Széchenyi hirdetett, már az ő korában is csak kis részben voltak új igazságok, de azokat évszázadok, sőt évezredek tapasztalatai alapozták meg. Ma igen sokan azt vallják, hogy a világháború vajudásaival új világ születik, melyben amazok jobbára elvesztendik értéküket. Az annyit jelentene, hogy ez a példátlan világőrület képes volna megváltoztatni a logikát, az emberi természetet és a nemzetek meg az emberiség fejlődésének nagy törvényszerűségeit. Mily végzetessé válható tévedés! Az én erős meggyőződése az, hogy ez a világfelfordulás e tekintetben semmi egyebet nem tett, mint hogy a morális tudományok, lényegükben már korábban tisztult, de a romlott korszellem által elhomályosított, vagy elfedett alapigazságait igen élesen megvilágítja, és hogy milliók és milliók vérébe mártott tollal kegyetlenül aláhúzta azokat, hogy a jövő nem-

zedékek által félreérthetők és figyelmen kívül hagyhatók ne legyenek. Meg kell továbbá gondolnunk, hogy ez örök igazságokat fajunknak az a látnoka kötötte szívünkre, akinél nemzetét soha senki jobban nem ismerte és jobban nem szerette. Úgy nem ismerte a magyarságot egy fia sem és úgy nem tudta, hogy boldogulásához mire van szüksége. Azért sikerült megkapó eszméket és életelveket hirdető minden nagy és kis alkotása. És jobban nem szerette nemzetét senki sem. Deák Ferenc bizonyára egyike legeslegönzettelenebb nagy hazánkfiainak; de a saját erkölcsi méltóságáról, mely bölcsesége mellett óriási tekintélyének legfőbb tényezője volt, nem feledkezett meg soha sem. Az ebből a mondásából is plasztikusan domborodik ki: A haza mindenemet kívánhatja, csak becsületemet nem. Széchenyi ellenben, ha azt hivé, hogy kell, kitette magát abban az irányban, melyet a nemzet létérdekeinek megóvásához vezető útnak tartott, a legkínosabb félreértéseknek s nem csupán a népszerűség, hanem kortársai közbecsülése elvesztésének is. Ez által azonban a saját lelki nyugamát úgy aláásta, hogy Csengery Antal tanusága szerint korának legboldogtalanabb embere, igazi mátyrja volt. Az ő életével megpecsételt tanításainak értékét és az azok érvényességébe vetett hitet ez az óriási bonyodalom — kellő megértésök mellett — csak mód nélkül fokozni alkalmas, mert azok nem csupán korszerűek, hanem a magyar nemzet mai válságos titáni küzdelmei közepett a szó szoros értelmében számunkra valóságos életszükségletet jelentenek.

IV.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN KÖZLEKEDÉSI POLITIKÁJA.

Írta GYÖRGY ENDRE.

Semmi komoly okunk sincs kételkedni abban, hogy a Kovács Lajos érdemes munkájában részletesen leírt megszületése a magyar közlekedési ügyek rendezéséről szóló javaslatnak egészen hiteles, valamint hiteles tény az is, miként Széchenyi belátva, hogy ezen munkának csak úgy lehet hatása, ha az ő neve alatt kerül a közönség elé, minden habozás nélkül írta oda nevét és írta meg az ajánlatot a «felséges hazához».

Tényleg annyira elütő e javaslat stílje Széchenyi egyéb irodalmi művétől, s annyira magán viseli a hivatalos jelleget maga az egész javaslat, szemben még magával az előszóval is, mely egészen Széchenyi, hogy nyugodtan vehetnők ki a munkát Széchenyi többi műveiből, ha a szöveg mellett nem volna maga a lényeg az ő legsajátabb alkotása, ha munkatársai nem. Csupán azt állították volna össze egységes műbe, ami az ő agyának legsajátabb terméke, közel negyedszázados írói munkásságának «testet öltött resuméje volt épen az általa legjobban ápoltság». Maga Széchenyi naplóiban és leveleiben

nem egyszer emlékezik meg a javaslatról oly módon, amely teljesen megerősíti Kovács Lajos előadását.

Mindazáltal, vagy épen azért Széchenyi közlekedési politikájának gerincét most utólagosan is ebből a javaslatból kell megítélnünk, nemcsak azért, mert ő maga a részleteket is teljesen magáévá tette, hanem azért is, mert e téren tett összes lépéseinek teljes rendszeres betetőzéseül tekinthető e javaslat, s így egészen jogos és kétségbevonhatatlanul igazságos ezen javaslatban tekinteni azt a képet, amely Széchenyi szemei előtt lebegett Magyarország közlekedési politikája felől és pedig nemcsak annak megírásakor, hanem pályája kezdetétől fogva az ő köztudomású, ma már minden oldalról megállapított alapossága mellett, amely semmitől sem irtózott és következképen semmitől sem tartózkodott jobban, mint a részletek teljes megállapítása, a tervek teljes kiépítése nélkül kockáztatni bármely javaslatot.

Mily csattanóan egy az alapgondolata, amely a közlekedési ügyekben vezetett Széchenyi elméjét egész élete és egész politikai pályája futása alatt, annak bizonyítására elég az a három idézet, amelyet bevezetésül előre bocsátok, működése három korszakából.

Az egyik a gr. Waldstein Jánoshoz írt azon ismeretes levélből van véve, melyet halálosnak látszott betegsége alatt Hirsován dunai útjában 1830 július 17-én még pályája kezdetén írt, mintegy politikai végrendelet gyanánt:

«Ezen sorokat én neked azért diktálom, hogy jó barátainknak (ha az Isten ezen kínokból ki

akarna szabadítani) minden publicitás nélkül mutasd meg. Magyarország fölemelésére csak három eszköz van: nemzetiség, közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás.»

«Ezeket kötöm nektek szívetekre, emeljétek az első ténetségetek szerint fel, s díszesítétek igazi nemesség által. Fejtsétek a másodikat ki budapesti fővárosunkban. Tegyetek mindent, hogy Budapest megszűnjék egy vak zsák lenni, s ennek elérése végett a Duna vizét hajózásnak s kereskedésnek kinyitni kell. Akik ezen sorokat olvassák — és ezt a te belátásodnak engedem át, édes Waldstein, — emlékezzenek meg rólam, fontolják meg a mondottakat és mily nehéz pillanatban írtam azokat.»

Valóban szíve vérével írta, a halál csarnokában, távol minden más befolyástól, életének, kitűzött céljának világos, tiszta öntudatán kívül.

Még részletesebbek nyilatkozatai e tekintetben a *Hitelben*, mely már természetesen a nagy nyilvánosságnak szánt mű volt, s melyben nem barátainak, de az egész magyar fajnak akarta megmozdítani nemcsak gondolkozását, hanem tettvágását is. «Mennél könnyebb a szállítás, — mondja részletesen felsorolva a hazánk geográfiai fekvése által okozott megmásíthatlan akadályokat, Fiume kezdetleges voltát, a közlekedés hiányát stb. — s mennél nagyobb becű a portéka, annál egyenlőbb marad becse s ára az A. ponton s az onnan távol eső B. ponton azon egy portékának s annál több tiszta nyereség marad a kereskedő kezében. Ez axioma s ezen ok miatt látjuk némely nemzetek kereskedési foga-

natját ; mert ide s tova szállítási módjok könnyű, portékákat pedig nem természeti hűségeken, hanem már mint becsesbre vált javakat viszik egy helyről másra. Nem nagyon jó kereskedés jele szinte egész méneseket látni egy közép-nagyságú szekér előtt, melyet alávaló gypjú, vagy egyéb kis becsű portéka nyom. S nem bizonyossága mély tudománynak s felvilágosított értelemnek valakit jobb út, vasút, vízcsatorna stb. ellen minden kifogás nélkül kikelve látni.»

«Csinált út, kőtöltés, vízcsatorna, vasút, csak úgy juthatnak néminemű tökéletességre s maradhatnak meg jó karban, ha az egész ország viszi csinálások s fenntartások terhét, mint Franciaországba ; vagy ha nyereséget hoznak, t. i. ha azon tőke, mely csinálásokra fordított, jól kamatol, mint Britanniában, Észak-Amerikában. S ez sarkigazság. Hol csak a legszegényebb sorsú viszi a közös ülések terhét s csak az fizet vámot, kinek parasztruhája, vagy kinek semmi úrias tekintete s pénze alig van, mint nálunk : ott némelykor, ha az időjárás, egy új s heves tisztviselő, s valamely nagy úrnak azon menetele járulnak össze, az út jó ; de közönségesen igen alávaló s némelykor járhatatlan, mint nálunk.» «Jó út iránt is igen elágazik az értelem ; némely már olyannal is megelégszik, melyen négy vagy hat lóval parasztszekeren elvontathatja magát. Sok csak nyáron mozog egy helytül a másikig, s nem is sejdíti, hogy minden szép szabadsági mellett fogva ül s rossz időben lakhelyéből, mint a medve barlangjából, ki sem bujhat ! Ha pedig valami a falusi élet kellemeit neveli, bizonyára az, hogy kényünk szerint egy

helyről másikra könnyen s akármily időben juthassunk el.»

«Mindez akadályozhatja az embert magasb emelkedéstül, annyi súly és teher tartja láncolva a földhöz. Irígy szemmel nézi a sas királyi repülését, míg ő az alacsonyságokkal küzd s itt hagyná szívesen lélektelen aranyát s kincseit, ha ő is naphoz közelíthetne. Minden arra gerjeszti, hogy a földi ragadékokból szabaduljon ki s mégis hány ákad vagy dűl inkább sírba, mintsem garasától válna meg s hány képzeli magát, midőn sokszor téli időben házánál vagy rossz csapszékben rab, — szabadnak, hacsak darab pénzecskéje zsebiben.»

Ugyanebben a munkában írja le egészen stílszerű módon a régi «lutum luto suggerunt vocant töltés» magyar útépitési rendszert: «Az ország sok tájékán zsíros, fekete vagy ragadó agyagföldeken ásatik 5—6 öltre egymástól közegyenleg két mély árok s az áldott termékeny föld árkok közé domboltatik fel, száz meg száz szekér, ezer meg ezer ember mozog s a ráfordított fizikai erő iszonyú. Az idő száraz s így a ráfordított munka, mely mechanice foly, józannak látszik... Mennél magasabb a töltés, annál jobbnak vélik az utat, némely megye és szabad királyi városi útkészítők s mennél domborabb a víz lefolyása, annál helyesebbnek; midőn azonban a magas töltésnek csak az a haszna szokott lenni, hogy a kocsi, mely dűl, nagyobbakat dűl, s az utazó annál kékebbre üti testét; e domború út pedig arra hasznos, hogy a ráhányt föld mélyebb, a sár nagyobb s így a sülyedés bizonyosabb.»

Egészen természetes, hogy ilyen viszonyok ismerete, melynek számos szembeszökő példáját hozza fel Gaal Jenő, Magyarország közállapotait rajzolván a Széchenyi előtti korszakban, rávezették Széchenyit teljes biztonsággal azon javaslatokra, amelyek már a *Stadiumban* vannak részletezve.

De idézek még egyszer Széchenyiből, és pedig a *Javaslatból*, mely az ő közgazdasági munkáinak betetőzése, s közlekedési felfogásának resuméje. Ebben is, mintegy utolsó nyilatkozatában, — mert hiszen a *Blick* már majdnem kizárólag politikai téren mozgott, — hű maradt eredeti felfogásához, s alig pár hónappal a végzetes katasztrófa előtt e javaslat befejezésében így szól nemzetéhez :

«A közlekedés s összeköttetések hiánya elegendő arra, hogy hiányozzék a nemzeti egység, s egy ország lakói elszigetelve — mint külön nemzetek — éljenek. Nem nyújt-e erre saját hazánk kiáltó példákat? Nem mutat-e a Duna mente s Tisza vidéke, sőt a Duna két partja, a hegyvidék s alföld különböző, egymást alig ismerő népfajokat? Hol volt eddig ezeknek központja, hol közös érintkezésük? Vontuk-e eddig a hegyvidékek idegenajkú lakóit az ország szívéhez és a magyarsághoz közelebb? — Pedig lelje csak a haza minden lakósa vágyainak kielégítését, szorgalmának jutalmát, fáradozásainak irányát a haza központjában; gravitáljon csak arra minden erő, élet s mozgékonyosság: alig hiszem, hogy nemzetiségünk erősítésére hatalmasabb lépést tehattünk volna.»

«Részemről meg vagyok győződve, miszerint

hazánk saját fekvése, kedvező alkata, s kimeríthetetlen terményi kincsforrásai miatt — melyek ugyan még kifejletlen vesztegelnek — többet várhat a közlekedések létrehozásától, mint bármely más ország, mert mi a természet kedvezései által hivatva vagyunk az emberi ipar majd minden ágait meghonosítani e változatos fekvésű hazában, hol minden, mi anyag, megvan, csak a szellem nem fejlődött még ki.»

«Azonban egy ország segédforrásainak kifejtése, mi a közlekedések által teremtetik elő, a legbiztosabb s legsikeresebb mód népét felemelni s nemesbíteni. Ez ismerteti meg értékével s állásával az álladalom irányában; ez teheti a legfontosb politikai s közgazdasági igazságokat gyakorlatilag s a legegyszerűbb módon megfoghatóvá és népszerűvé.»

«Javaslatomat tehát, melyet e lapokba foglaltam, oly óhajtàssal nyujtom be, vajha azok, kiknek kezébe a végezés hatalma van letéve, felleljék benne a nemzetegyesítés, érdekösszeszövés s főleg nemzetiségünk szellemi súlyának azon irányát, mely engem vezetett, s mely valamint eddig is nyilvános életemnek s politikai működésemmek legmélyebb talpköve volt, úgy lesz — ha Isten érnem engedi — építményeim utolsó zárköve is.»

Nem lehet mély meghatottság nélkül olvasni, ma, 70 év multán, s Széchenyi halála óta közel 60 év múltán is e nyilatkozatot, oly megható annak mély hazafisága, de nem lehet mély tisztelet nélkül tekinteni ennek a ragyogó sikerekben gazdag és egyénileg mégis oly tragikus sorsú nagy államférfiúnak egész pályáját sem. Alap-

vonásaiban egy és ugyanaz. A naplóiban és leveleiben — már szüleihez írott első leveleiben is — majdnem intuición szerint megfogalmazott programjának állandósága, a kitűzött cél felé való nemcsak lelkes, de állandó törekvés is, e célok helyes kitűzése, az akadályok teljes ismerése, a tervszerű eljárás a közlekedési ügy terén is ugyanaz, mint egész életében, csak annyival szembeszökőbbek és fényesebbek itt, mert itt haladt lépésről-lépésre mindig diadalmasan, majdnem lehetetlennek látszó kezdetből fokozatosan ragyogó eredményekre, anélkül, hogy egyes kisebb jelentőségű részletváltoztatásokon kívül módosítani kellett volna tervein, szándokain, sőt a megvalósítás módjain.

Így Széchenyi saját szavaival rajzolván az ő közlekedési céljait, mindig híven követett eszményeit, nézzük azok világításánál az ő gyakorlati munkáit, azokat az eredményeket, amelyeket igazán úgy vívott ki, mint Homér hősei, teljesen egyedül, teljesen magára hagyatva, a viszonyokkal, a helyzettel és az emberekkel szemben.

I.

Az első a *lánchíd* kérdése volt.

Az ő politikai irányzatának egyik sarokelve egy oly főváros létesítése volt, amely a magyar nemzetiségnek központja legyen. «Mert hogy a magyar — így ír később a *Stadiumban* — magyar szellemben és alkotmányos formákban, tenger bonyodalmai és ezer szétágazásai közt valaha is kifejttesse magát oly nemzeti magasságra, melyet nagyító üveg nélkül valósággal

magasnak is lehessen nevezni, ha szíve, ha fővárosa nincs» — azt nem lehet felfogni sem. «Ezért minden garas, melyet honunk szívére fordítunk, elébb-utóbb, de elvégre bizonyosan többet fog gyümölcsözni nemzetünk és alkotmányunk valódi hasznára, mint honunk bármily tájaira fordított forint, sőt tán még arany is.»

Ezen politikai gondolkodás vezet a későbbi működésében is. A pesti por és sár bántja s az a kép, melyet ezen művének előszavában ír le, rajzolván pesti Duna-parti lakása gyönyörű szépségeit portalan időben, s ugyanannak kellemetlenségeit, porvész időben, «kutyább helyet az Úr Isten még haragjában sem alkotott», nemcsak a mai Ferenc József-tér képének összehasonlítása az akkorival, de egyúttal Széchenyi öntudatos közlekedési politikájának emlékjele is.

Az ország fővárosának megteremtése, mely ő utána is egyik legbecsesebb delejtűje volt a magyar nemzeti politikának, főleg az ő közlekedési politikájának centralizáció irányzata volt. És e politika gyakorlati megvalósítása a lánchíd sikeréhez volt csatolva.

Köztudomású ma már Széchenyi naplóiból, hogy benne már 1821 január elején megfogalmazott a gondolat a lánchíd megvalósítására. Egy jeges téli napon — így beszéli el — kompon kelvén át, némi életveszéllyel is a Dunán, élénk óhajlás támad benne a két ikerfővárosnak egy állandó híddal leendő összeköttetése iránt, s e cél elérésére kész volna feláldozni egy egész évi jövedelmét, tehát épen ugyanannyit, mint amivel az Akadémiát alapította meg pár év múltán, ami nemcsak azt mutatja, hogy az anyagi

és szellemi haladás igényei iránt egyforma melegséggel viseltetett, s hogy — mint későbbi élte folyamán ismételve hangoztatta — a pallérozottságnak és anyagi jólétnek egyformán emelését tartotta a magyar faj életfeladatának, hanem azt is, hogy már pályája kezdetén is teljesen meg voltak formálva céljai s azokat ritka megfontolással tűzte ki, és valóban úgy volt, — amint maga mondja a *Kelet Népeben* — «semmit sem tettem rögtönzéseként, vagy pillanatnyi felhevülés következtében, de minden lépteim, minden tetteim egy előre kiszámított, messzeható tervnek szüleményei».

Ily előre kiszámított, messzeható terv szüleménye volt a budapesti lánchíd. «Szava akkor épen nem hallatott», — írja ő maga később Nagy Pálhoz ; de az ifjú huszárcapitány, ki már évekkal azelőtt, 1815-ben, gyári munkásokkal együtt naponta három órán át, mint maga mondja naplójában, folytonosan gyakorlatilag foglalkozott a műszaki részletekkel — kész tervezettel lépett a közpálya porondjára nemcsak a teendők, hanem a cselekvési módozat programjára nézve is. Budapest megteremtésére volt egyik nélkülözhetetlen alap az állandó híd, Budapest egyesítése tette lehetővé és feltétlen szükségessé közlekedési hálózat centralizációját, e nélkül viszont lehetetlennek látszott előtte a magyar modern élet kifejtése és mindenekfelett az, ami szíven végcél gyanánt feküdt — a magyarság végleg megerősítése, az emberiség számára egy kiváló faj megtartása, felvirágoztatása.

Igaz, hogy a közvetlen impulzust — mint maga megvallja naplójában s Wesselényi Miklós-

hoz írott levelében — 1828 szept. 3-án gróf Sándor Móricztól kapott levele adta neki a munkálatok közvetlen megindításához, de az első lépést mégis, «egy egyesület megalakítását mindazon nehézségek kinyomozására s meggyőzésére, melyek addig fővárosaink szorosb egybekapcsolását hátrálák», csak négy év múlva teszi meg, s Pest megye is — annyi idő kellett neki is (más közbejött akadályok (aldunai út, kolera stb.) mellett) a részletek teljes átgondolására — csak 1832 június 12-én pártolja a híd eszméjét, de ettől fogva, még a nagy árvíz idejét sem véve ki, lelke teljes melegével beleveti magát a küzdelembe, s utoljára is diadalt arat buzgalma, kitartása. Mert az, hogy erős segítő társakat kapott e küzdelem folytatására, s hogy kitűnő munkatársakat választott maga köré: ismét az ő csodálatos emberismeretének érdeme, amely az angol «the right men in the right place» közmondás megvalósítását úgy Angliában, hova első ízben gróf Andrassy Györggyel utazott ez ügyben, mint idehaza, fényes sikerrel oldotta meg.

A módozatokat is alaposan megfontolta. Nem hazafias szabad megajánlást kér jelentésében; az áldozatokat tartsa fenn a nemzet inkább oly tárgyakra, melyek «tisztán csak lelki dividendát nyujtanak, mint Játékszín, Ludoviceum, Múzeum, politechnikai, festési, hangászi stb. intézetek alkotására, amelyekre a bank-systéma közvetlen nem ér semmit, hanem ott már hazafiság, anyaföld-bálványozás kell». Ezért javasolja a részvénytársasági formát, s mivel a befektendő tőke kamatozására a régi hajóhíd eddigi

eddig évi jövedelme, átlag 40,000 forint, merőben elégtelen, csak úgy lehet hidat építeni, «ha azon mindenki, legkisebb kivétel nélkül is, vámot fog fizetni».

Ez volt a nagy szó, mely a *Hitel* elvi reformját tetté érlelte. Ismerjük a küzdelem részleteit, mely a vámmentesség vagy vámfizetés kérdésében folyt. Ismerjük Széchenyi elleneinek makacs küzdelmét és Széchenyi ingerült harcmódorát. Neki tényleg mindig volt valamely látzólag frivol vagy csak pénzüleg gyakorlati teremtményével magasabb eszmebeli célzata — mondja egyik életírója, — például a lánchíddal a nemesi nem-fizetés elvének megtörése, amiért is Szepessy püspök mindig attól félt, hogy Széchenyi majd «mindenfelé az országban lánchidakat építend, hogy adófizetésre szoktassa a nemest»; innen az ő nagy diadalérzete, melyet díszruhában való megjelenésével külsőleg is dokumentált, amikor végül megszavaztatott a lánchíd. De a diadal mégis az övé volt, s aligha volt erkölcsi diadal, melyet minden irányban oly becsületesen vívott volna ki vezérharcosa. Nem az anyagi gyanusítást értem, mely már e korban is fajunk átkaként kísérte nagyjainkat s mellyel époly nemesen, mint könnyen leszámolt, hanem a küzdelem elvi nehézségeit, a bástya letörését s az elvi diadal salaktalan fényét.

A háttér itt is a tragikum. A majdnem kész óriási mű befejezésének majdnem áldozata s az összerobbanó katasztrófa kétségbeesésének utolsó tanuja. Ott bukik el az az értelem, ahol végigkormányozta egy csodás küzdelem változatát,

lábainál azon monumentummal, amely ære perennius hirdeti alkotójának örök dicsőségét.

II.

A közutak terén Széchenyinek csak egyetlen gyakorlati munkája maradt reánk: de az igazán szintén méltó emléke nevének: a Széchenyi-út az Alduna mellett.

Erre is magasabb szempontok vezették. A Duna volt tulajdonképeni szerelme tárgya. «A folyóvizek közlekedését használni ki.» Azok a szavak, amelyekben leírja és igazolja II. József császár lelki állapotát a Canal du Midi megtekintésekor, amely reá is oly mély benyomást gyakorolt, jövő irányát jellegzik. A Dunával kapcsolatos volt az aldunai zuhatagok szabályozási kísérleteivel együttesen a sziklarepesztésekkel kapcsolatos kisegítő-út megalkotása. Ismeretesek a küzdelmek, amelyeket ezen munkája keretében le kellett győzni. A diplomáciai nehézségek, melyeket a török basával való ügyes elbánással s később a bécsi cselszövények egyszerű ignorálásával került meg, a pénz akadályok, amelyeken mégis keresztülküzdötte nagynehezen feladatát, a háta megett felkerekedő bürokrata, majd tisztán magyarelleses célzatok, melyeket majd Metternich, majd a nádor közvetlen segélyével hárított el, vagy legalább enyhített és végül itt is az eredmény: a gyönyörű munka s végül is mind a kormány, mind a rendek egyértelmű elismerése.

Sokkal fontosabb és a hazai közlekedési politikára nézve még mélyebb nyomokat hagyó gr.

Széchenyi István közúti politikája. Ő nem volt az első nagyjaink között, aki különös figyelmét fordítja az útrenszerve. Nemcsak Berzeviczy Gergely irányította már a közérdeklődést utaink állapotára, de az 1790—91-iki örök emlékezetű országgyűlés is, mely a közgazdasági ügyek tárgyalására, különösen gyakorlati és gyorsan megvalósítható célokból, külön küldöttséget bízott meg. A napoleoni háborúk s az azután bekövetkezett pénzügyi és alkotmányügyi zavarok miatt a kész munkálat tárgyalás alá nem kerül. Az utak abban a szomorú állapotban maradtak, ahogy Gaál Jenő adatai festik le. Csopey László és Kuppis József említ egy adatot, hogy Erdélyben rossz időjárásban «a legkönnyebb szekérbe is 6—8 ökröt kellett befogni». Hát még az Alföldön! Maga Széchenyi írja Nagy Pálnak (idézve Bagyó János művében: *Gróf Széchenyi István, közlekedésügyi reformja és tevékenysége*), hogy azért nem mehet el az 1830 febr. 8-iki soproni kerületi ülésre, mivel egészségét nem akarja a rossz utak szeszélyére bízni. Ha Bécs közelében is ilyen volt a helyzet, mennyivel inkább állott ez kelet felé, kivált a kőtől távol.

Ezzel magyarázható meg, hogy Széchenyi alapeszméje a közutak terén sokkal kevesebb ellenzést keltett maga ellen, mint gondolni lehetett volna. Amikor pedig a hídvám elve diadalra jutott, valószínűleg önkénytelenül kezdett hódolni az ország értelmisége — első sorban a nemesség — a *Stadiumban* részletesen kifejtett azon gondolatnak, hogy az utak építése és fenntartásának költségeihez járuljon hozzá a nemesség is, és azon ezt kiegészítő elvnek, hogy az utak kérdése központosíttassék.

A megyék egymásután hoztak határozatokat, amelyek fokozatosan közelebb és közelebb jártak a Széchenyi felfogásához s bár még az 1843—1844-iki törvényhozás a korábbi rendszer alapján állott az utak kezelése tárgyában s az utak adminisztrációja kivétel nélkül még mindig a megyék kezelése alatt maradt, a központosítás, sőt a teherviselés eszméje fokozatosan haladt előre. Somogy, Szabolcs és Borsod megyék az elvre nézve kedvező határozatokat hoztak, sőt Borsod megye követi utasításába is belevette, hogy az útiköltségeket aránylagosan a nemes is viselje.

A közlekedési ügyek központi, állami kezelésének kérdése azonban tényleg csak akkor dőlt el, amikor — első sorban politikai okokból — Metternich és Apponyi kormánya elhatározta, hogy külön szakosztályt létesít számára a közlekedésügy intézésére. Amily csapás volt a hivatalbalépés Széchenyi népszerűségére, époly nagy előny volt a hazai közlekedésügyre. Széchenyi közgazdasági és közlekedési politikájának legszébb gyümölcseit e pár évi hivatalos működése érlelte meg s midőn annak eredményeül az aura popularis ismét hozzá kezdett fordulni, ismét a politikai szenvedélyek kitört vihara volt az, ami megzavarta nemcsak az ő zaklatott lelkének visszatérő nyugalját, hanem egyúttal az ország biztos haladását a megkezdett irányban.

Javaslatát már akkor tétetett közzé, mikor e tekintetben megérték az általa vetett magvak. «A fődolog előttem — így ír Eötvös 1848 jan. 16-án Széchenyihez — a közlekedési eszközök s azok igazgatásának törvényes megállapítása.

Ez utóbbi valóban alkotmányos életünk első jelensége s mint olyan, minden lehető sérelmek és postulatumoknál fontosabb.»

Meg kell jegyezmem itt, hogy a kőutak kérdése nem tartozott Széchenyi hivatalos működése körébe s így azoknak felvétele javaslatába pusztán egyéni iniciatívája volt, amire különben kifejezetten fel is volt hatalmazva.

Ezek a javaslatok valóban meg is feleltek a kor szellemének már akkor, és csak Széchenyi bámulatos előrelátását igazolta, ha ő az irányokat jóelőre kitűzte s már jóval előbb gyakorlatba vette. Hiszen javaslata voltaképen közlekedésügyi felelős minisztert jelentett a közlekedések igazgatója szerepében. A kőutak kezelése szempontjából az előtte ismeretes angol és francia rendszer közt teljes határozottsággal kezdettől fogva a francia rendszert választotta, ellenére az angol fejlődésnek többek közt az úthálózat fejlődésének történetében is a magyarral párhuzamos irányára. Nálunk a vámos utak az angol turnpike-road, az országutak, az angol Kingswayk, csattanósan egyöntetű fejlődése ellenére Széchenyi sas szeme rögtön felismerte a további fejlődés lehetetlen voltát a lokalpatriotizmusba fuló helyi érdekeltségi szűk látkörben s mindenek felett a Pató-Pál-i élheterlenségben, amellyel a centrális akció képes megbirkózni. Ezért ajánlotta oly határozottan a még ma is bevált rendszert, mely az állami és helyi érdekeltségi utak közt von teljes különbséget a francia minta szerint, az előbbieknél egész költségét a (közmunka némi hozzájárulásán kívül) és kezelését az államra bízva, az utóbbiaknál csak

az ellenőrzés jogát tartva fenn. «Ezen rendezés lehetővé teszi, hogy minden hatóságban és pedig a közérő arányában minden évben haladjon az útépités, a háziadónak nevezetes rovata elenyésszék s az országutak rögtön szigorú felügyelet alá kerüljenek, jól fenntartassanak s igazíttassanak.» Az akkori viszonyok kezdetlegessége nyer csupán kifejezést a javaslat azon pénzügyi részében, mely a felvenni javasolt 100 millió forint kölcsönből tíz éven át évi 1.200,000 forintot, összesen 12 milliót elégnek vél e célra, melyből közel 4000 kilométer, 526 mérföld állami kőút volna építendő; de a vonalak megjelölése s a vezérelvek felállítása annyira világos és tiszta, hogy majdnem változatlanul szállott le napjainkig örökség gyanánt.

Az egyes vonalak kijelölése tekintetében is követi a javaslat Széchenyi korábbi vezérelveit a nemzetiség és központosítás tárgyában. Ez elvek:

1. Hogy az ország külön fajú népei mindinkább egymással, nem külön egymás között hozassanak kapcsolatba.

2. A legtöbb útvonal kiegészítője legyen a központból kimenő sugárnak, mely minden életet, tevékenységet és ipart feléje vonjon.

3. A terméketlenebb hegyvidék kapcsolatba jöjjön a termékeny hegyvidékkel.

Egy tekintet a Tisza Lajos idejében 1873-ban összeállított közlekedési térképre, sőt Magyarország mai közlekedési térképére, feltétlenül igazolja a vezérelvek szükségszerű figyelembe vételét. Eltérések csakis a megváltozott viszonyok folytán jöttek létre, de ez elvek változat-

lanok, Széchenyi zsenije már pályája kezdetén inaugurálta azt a közlekedési politikát a közutak terén is, amelyet a magyar állam és a magyar faj imminens érdekeiben feltétlenül kellett és kell jövőben is követnünk.

III.

A harmadik csoport a víziút. Széchenyi pályájának kezdetén a Duna, delelőjén a Tisza volt kedvenc eszméje. A csatornák csak átmenőleg, a Balaton csak mellékesen.

Már pályája kezdetén így jelöli meg programját: «Hazámfiait, a magyarokat regenerálni és a Dunát föleleveníteni! Ez életembe fog kerülni. Hagyján, szebben nem veszthetném el azt.» De mások is észlelték, sőt ki is gúnyolták ezt az előszeretetét. Metternich egyszer úgy nyilatkozott róla: Széchenyi azt hiszi, ő találta fel a Dunát.

Talán nem is volt ez a megjegyzés egészen gúny. Ma már bizonyára panegiris. 1830 június 24-én indul első dunai útjára, s attól fogva sok utat tesz az addig csaknem teljesen elhagyott folyón. Mint már részleteztük, palliatív gyógyszerül megépíti a Széchenyi-utat és arra, mint szintén a legsürgősebb szabályozási munkákra, a rendelkezésére bocsátott összesen félmillió forintból óriási eredményeket ér el, amelyek tekintetében a rendek is, a nádor is, nagy köszönetekkel halmozzák el. Ő előtte csak a cél lebeg. Magyarország közlekedésére kihasználni, az ő kedvenc kifejezése szerint «utilizálni» nemcsak az embereket, a kormányt, a nádort, Metter-

nichet és a rendeket, de magát a Dunát is. Köztudomású, mint szerzi az összeköttetéseket, hogyan tárgyal diplomatákkal, a török kormánnyal, a szerb fejedelemmel a dunai hajózás tárgyában; hogy járja sorra ismerőseit, barátait, a külföldi bankárokat, sőt az udvarokat is aláírásokat szerezni a gőzhajózási társaság részvényeire, mint segít annak minden bajában, mint áll támogatására tanáccsal, segítséggel, sőt gyakran anyagilag is; mint erőszakolja ki messzelátó szemmel az óbudai hajógyárat, mint válik a gőzhajózás fanatikus mentorává.

Igaz, hogy ő csak segítette megalapítani a Dunagőzhajótársaságot, s nem vett tevőlegesen hivatalos részt a társaság megalapításában; ezt a viszonyok így hozták magokkal, de viszont felismerte a vállalat nagy fontosságát a magyar közlekedési politikában, s nemcsak meleg támogatója volt annak gyakran kritikus viszonyai közt, hanem gyakran hatékonyan figyelmeztette beállott kötelezettségeire is az ország iránt. Egy oldalról épen ezen vállalat megerősödése érdekében útját állotta gróf Károlyi György és Andrews tervének az első magyar gőzhajózási társaság létesítésével 1840-ben, melyet azután ismételve, s végül sikeresen is segített létrehozni a bécsi vállalat azon makacssága, melyet a magyar érdekekkel szemben állandóan tanúsított; más oldalról ismételve sürgette az újpesti kikötő megépítését, amelyek ugyanezen szűk látkörű pesti nagyságok ellenzésén szenvedtek hajótörést, akik a Lánchíd körül is annyi késedelem okozóivá váltak.

Liphay Sándor írja le *Széchenyi műszaki al-*

kötésairől szóló tanulmányában, hogy Széchenyi már 1841-ben kifejtette az igazgatóságnak azt az anomáliát, hogy az ügyek tényleges súlypontja Budapesten, az igazgatóság ellenben Bécsben van és figyelmezteti, hogy ebből oly «egyoldalúságok» fognak keletkezni, amelyek a társulatot tönkre tehetik. A társulat igazgatósága azonban nem vette szívesen az efféle figyelmeztetéseket és mindinkább szabadulni törekedett Széchenyi befolyásától.

1848-ban Széchenyi, már mint közlekedési miniszter, egyenesen kijelenti a társulat ügyvivő igazgatójának, hogy a gőzhajó vállalatra kedvezőtlenül ható körülményeket csak azzal lehetne mellőzni, ha az igazgatóság központját Pestre áttennék, vagy ha ezt a közönségnek legalább közeli kilátásba helyeznék; mert csak ezzel lehetne a közönség ellenszenvét eloszlatni és annak következményeit elhárítani. Köztudomású, hogy Széchenyi ez irányú intése sem talált a vállalat bécsi igazgatóságánál meghallgatásra; sőt később még akkor is, mikor többek közt évtizedek múlva e sorok írója is sürgette a megegyezés lehetőségének legutolsó napjaiban ez áron az akkor még lehetséges megegyezést a magyar érdekekkel, a társaság makacosságán hajótörést szenvedett ezen méltányos és természetes óhaj, s Széchenyi alkotásával szemben a magyar állam mégis kénytelen volt a különálló magyar gőzhajótársaság eszméjére térni vissza.

A késő jövő hozta meg részben, s fogja meghozni a jövőben bizonyára teljes egészében a dunai hajóútnak végleges rendezését. A párizsi,

majd a berlini szerződés valósította meg, s a magyar középdunai és Vaskapu szabályozás váltotta tényekké, a most folyó nagy háború eredményei fogják valószínűleg véglegessé tenni Széchenyi dunai terveit, amelyeknek első kitűzése, propagálása és az adott körülmények közt részben megvalósítása elválthatlanul az ő nevéhez van fűzve.

Egészen ahhoz csatlakozik a Tisza-szabályozás is. Itt Széchenyit még érzelmi motívumok is vezették. Az *Észmetöredékek*ben ezt írja: «A Tisza völgyének mindenekelőtti tekintetbevételét bennem más sürgette. S ugyanis: nyilvános életemnek, s minden politikai működésemnek alfája s legmélyebb talpköve soha nem volt egyéb és soha nem lesz más, mint azon nemzetiség kifejtésének és nemesbítésének minden tehetségem szerinti előmozdítása, melynek körében világot látnom rendelt a végzés. Hogy lehetett volna tehát új hatáskörömben bármily előbbi gondolatom, mint a Tiszavölgy, melyben legtöbb és legeredetibb magyar lakik, s mely napról-napra inkább közelít végpusztuláshoz.» Ezen nagy munka első sorban és kimondottan nem közlekedési, hanem vízmentesítési célokat szolgált és szolgál ma is. Széchenyi szemei előtt azonban a kérdés közlekedési oldala is világosan állott, sőt amikor 1846 aug. 3-án a debreceni nagygyűlésen gróf Andrássy Gyula egy tiszai gőzhajó-társulat alakítását indítványozta, azt Széchenyi is melegen felkarolta, természetesen oly értelemben, hogy azzal a már fennálló társaság dunai érdekei csorbát ne szenvedjenek. Ez vezette őt gőzhajó útjában fel a felső

s a legmagyarabb vidék őszinte lelkesedéssel üdvözölte a segítségére siető legnagyobb magyart. A nagy mű első fele hosszú évtizedek lefolyása alatt, de azokon a nyomokon haladva ért különösen meglepő eredményeket, amelyeket Széchenyi tűzött ki két röpiratában, s az általa biztos kézzel kitűzött irányokban.

Javaslatai ma is útmutatók és irányadók. Az ármentesítési költségek ma már vízjogi törvényeink értelmében — úgy mint korábban a nádori utasítás elvei szerint, — haszonaránylag viselendőek; az érdekeltség autonom és helyi társaságokra oszlik, a teherfelosztás az ártérfejlesztés értelmében kötelező, az államtól csak a kölcsönök megszerzésével kéretik segítség; míg a hajózás érdekéből teendő minden kiadás állami feladat. A Javaslat szerint is «a Duna szabályozását teljes erővel kell folytatni; a Tisza folyó rövidítése s medrének sok helyeken kitakarítása szintén állami feladat, miután a folyót a tett gőzhajózási kísérletek után Európa egyik hajózásra legalkalmasabb folyójának tart-hatjuk». Szóval itt is az egész vonalon kezdet-től fogva kitűzött eszméi teljeseztek be.

A csatornák tárgyában korábbi nézeteit újabb csatornák kiépítése iránt megváltoztatta. A vasút építése olcsóbb és így azt célirányosabbnak tartja. A Béga- és Ferenc-csatornákra nézve azoknak tágítását és rendezését, valamint állami megszervezését javasolja, mint szintén javasolja a Sió-csatorna rendezését és szállításra alkalmassá tételét. A Balatonon pedig a gőzhajó-társaságot megalakítja, sőt a járatokat még ő maga megindítja.

Mint ezekből látható, keze, esze és szelleme mindenütt ott van és tevékeny. Az egész mozgalomnak mindenütt lelke. Részletek gyakran történtek óhaja ellen is, de az egésznek irányítása, vezetése, politikája az ő legközvetlenebb működése, amelyért a gáncsokat készségesen eltúrta, s a dicsőség feltétlenül az ő nevéhez fűződik.

Sajnálatos, hogy a víziutak terén, — épen azon vasúti láz következtében, melytől Széchenyi sem volt képes teljesen izolálni magát, — működése utolsó éveitől kezdve több mint fél-százados megállás következett be. Az ármentesítések terén folytatott és részben sikerrel befejezett munkákat leszámítva, a vizek rendezésének nagy ügye, sőt ezzel kapcsolatosan a Széchenyi által is oly nyomatékosan hangsúlyozott fumei kikötő ügye is pihent. Részben megmagyarázható ez épen Széchenyi politikájának erősen, sőt elsősorban nemzeti irányából, mely természetesen ellentétes volt az abszolutizmus politikai érdekével, s nem kevésbé a más irányba fordult közvélemény változásával. Azt a körülményt azonban, hogy épen napjainkban egyes élesszemű és kitartó buzgóságú szakembereink agitálására, főleg a nagy világesemények behatása alatt, a hazai közvélemény is nagyobb súlyt kezd tulajdonítani víziutainknak, s egész Közép-Európa közvéleménye feszült szemmel néz Dunánkra, valóban úgy tekinthetjük, mint önkénytelen hódolatot Széchenyi halhatatlan szellemének.

IV.

Csak a vasúti politika van még hátra a közlekedési politika tágas mezejéről, hogy Széchenyi egész működéséről áttetsző képet nyujtsunk.

«A vasúthálózat megállapítása alkalmával — így mondja maga, — én sohasem láttam várost, falut, megyét, legkisebb provinciális érdeket, hanem mindig csak hazát.» Ez volt Széchenyi programja és kiindulási pontja a vasúti politikában is.

E tekintetben aztán az ő szempontjai szerint vezető a faji politika. Összekapcsol két nagy érdeket, a forgalom és a birtokpolitika érdekeit. Egy oldalról fél attól, hogy a nemzetiségek magok közt érintkezzenek kizárólag, s nem egymással s még inkább a magyar központtal; más oldalról mély borzalommal tölti el annak a lehetőségnek a meggondolása, amire ismételve kitér korábbi műveiben is, hogy a közlekedés nélküli vidékek birtokait olcsó pénzen megvásárolva a nem-magyar elem, a közlekedést az létesítse, s ekkor a magyar már csak zsellér lesz hazájában.

Ennek meggondolása vezet arra a meggyőződésre, hogy a vitelbérek szabályozását utolsó részletekig az ország folyvást kezében tartsa s az iparfejlődés igényei szerint eszközölje azt. A bekövetkező események igazolták ezen felfogás helyességét, mely őt, ép úgy, mint nagy ellenfelét, Kossuthot, az államvasúti rendszer táborába vezette. Hogy még ily rendszer prædomináns volta mellett is különös figyelmet kell fordítanunk közlekedési vállalataink tarifa-poli-

tikájára : a későbbi fejlődés, sőt napjaink eseményei is fényesen igazolják.

Ezen felfogásának természetes következménye volt az, hogy minden kereskedelmi mozgást az ország központjához kell vonnunk : ez egészen magától érthető volna. Tényleg ez irányban már korábban, 1790 óta, az ország központjából kiinduló közlekedési hálózat volt a magyar politika kiindulási pontja ; ugyanaz volt kimondottan vasúti programja az 1836 : XXV. törvénycikkben. Úgy, hogy ezen elv tekintetében nem is volt a magyar vasúti politikában eltérés. Gyakorlatilag csupán Fiúme esete tett kivételt, ahol az elvre nézve, hogy Fiume a másik iránypont Pesten kívül, szintén egyetértett mindenki, csak ezen irány megvalósításánál váltak el a vélemények a vasúti politika terén.

Széchenyi állásfoglalását az első vasútnál ismeri a történelem. Az okok, amelyek őt Sina-tervének pártolóihoz csatolták a Duna-jobbparti Ullmann-féle tervszel szemben, bőven meg voltak vitatva, s mindkét oldalon teljes részletességgel feltárva. Annál feltűnőbb, hogy 1848-iki javaslatában már ő is állást foglal a Duna-jobbparti vonal mellett, mert hiszen nyilvánvaló lett, hogy a balparti tervezet elsősorban nehezebben létesíthető, nem is abszolút biztos kezekben volt és azon felül a vele — legalább belső vonatkozásban, — összefüggésbe került Lánchíd-kérdés minden eshetőség körén kívül már ekkor biztosítva volt. Széchenyi sohasem ejtette el azonban ezen vonalat, csak a sürgősség és az anyagi eszközök korlátoltságának tudata vétette le vele már ekkor napirendről.

A második kérdés a pest—fiumei vagy a vukovár—fiumei vasút között való választás volt. Széchenyi képviselte az elsőt, Kossuth az utóbbit. Ma már ezen kérdés aktái le vannak zárva a történelem előtt. Az Ujhelyi Géza által összegyűjtött adatok *A vukovár—fiumei vasút történetében* nézetem szerint teljesen tisztázzák ezt a kérdést, s nincs részlet, amelyet Széchenyinek teljesen közkézen forgó gondolatai, naplói, levelei és beszédei a másik oldalról is teljesen világosságba ne helyeznének. Úgy gondolom, e kérdésnél nem lehet Széchenyit az elfogultság vádjá alól felmenteni; szenvedélye legalább is messzebb ragadta, mint Kossuthot, kit legfeljebb Wesselényihez e tárgyban intézett levele egyes kitételeiért lehet hibáztatni. Széchenyi és Kossuth közt a *Kelet Népe* óta dúló viszály, melynek politikai tendenciái egészen világosak voltak, s hol Széchenyit egészen megdöbentő részletekig igazolták az események, természetes háttére a küzdelemnek a vasúti téren is, s így lélektanilag Széchenyi igazotabb, mint Kossuth, szenvedélyes hangja menthetőbb; de azért aligha lehetne igazottnak találni akár Széchenyi kifakadásait, akár követői közül Kovács Lajosnak, sőt magának Kemény Zsigmondnak súlyosan hangsúlyozott azon vádját, hogy a vukovár—fiumei vasút elejtése, amely kérdésben feltétlenül Széchenyinek adott igazat még az akkori közvélemény is, Kossuth hatalma tetőpontján is, lett volna a mélyreható va-banque játéknak igazi oka, melyre a magyar közélet rávetette magát. Az igazság az, hogy kereshetni az események vezetésének indító egyik forrását Kossuthnál a vukovár—fiumei vasúthoz kötött

szellemi és anyagi reményeinek váratlan és hirtelen elvesztésében is, amely ösztökélhette őt nagyobb kérdések felvetésére. De internis non iudicat prætor. Az azonban egészen világos, hogy Kossuth az előzmények szerint minden valószínűség szerint épúgy cselekedett volna ezen kritikus napokban, sőt lélektanilag és politikailag úgy is kellett volna cselekednie, mint ahogy cselekedett akkor is, ha a vukovár—fiumei kérdés sohasem is vettetett volna fel. Széchenyi mély erkölcsi és politikai belátásának minden esetben dicsőségére válik, hogy legintimebb környezete egybehangzó tanusága szerint is, sem a vukovár—fiumei kérdést sohasem érintette döblingi magánya 12 hosszú éve alatt, sem Kossuthról, akkor még szintén élő nagy ellenfeléről, soha elítélő szó nem hagyta el ajkát. Úgy tudjuk ezt Kossuthról is. A vihar elmúlt, a tél szomorú fagya erőgyűjtésre ösztönözte a hazafiakat, egyiket künt kutatni a küzdelem folytatásának lehetőségét a harctéren, a másikat bent, élő sírboltjában, megvívni a *Blick* nagy szellemi harcát a haza elnyomói ellen.

Az objektív vasúti politikai igazság azonban késztet bevallani, hogy Kossuth álláspontja nem volt annyira tarthatatlan, mint Széchenyi vitatta. A budapest—fiumei vasút nagyon hosszú történeten ment át, míg vasútpolitikai céljaira alkalmas lett a magyar közgazdaságnak. Szembeötlő volt az a veszedelem, amelybe belerohant, hogy t. i. elsősorban is nem Budapestnek és Fiuménak, hanem Bécsnek és Triesztnek összeköttetésére szolgált. Addig, míg a károlyváros—fiumei vonalrész ki nem épült, sőt mindaddig,

míg a teljesen független irány a budapesti vasút kiépítésével, majd állami megváltásával nem volt biztosítva, csak nagyon is lágymeleg szolgálatot tett Fiuménak az egyenlő díjszabás elve alapján a két kikötő közt levő óriási különbség mellett. Ezzel szemben a vukovári kiindulási pont teljesen összeesett az akkori magyar kiviteli érdekeivel, a tervezett egész vonal hossza kizárólag Fiume érdekeivel lett volna azonos s az összes magyar gabonakivittelt Fiumében központosította volna.

Hogy ezzel szemben mégis Széchenyi terveze találatot a helyzetnek megfelelőbbnek: azt elsősorban is biztosította pénzügyileg a nagyobb forgalom lehetősége, mert Vukovár csak a folyón szállításokra s akkor is csak a hajózási időnyre számolhatott, másnemű szállítása azonban Pesttel szemben figyelembe sem volt vehető; mindenekfelett pedig az, hogy számba kellett venni Széchenyi szerint «azon — tán soha sem mellőzhető — kötelességet, mit tőlünk nemzetiségünk követel», el nem feledését annak, «hogy ama vonal az első tervezetben hazánk legtávolabbi határainál, az utolsóban a kapcsolt részen vonul egészen át, anélkül, hogy egyetlen magyar falucskát érintene». Széchenyi teljesen igazolt vasúti politikájának alfája volt a nemzetiségi politika és a központosítás. E két vezérelvet e pontnál sem adhatta fel. Borzadva kell rá gondolnunk a következményekre, ha a 48-as események e vasutat a Kossuth terve szerint találják kiépítve; míg más oldalról a mai hálózat teljes kiépített voltában is igazolja épen ezen vonalra nézve, hogy üzletileg nem felelt

meg feladatának, míg politikai zavaroknak igen is lehetett s volt is nem egyszer forrása.

Ezen két vonalat nem tekintve Széchenyi tervezete változatlanul maradt és fogadtatott el a közvélemény által, sőt tényleg már az 1836-iki törvény által dekretált hálózatnak csak részleges beváltásául szolgált.

Vasúti politikájának vezérelveit maga sorolja fel tartaléktalan nyíltsággal javaslatában. Vezérfonalul azt állítja fel, hogy 1. hiba volna a közlekedési fővonalakon az összeköttetést hazánkban is oly módon kezdeni, mint másutt és kőutakról térni át vaspályákra; a tényleges viszonyok a megfordított sorrendet ajánlják; 2. tekintettel kell lenni a hajózható folyókra; 3. a vonalakat nyílegyenesen kell vezetni és 4. lehetőleg gazdálkodni a pénzzel. Ezért javasol egy fővonalat Pozsonyon át nyugatra; egy másikat Kanizsán át Fiuméra; harmadikat keletre Aradig; és végre a negyediket északra Kassáig. Ezen összesen 173 mérföld elsőrendű vasút mellett javasol még mellékvasutakat az erdélyi forgalom érdekéből annak idején, Szatmártól Kolozsváron át, kiterjesztőleg Szolnoktól Szatmárig, Mohácstól a fumei vasútig a Kossuth-féle tervezet duna—fumei vonala kompenzációjául, Soprontól Kanizsáig a túladunaiak érdekében és Ceglédttől Szegedig; továbbá szárnyvonalakat Aradtól Temesvárig, Debrecentől Nagyváradig, Miskolctól Tokajig és Szegedtől Szolnokig. Így az összes vonalak hossza 250 mérföld s ennek építési költsége 80 millió forint.

Hogy hol állunk ezen hálózattól ma és a ráfordított költségektől: azt elég odavetni. Két-

ségbe nem vonható tény azonban, hogy még a mellék- és szárnyvonalak tervezete is kétségkívül megfelelt az ország akkori szükségleteinek. Sőt még ma is az teszi vasúti politikánk gerincét. Csak egyes pontokon térnek el tőle s azok közt is, — például a keleti irányban, hol nem a Szamos és Maros természetes völgyein igyekeztünk Erdélybe, hanem erős vízvásztókon át, — nem egy van, ahol kénytelenek volnánk teljes őszinteséggel elismerni tévedésünket. A Széchenyi tervei, mind a vonalak kijelölésében, mind a vasúti politika egész mezején a központosítás, nemzetiségi szempontok figyelembe vétele, az állami kezelés, a viteldíjszabás joga s a többi közlekedési eszközök csoportosítása körül teljesen megfelelték akkor és megfelelnek ma is a magyar politika követelményeinek.

Talán e téren volt legkevésbé eredeti Széchenyi, mert nyomokat hagyott elméjén Liszt Frigyes befolyása s az előzmények más irányt szabtak magokban a törvényes intézkedésekben is, úgy, hogy ez irányban az ő működése inkább csak a sorrend felállítására szorítkozott: de az világos, hogy az egész áttekintés államférfiúi belátását és a részletek mesteri ismeretét mutatja itt is.

*

Érdekes volna megvizsgálni az eredményeket, amint azok Széchenyi politikája folytán ma állanak előttünk. Mert hiszen Széchenyi egész szelleme semmi téren sem szűnt meg a döblingi élő sírboltban, sem a cenki koporsóban. Itt él közöttünk, itt munkálkodik bennünk és általunk is. Akarva vagy öntudatlanul munkatársai va-

gyunk eszméinek, folytatjuk az ő irányítását. Kavaroghatnak felettünk a sors viszállyai, viharok és napfény: az általa megkezdett munka folyik most már szakadatlan.

Közlekedési politikája úgy él, úgy működik, mint — merem állítani, — senki másé 70 esztendő múltán széles e világon. Nincs ember, aki oly biztos kézzel és oly szabatossággal, a részletek oly ismeretével s a jövő feladatainak oly intuiciószerű biztonságával jelölte volna meg a nemzeti teendőik egész sorozatát, mint ő és nincs senki tudtommal a politikai vezető elmék között oly szerencsés kezű, akinek a részletek kitűzésével oly messze jövőre sikerült volna alkotásainak életképességet, eszméinek diadalt biztosítani.

Lánchídja ott áll ma is és bár több híd épült az általa proponált egyesült főváros Dunáján, ma sem felesleges, ma is megvan hivatása is, életereje is azt teljesíteni. Nekünk amellet élő emlékjele az általános teherviselés elvi diadalának s anyagi helyzetünk ettől függő megváltozásának.

Közúti politikája teljes diadalt aratott. Vezér-elvei benne vannak törvénykönyvünkben és öntudatunkban. Közúti gyakorlatunk ma is az, amit ő javasolt. Közúti hálózatunk ma már óriási mértékben túlhaladja az ő legvérmesebb számítását. Az adózott két garas és a Javaslat szerény számításai helyett ma Fellner értékelése szerint 900 millió koronát meghaladó érték fekszik közutainkban és hídjainkban, a primitív állapotok fokozatosan engednek tért a modernebb viszonyok keretének, — az ázsiai pusztá-

ság fokozatosan változik át kultúrországgá; a kereskedés mindenütt megjelent, az értékesítés lehetséges, az ország minden zuga gyors összeköttetésben van a fővárossal s ez a központi ideg csodálatos erővel működik, úgy, hogy gyakran inkább túlságosan erősnek, semmint erőtlennek tartjuk kihatását.

Hajózási politikája épen napjainkban üli új reneszáncának diadalát. Hajóink nem ösmeretlenek az oceánokon s Kvassay Jenő fontos jelentése szerint ma 4022, sőt 4222 kilométer hajózható folyóink hossza, melyből normális vízállás mellett két méter mélyen járó hajózás már ma 2646 km hosszúságban űzhető.¹ A Vaskapú egész vonalán megnyílt, külforgalmi viszonyainkban már ma is szerepet játszik s minden irányban megtétetett minden kezdemény e pompás víziút teljes kihasználására, Széchenyi álmainak teljes megvalósítására. A legutolsó évek nagy politikai zavarai talán biztosítani fogják a Duna politikai kérdéseinek végleges rendezését s egyúttal nyugat felé és a már régebben tervezett csatorna-összeköttetéseket a Visztula, Odera és Rajnával, ami jelentené szabad utunkat nemcsak kelet, hanem nyugat felé is, azon a nagy folyamon, amelyből közel 1000 km esik hazánkra s melynek csak Magyarországon vannak hajózható mellékfolyói, több mint 3000 km hosszban. Közel 350 millió koronás eddigi s az 1908: XLIX. t.-c. által megszavazott további 192 millión kívül kiadásaink igazságos megtérülése s egyúttal Széchenyi reményeinek megvalósítása

¹ Ez adatok az előadás idejére vonatkoznak. G. J.

lesz ez. A csatorna-hálózat ügye nem ment ugyan előre, de tengeri kikötőnk versenyképessége megállapítottatott s a Duna és Tisza mentén az ármentesítési nagy munka $6\frac{1}{2}$ millió hold mentesítésével, 400 millió költséggel nagyjában befejeztetett.

Vasúti politikája is teljes diadalt aratott. Két ízben vétetett az revízió alá: egy ízben újonnan tárgyalatott az Országos Magyar Gazdasági Egyesület útján, 1862-ben, de főleg az alföldi vasút építése céljából, majd az újonnan alakult magyar minisztérium által 1867-ben, de ez utóbbi is kizárólag a pótlásokra terjeszkedik ki. Az általános elveket politikai inventarium gyanánt vette át nemcsak gróf Mikó Imre, hanem későbbi utódai és a törvényhozás is. Pedig a magyar vasúti hálózatba fektetett tőke egész összege ma a Széchenyi által tervezett 80 millió forint helyett közel $4\frac{1}{2}$ milliárd koronát képvisel!

Sőt *egész közlekedési rendszerének* revíziója is teljes diadalát hirdeti Széchenyi eszméinek. A magyar országos közlekedési eszközök hálózata tárgyában 1873-ban gróf Tisza Lajos által bemutatott jelentés csak kiegészítője az 1848-iki javaslat közúti, vízi és vasúti hálózatának és nem korrekturája.

Az országos magyar gazdasági egyesület 1880-iki nagy tanácskozmányának közlekedési jelentése pedig épen gróf Desseffy Auréltól és sorok írójától a kezelés és tarifa kérdésekben világosan kifejezetten tér vissza Széchenyi Javaslatahoz, nemzetiségi és közgazdasági szempontokból sürgetvén a Tisza-vidéki vonal államosítá-

sát, a dunai gőzhajózás erélyes ellenőrzését s a tarifa-kérdéseknek azon elvi megoldását, amelyre mindre már Széchenyi utalt. Így vált lehetővé, hogy a közlekedésügy, melyet illetékes szakemberek még 1867-ben lehetetlennek tartottak magyarul csak kezelni is, ma már valóban csontjából való csontjává és véréből való vérvévé vált a magyar közgazdaságnak s egyik legerősebb bástyájává a magyarságnak.

Mindenütt, minden viszonylatban Széchenyi szellemének hagyatéka és visszasugárzása!

Tegyük le azért a hazai közlekedési politika hálaadóját emlékének. Hadd lássuk az embert, aki szenvedett, mint senki más, honáért igaz szerelmében. Sokszor volt igaztalan is kortársai iránt. «A vágy, hogy Magyarországot felemeljem s a gyűlölet a fennálló régi rossz iránt, sokszor igazságtalanná tett s hazámat szerfölött becsmérlem, keveset dícsérem» — írja a *Hitelben*. — Nem az emberi anyag, vér és szív volt különböző kortársaitól, de a kultúrfok. «Esze, — ő maga mondja — nem jár oly egyenlőn, mint kicsiny genevai zsebóránk; politikája nem oly tiszta és hibátlan, mint egy csinos madrigál.» De szíve együtt dobog, agya együtt lüktet a magyarral. Mikor együtt örül s mikor együtt sír vele, époly megható, mint mikor magára marad, az önvád fullánkjaival tépi, átkozza szívét, agyát, életét. Valami rettenetesen megható van e képben. «Eszétől — mondja ragyogó essayjében róla Kemény Zsigmond — cyliciumot vont szíve körül s vad kéjjel nézte rajta a vércseppeket.» Egy teremtő elme, aki magára veszi egy nemzet megteremtését és célt érve, magára

veszi a nemzet bukásának egész terhét is. Össze-
 roskad alatta s bekövetkezik a rettenetes ka-
 tasztrófa . . . Ecce homo!

De nekünk adatott nézni távolabb időkbe is.
 A cenki sírbolt nem vége Széchenyi életének.
 Műve kikél a koporsóból és eget kér. Itt van
 közöttünk. Nemcsak az ő közlekedési művei-
 ben, nemcsak az óriási tevékenységben, ahol az
 angol költő szerint is «unaided and single» ol-
 dotta meg a kor legnagyobb anyagi feladatait,
 hanem azon nagy erkölcsi és szellemi kérdések
 küzdelmeiben is, ahonnan, hogy csak egypárt em-
 lítsek, a selyemtenyészés, lóverseny, gazdasági
 egyesület, kaszinó, akadémia, a magyar faj tisztán
 körülírt nemzeti politikája mind vezért
 kapott őbenne. Biztos, céltudatos és sikeres ve-
 zért. Ha van ember, aki megérdemelte az utó-
 kor háláját s a kegyeletes elismerésnek azt a
 glóriás koronáját, amelyet egy dicstelen halál-
 tól megmentett — Istennek hála! most már
 minden irányban megerősödött — nemzet em-
 léke előtt leborulva mond, áldva a sorsot, mely
 őt nekünk adta, az Széchenyi István bizonyára.
 Az egyéni tragikum Ecce homojával szemben
 a fájdalomtól szaggatott hazafiúi szív kálvá-
 riáján túl ez az Ecce homo glóriája.

V.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN MINT KÖZJOGÁSZ.

Irta FERDINANDY GÉZA.

Gróf Széchenyi Istvánnak politikai működése oly mély szántású volt, oly messzire gyűrűző hullámokat vetett, hogy még ma sem lehet az ő alakját pusztán a múlténak tekinteni; hiszen mind államférfiaink, mind publicistáink legnagyobb része még ma is vagy az ő, vagy a Kossuth pártjára kelnek s nem képesek történetírói pártatlansággal mérlegelni tevékenységüket és ennek eredményeit. Annál inkább így van ez a nagyközönség körében.

Pedig hát a történeti alakok nézeteinek, tanainak, felfogásának a mai politikai kérdésekhez nem sok közük van. Hiszen egészen más viszonyok között, más erők elleni küzdelmekben folyt le az ő tevékenységük, mint a miénk, s más világháramlatok hatása alatt állottak, mint állunk mi a mi küzdelmeinkben és tevékenységünkben. Azok a kijelentések tehát, melyeket történelmünk nagy alakjai tettek, ha akkor igazságosak voltak, lehet, hogy ma már súlyos tévedéseik volnának, és viszont ma igazságként feltűnő kijelentések akkor tévedések lehettek.

Továbbá amit mi, ismerve a közben történeteket és megismerve az események rugóit, tisztán láthatunk a múltra nézve, ezt ők csak sejdítések alapján ismerhették a jövőre nézve és elhatározásaikat csak az intuición bizonytalan következtetéseire alapíthatták. Csoda volna tehát, ha sohasem tévedtek volna, ha mindenben mindig csak ennek vagy amannak lett volna igaza és a másiknak soha. Már pedig ami a történelmet illeti, ott csodák nincsenek s nagy embereink, bár félistenhez hasonló titáni erő lakozzék bennök, mégsem istenek, hanem csak gyarlósággal terhelt emberek, akik ennél fogva nem mindentudók és így sokban tévedhettek. Mi azonban tévedéseiket az azóta történt eredmények ismeretének világánál már tisztán láthatjuk. Áll ez Széchenyire is.

Mindazonáltal tagadhatatlan, hogy kevés nagy emberünk járt oly mélyen a közjogi kérdések fenekén, mint gróf Széchenyi István, s hogy még Kossuth sem vitt végbe oly radikális átalakításokat alkotmányunk strukturájában, mint a nagy társadalmi reformátor. Mert ha Széchenyi társadalmi reformjaival meg nem dönti a rendi világ előítéleteit, a Kossuth felszínes, inkább tömegeket izgató agitációja, mint értelmet meggyőző érvelése és viszonyokat átalakító tevékenysége sohasem lett volna képes megalkotni egy csapásra a negyvennyolcas törvényt s máról holnapra megteremtteni a törvény előtti egyenlőséget, mi Széchenyinek is mindig eszménye volt s miért oly sokat küzdött.

Széchenyi István működésében, munkáiban nem kevesebbet foglalalkozik a közjogi kérdések-

kel, mint akár a társadalmiakkal, akár a gazdaságiakkal. Hiszen azok a reformok, amelyeket meg akart valósítani, majdnem kivétel nélkül megcsontosodott, osztályönzés által megmerevített, a rendi korszak szűkös felfogása folytán hamis előítéletekkel és téves premisszákkal körülbástyázott közjogi törvényekbe és intézményekbe ütköztek. Széchenyi tehát, aki ezeket leküzdötte, korának egyik legnagyobb közjogásza volt. Amikor ennek tudatára ébredtem, azért vettem tollat a kezembe, hogy megkísértesem eloszlatni azt a nagyon elterjedt téves nézetet, hogy a nagy reformátornak csak a nemzetgazdasági és kulturális kérdések iránt volt érzéke.

Nemzetünk életében az alkotmányos szabadságnak fontosságát kevesen látták oly tisztán, mint épen Széchenyi István. Tanúság arra a *Kelet Népe*-nek első néhány lapja, hol a többi közt ezeket írja :

«S lám azon kevesek is, kik lelkesedésünket fel nem fogák, nyelvünket érteni nem bírták, 's nem is sejdítvén, hogy embernek édesebb eledele is lehet, mint a mindennapi kenyér, szorgalminkban nem osztoztak, sőt utainkat állották, ezen kevesek is mindinkább olvadoznak hazafiságra».

Majd megemlékezve az 1760-tól 1790-ig tett gazdasági és kulturális fejlődésről, mégis így rekriminál: «Annyi azonban bizonyos, hogy alkotmányunknak, vagy inkább minden alkotmánynak 's képviseleti rendszernek alapköve *nihil de nobis sine nobis* már-már ki vala forgatva sarkaiból, nemzeti életünk pedig, vagy

jobban mondva: nemzetünk, mintha a nagy végórán már túl, csontmeredtségben, hideg marasmusban feküdt, elannyira, mikép néhány lelkes barátimmal én legalább, tökéletesen holt-nak, és semmi más által többé fel nem éleszthetőnek tartám a' nemzeti testet.»

S bár ő és barátai méltán dicsekedhetnek ezóta egy és más eredménnyel, «nemzeti jólétünket mégsem állítjuk anyagi sarkalatokra, nem, mert nemzeti jólétünknek, t. i. oly jólétnek, melyre a lelkes magyar képes, egyedül nemzeti újjászületésünk, azaz alkotmányunknak tökéletes kiképzése, s mindenekelőtt: nemzetiségünk megmentése és jövődjé biztositása szolgálhatnak alapul».

Lehetnek szerinte zagyvalék népek minden nemzeti jellem és alkotmányos formák nélkül igen boldogok, mások hírré, dicsőségre vágnak stb., de nekünk magyaroknak elemünk — nem kereskedelmi elsőbbség, vagy dics- és bírvágy, sem vallásosságból eredő elmélkedési szenv, vagy a szépművészetek köre stb., hanem «alkotmányos szabadság, felemelkedett nemzetiség a mi elemünk, ez azon kútforrás, melyből mindennek folyni kell». És hogy ezt elkésve ismertük fel, okozá: «mikép már bizony a lélekharang pillanatára jutott a magyar s ránézve a koporsón kívül nem volt egyéb hátra, mint egy szegénytelen bukás emléke».¹

Így csak az beszélhet, így csak az írhat, aki megvan győződve arról, hogy Magyarország állami léte, nemzeti államisága oly szoros kap-

¹ *Kelet Népe* 3—9. l.

csolatban van alkotmányával, hogy alkotmányos szabadság nélkül megsemmisül s hogy nemzeti megerősödésünk alkotmányunk alapjainak kiszélesítése és politikai életünk legfőbb szervének, az országgyűlésnek befolyásban és hatalomban való megerősítése nélkül el sem gondolható.

Hiszen ha valakinek, neki kellett legjobban látnia, hogy míg más, szerencsésebb nemzeteknél a nemzeti eszme legfőbb hordozója a fejedelem és a fejedelmi ház, addig minálunk a nemzeti eszme, ha nem is elnyomóját látja a királyi hatalomban és a kormányban, de támogatóját semmi esetre sem. Erre nálunk abban a korban csakis a vármegyék és az országgyűlés vagyis az alkotmányos szabadság szervei voltak hivatva. És ha ő később mégis mindig a kormány és az országgyűlés közötti viszály elsimításán fáradozott s a kormánnyal szemben való renitenciát elítéli, ez nem a felismert igazság elferdítése, hanem az erővel való gazdálkodás szükségességének a felismerése.

Nincs a közjognak kérdése, melyre figyelme ki ne terjedt volna, melyet meg ne bolygatott, föl ne vetett volna. Foglalkozik ő minden kérdéssel, legyen az nemzetközi, közigazgatási, magánjogi, társadalmi vagy szorosan alkotmányjogi természetű. A jogi kérdések mellett figyelmet fordít az érzelmi, a morális szempontokra is. Mindenre van talpraesett megjegyzése vagy egészséges propozíciója. Behatol a dolgok mélyébe, kutat, taglal és levon konzekvenciákat, melyek nem egy huszárkapitánynak, aki ifjúságát és férfikorának első éveit a katonaságnál és

háborúban töltötte, hanem bármely jogtudós-
nak is becsületére válhatnak. A király és a nem-
zet közötti viszony, az ország és Ausztria kö-
zötti viszony, az állami egység és az állam nem-
zeti mivolta csak úgy tárgya az ő fejtegetései-
nek, mint a centralizáció és municipalizmus,
mint a törvény fogalma, az alaptörvények vál-
toztathatlanságának vagy változtathatóságának
kérdése, a gazdálkodási szabadság, a jogvéde-
lem pártatlansága, az országgyűlés költségvetési
joga, vagy a politikai jogok kiterjesztése. De
legtöbbet és behatóbban a jogegyenlőség kérdé-
sével foglalkozott s ezen a téren oly messze-
menő újításokat vitt keresztül, amelyeket a
kiváltságokhoz szokott s azokhoz szívósan ra-
gaszkodó nemesség ellenállása miatt rázkódás
nélkül keresztülvihetőnek talán senki sem re-
mélte, csak ő.

Ez az a tér, ahol legmélyebben hatolt törvé-
nyeink szellemébe. Ezzel a kérdéssel — a jog-
egyenlőséggel — foglalkozik legtervszerűbben,
legbehatóbban s e téren oly jártasságról tesz
tanúbizonytságot a *Corpus Juris*-ban s a Wer-
bőczi *Hármaskönyvében*, mely egy tanult pró-
kátornak is dícséretére válnék. De ami a fő,
nem a szavakon lovagol, hanem az elvi tartal-
mat keresi, azaz nem a felszínen mozog, hanem
annyira belemélyed jogrendszerünk szellemébe,
mint soha senki sem előtte, sem utána.

Széchenyinek már politikai pályája kezdetén
igen beható jogi tanulmányokkal kellett foglal-
koznia, mert mikor 1830-ban megjelent alap-
vető munkáját, a *Hitel-t* megírja, már nagy jár-
tasságról tesz tanúságot nemcsak a Hármás-

könyvben és bírói praxisunkban, hanem az újabb és régibb törvényekben is.

A *Hitel* közgazdasági célból írt munka ugyan, de tulajdonképen megalapozása azoknak a reformoknak, melyek alkotmányunk rendi korlátait ledöntik s az intézményeket a jogegyenlőség elvének megfelelően átalakítják. Nem hirdet ő közjogi harcot intézményeink ellen, hanem mélyükben vizsgálva szellemüket, a nemesi szabadságot kiterjeszteni igyekszik. A *Hitelben*, mikor már meggyőzte olvasóit, hogy mennyire el vagyunk maradva, mennyivel nyomorúságosabban élünk, mint élhetnénk, mert nincs hitelünk, azokat az intézményeinket veszi taglalás alá, melyek ma a hitel megteremtésére szükséges törvények megalkotásának útjában állanak. S itt kezdődik az ő mélyreható jogászokodása, mikor demonstrálja, hogy nem az intézményt és nem a szabadságot fenyegeti az újítással veszedelem, mint a maradiak állítják, hanem a kötelességét teljesíteni nem akaró, a hitelezőt gazul megkárosítani törekvő adósnak. A «cambio-mercantile jus»-nak törvény által való megteremtése nem ütközik a nemesi szabadság legfőbb palladiumába, a Hk. I. r. 9. címébe, hiszen a Hk. II. r. 68. és III. r. 28. titulusa szerint az adósnak, bár magyar nemes is, ha nem fizeti meg adósságát, személye is odaítéltethetik a hitelezőnek, ha ezt kívánná.¹ De ha az 1792. évi XVII. t.-c. megengedi, hogy «a magyar nemes külső országai ausztriai cambiale forumnak is alávetetheti magát s ott megmarasztaltathatik

¹ *Hitel*, 167.

s az exekució ellene penes compassum végre is hajtathatik»: hogyan szenvedne csorbulást a nemesi jog egy hazai váltókereskedési bíróság által?¹

Ime, a mélyen járó jogászi elme tépi szét a rendi osztályönzés szolgálatában álló és törvényeinket hamisan értelmező jogmesteremberek szofizmáit s érleli meg a magyar nemesi szabadságot védő intézményeknek a haza összes polgáraitra való kiterjesztését.

Tudnivaló, hogy már a Rákóczi-féle fölkelés is arra az alapra helyezkedett, hogy a sarkalatos törvények, mivel a nemzet elidegeníthetetlen jogait védik, meg nem változtathatók. Következménye volt ez a felfogás az I. József hitlevelében és felavatási esküjében először előforduló «sicut usu et intellectu legum diætaliter conventum fuerit» klauzulának s annak visszahatásaként jelentkezett. Tudjuk, hogy az alaptörvények módosításának királyi kezdeményezésére vonatkozó ezen klauzula alól az 1741. évi VIII. t.-c. kivette a sarkalatos jogokat és különösen a Hk. I. r. 9. címét s így a sarkalatos törvények változtathatatlansági tanát a Corpus Jurisban törvényesítette.

Széchenyi a *Hitelben* éles boncolás alá veszi ezt a változtathatatlansági tant, mert a törvényhozó sohasem láthatja a jövőt és így nem kötheti meg a jövő törvényhozás kezét. Ez a holtak uralma volna az élőkön. Akiknek egy századdal több tapasztalásuk van, nem engedhetik át azoknak az irányítást, kiknek egy szá-

¹ *Hitel*, 168. l.

zaddal kevesebb a tapasztalásuk és így ismere-
teik is. Az örök törvény elve minden törvény-
hozás megszűnését vonná maga után. A jó tör-
vény nem szorul rá ily kopott és fonák fegyverre.
Példákkal bizonyítja, hogy oly törvények, me-
lyeket a holtak alkotmányi alapokká tettek,
el is töröltettek. Ha törvényesen lehet alkotni,
annak rendiben törvényesen megint fel is lehet
bontani. Ami igen hasznos lehet 1730-ra, 1830-ra
nem alkalmas többé. A változhatlan törvények
a szabadságnak inkább bilincsei, mint alapjai.¹

Ekként kezdi ki Széchenyi már a *Hitel*ben
akkori közjogi felfogásunknak törvényben is
kifejezett változtathatlansági elméletét s 1833-
ban megjelent munkájában, a *Stadium*ban, már
javaslatot készít tizenkét törvényről, mely hi-
vatva lenne «Hunnia minden lakosának polgári
életet adnia», mert «Honunk minden lakosainak
a nemzet sorába iktatása bizonyos életet ter-
jesztend; 9 milliónak ezentúl is abbuli kirekesz-
tése ellenben elkerülhetlen halált hozand anya-
földünkre».²

A javasolt tizenkét törvény elseje az, hogy a
szerződő felek között hitel³ dolgában különbség
nincs, azaz a törvény előtt rendi különbség nél-
kül mindenki egyenlő.

A másik az ősiség eltörlése; a harmadik a
magszakadásból származó fiskalitások megsün-
tetése; a negyedik az ingatlan bírhatása jogá-
nak általánosítása; az ötödik a Hk. I. r. 9. címé-
ben foglalt bírói oltalomnak nem nemesekre való
kiterjesztése; a hetedik a házi pénztár fedezé-

¹ *Hitel*, 170—173. l.

² *Stadium*, 38.

séhez és az országgyűlési költségekhez mindenki járuljon hozzá, azaz a közteherviselés mindenkire egyaránt kiterjesztessék.

Ezek a javaslatok, amelyek mind a jogegyenlőség fokozatos megvalósítását és a rendi kiváltságok megszüntetését célozzák, nehezen válnak valóra. Hiszen a nem-nemesek birtokképeségét csak az 1844. évi IV., hivatalképeségét csak az 1844: V. t.-c.; az ősiség megszüntetését csak az 1848. évi XV. t.-c., a közteherviselést csak az 1848. évi VIII. t.-c. valósította meg. A fiskalitást kifejezetten csak az 1852. évi ősiségi nyiltparancs szüntette meg. A törvény előtti egyenlőség és a Hk. I. r. 9. c.-ben foglalt bírói jogvédelemnek a nem-nemesekre való kiterjesztése szintén csak az 1848-as törvényhozásnak, a jobbagság eltörlésének volt a következménye. Szóval a köztudatban mindez inkább a Kossuth, mint a Széchenyi nevéhez fűződik. Pedig hát az eredeti propozíciók mind Széchenyitől származnak, oly időből, amikor Kossuth neve még nem is volt ismeretes.

Ugyancsak a tizenkét törvény közt szerepel, mint IX-ik, a gazdálkodás szabadságának biztosítására szolgáló az a javaslata, hogy a monopóliumok, céhek, limitációk s más ehhez hasonlók eltörlössenek.

Végre különösen alkotmányjogi szempontból fontos a X. törvény, melyet az 1844. évi II. t.-c. valósít meg, hogy csak magyar nyelven szóló törvény, parancs vagy ítélet kötelez; a XI., hogy a király csak a helytartótanács által érintkezhessek a törvényhatóságokkal, azaz ne közvetlenül; vagy a kancellária útján; végre a XII.,

mely szerint ítéletek nyilvánosan hozassanak, tanácskozások nyilvánosan tartassanak.

Legjobban csügg lelke a jogegyenlőség nagy eszméjén. Alkotmányunk alapját ebben keresi. Rámutat arra, hogy nem a nemesi privilégium, hanem a törvénynek mindenkire egyaránt való kiterjedése ad a nemzetnek erőt ahhoz, hogy sorsát helyesen intézze. Rámutat arra, hogy régi krónikáink, sőt törvényeink szerint is valamikor jobb sorsa volt a szántóvetőnek, mint van a XIX. században; hogy volt idő, mikor az ország külön részeiben a nemesség is adózott; legnagyobb részt ő viselte az országgyűlési terheket, a domestika adóban ő is osztozott stb., s íme oda jutottunk, «hogy a XIX. században, amidőn az ember méltósága szent kezd lenni, pirulás nélkül publice beszélünk egész Európa hallatára de misera plebe contribuyente». Pedig hát «9 millióról forog kérdés, ki hű jobbágy s mily hű! jó katona s mily jó! szóval: ki minden terhek türelmes viselője s melynek oly nagy résre a magyarság utolsó záloga, reménye, fenntartója».¹

Emellett híve az általános hadkötelezettségnek,² és a közteherviselés elve is melegen a szívében fekszik s mind munkáiban,³ mind beszédeiben⁴ igyekszik propagandát csinálni mellette. De nem mulasztja el a nemesség megadóztatásának feltételéül azt szabni meg, hogy a megszavazott adó arra a célra fordíttassék, amelyre

¹ *Stadium*, 47. l.

² *Kelet népe*, 256. l.

³ *Világ*, 79. l. és *Stadium*, 178., 204., 205.

⁴ *Beszédei*, 420., 426.

megszavaztatott s hogy az ekként befolyt hováfördítéséért a pénzt kezelő szerv szoros számadással tartozzék az országgyűlésnek. Röviden, amikor a közteherviselés elve mellett buzgólkodik, ugyanakkor annak is útját egyengeti, hogy az országgyűlés adómegajánlási joga parlamenti költségvetési joggá fejlesztessek. Ennek eszköze lett volna az országos pénztár.

De óya int az adókérdés radikális megoldásától, mely főképen a kisbirtokú nemességet sújtaná igazságtalanul.¹

A nemesség sarkalatos jogainak az összes honlakosokra való kiterjesztését nemzeti fejlődésünk oly elengedhetetlen követelményének tekintik, mely nélkül még szövőgyárat sem tudunk felállítani, mert mindaddig, amíg a Partis primæ nonus kanyargásai közt bujkálhat egy felekezeti — vagy az nem terjed ki egyenlően a haza minden lakosára, elegendő becsületes kézműves itt letelepedni nem fog,² hiszen a legkiválóbb művészt, kit másutt a fejedelmek is megbecsülnek, nálunk egy nemtelen nemes, vagy egy haszontalan mágnás büntetlenül megsértheti.³

Amily mértékben másokat becsülünk és kímélünk, oly mértékben van jussunk kívánni, hogy mi is becsültesünk s kíméltesünk meg. Ez a társasági szabadság veleje. A fejedelem becsülje alattvalóit s ezek becsüljék az ő jogait. A birtokosok becsüljék a birtoktalanokét s ezek amazokét.⁴

«A törvények csak akkor fognak valódi áldást

¹ *Polit. progr. iár.* 100. l.

³ *Világ,* 273.

² *Világ,* 271.

⁴ *Világ,* 251.

s halhatatlan hírt ruházni hazánkra, ha az erényt és sajátot (tulajdont) mindenkiben egyenlően pártolni, a vétkest pedig mindenkiben egyenlően sujtani, valamint az alsajátot (áltulajdont) senki birtokában szenvedni nem fogják. Csak ily törvények magasítanak népet nemzetté.»¹

Akik nagy uradalmak birtokosai, máris oly kedvező helyzetben vannak a többivel szemben, hogy privilégiumokra nem szorulnak. A törvények tehát inkább a tehetetlent, mint a hatalmast pártolni hajoljanak.² Nem vár ő semmi jót az országra, ha törvényeink nem javíttatnak, «azaz ha oly fordulások nem történnek belső berendezéseinkben, hogy a törvény ne csak papiroson legyen írva, s a privilegiálttalant keményen ítélje, a privilegiált pedig alóla kibujhassék; hanem egyik szótörőt, rendbontót, törvényszegőt úgy érje s úgy sújtsa, mint a másikat s e részben egy soron álljon a herceg a szántóvetővel».³

Ahol jus, szabadság és privilégiumok vannak, ott kötelességeknek is kell lenni. Ezek elválaszthatatlanok egymástól.⁴

Ha a nemes leereszkedik a parasztsághoz, az még nem elég; hanem magához némileg fel is kell azt emelnie, hogy a haza nagy és boldog legyen.⁵

A *Stadiumban* húsz lapon át tüzetesen foglalkozik a törvényelőtti egyenlőség elvével s a megelégedés és emberi szerencse sarkkövéül állítja oda a nemesi szabadság alapját: «egy halandó

¹ *Világ*, 278.

² *Világ*, 280.

³ *Világ*, 341.

⁴ *Hitel*, 202.

⁵ *Világ*, 85. l.

kegyelmétől s önkényétől sem függni» — hiszen a nemesség jóléte is azon alapszik, hogy «kirekesztőleg csak a törvény alatt állunk». ¹ «Kinek önkény csak bőrért karcolhatja is sújtatlan, az Rabszolga ; kit pedig a szabadon hozott, ismért és szentül megtartott törvény felakaszt, az szabad ember.» ²

«A republikák eddigi próbái intelligencia híján mindig sikertelenek valának s csak azért tartanak szabad republikának, mert ezernyi heloták, római rabszolgák és amerikai szerencsenyek égbekiáltása még nem hangzott elég erősen az emberiséget megvető embernek füleiben, hogy az iszonyú hazugság.» ³

Széchenyi tehát komolyan fogja föl a jogegyenlőség nagy elvét s nem indul formák után, hanem a lényeket keresi. Pedig hát az arisztokráciai principium pártolójául vallja magát, ott látva azt érvényesülni : «hol egyedül az ész, igazság s erény Isteni parancsolnak.» ⁴

Nem azt követeli tehát, hogy a politikai jogokkal felruházott tudatlan tömeg uralkodjék, hanem azt, hogy önkényesen elnyomni senkit se lehessen. Ezért követel a nem-nemesek számára törvényes pártfogót, mint ő nevezi, törvényes pártvédet, kit a nem-nemesek maguk választanak. A magyar szántóvetői képviselőlet formájának ugyanis szerinte «nem az a baja, hogy őtet a nemes reprezentálja, hanem hogy nem ő maga választja képviselőjét.» ⁵ Már pedig

¹ *Stadium*, 135.

⁴ *Stadium*, 131.

² *Stadium*, 145. l.

⁵ *Stad.*, 157.

³ *Stadium*, 37.

900 esztendő leforgása alatt erre csakugyan megérett a magyar szántóvető.¹

Ha a magyar nemes nem akar senkitől kegyelmet, hanem csak igazságot, akkor a szántóvetőtől is el kell ezt az álláspontot fogadnia.²

A Széchenyi jogegyenlőségi dogmatikájának a lényege tehát nem a politikai jogok egyenlősége, noha ezt is kívánja, hanem a szabadságjogok, a közkötelességek és a büntetőjogrendszer egyenlősége, az érvényesülés egyenlőségének a lehetősége. Vagyis jogegyenlőségen ő azt érti, hogy nemes és nem-nemes egyaránt közvetlenül a közhatalom alatt áll, ugyanazon szabadságot biztosító törvények oltalma alatt él és ugyanazon közkötelességeknek van alávetve, a törvény előtt pedig egyenlőnek tekintetik. De az egyén és egyén között fennálló olyan jogviszonyt, mint amilyen a földesúr és jobbágya között volt, amennyiben a jobbágy tartozása a nemes gazdasági létalapja volt, a jogegyenlőség elvével megegyeztetetlennek nem tartotta. A jobbágyot fel akarta ruházni avval a joggal, hogy nemesi, azaz jobbágytartozásoktól mentes birtokot ő is szerezhessen, de a jobbágyság eltörlését a nemesség existenciális veszedelmének tartotta. A nemes ne nyúzhassa jobbágyát, de a köteles tartozást a jobbágy se tagadhassa meg. Majd jön idő, mikor a jobbágyok tartozásaikat saját erejükből meg fogják váltani s akkor a jobbágyi viszony minden rázkódás nélkül fog megszűnni.

A politikai jogegyenlőséget azonban csak a

¹ *Stad.*, 163.

² *Stad.*, 141.

szántóvetőre kívánta kiterjeszteni, de nem azokra, kik akkori jogrendszerünk szerint nem voltak honfiak még akkor sem, ha emberemlékezet óta itt laktak, tudniillik a zsidókra. A zsidóemancipációnak, ami pedig a jogegyenlőségnek természetes következménye, ő mindig ellensége volt és az is maradt, nem gyűlöletből a zsidóság iránt, hanem a magyarság iránt való fajszeretetéből folyólag, mert az értelmes és élelmes zsidóságnak gazdasági és politikai vezérszerepre jutásától féltette a nemzetet és az idegen (cseh, galíciai stb.) zsidóság beözönlésétől féltette a még elég gyöngye lábón álló magyar nemzetiséget. «A nagy angol elemben a zsidó transeat — mondja ő. — Ugyanez áll Franciaországra nézve. Ha egy tóba öntünk egy üveg tintát, a tó vize tiszta marad. De ha a magyar levesbe az ember egy palack tintát önt, megromlik a leves.»¹

Amíg a politikai jogok egyenlőségére nézve munkáiban nem találunk oly határozott és félre nem érthető nyilatkozatot, melyből arra lehetne következtetni, hogy mi az ő álláspontja a politikai jogegyenlőség tekintetében, addig a társadalmi, szabadsági és törvényelőtti jogegyenlőség kérdésében nemcsak ő az úttörő, hanem egyedül ő az, aki ezt a nagy jogelvet elméjében megfontoltan előre megkoncipiálta és rendi alkotmányunkkal összhangzásba hozni gyakorlatilag is törekedett, mert — mint maga mondja — míg mindenki más-más törvények alatt áll, egyesületet sem létesíthetünk, mert : «kizárhatni-e az önkényt oly egyesületi intézetből tökéletesen,

¹ *Beszédei*, 336.

melynek számos részvényesei annyira különböző törvények alatt állanak, hogy azok hatalma őket mint egyesületi tagokat is mások felett pártolja?»¹

Hogy Széchenyi a mi sokszor homályos, sokszor készakarva kétértelmű törvényeinkkel nem volt megelégedve, az csak természetes. Annál kevésbé lehetett megelégedve azzal, ha a törvény a bűnösnek kibúvót adott az egyik esetben és kérlelhetetlenül szigorú volt a másokban. Igazságérzete azonnal fellázad a privilegizáltak önkénykedésének kedvező kibúvók miatt s követeli az egyenlő elbánást. Rámutat arra, hogy Britanniában és Észak-Amerikában a rakoncátlanok kemény testi büntetésekkel kényszerítetnek a törvény korlátaik közé, hiszen a kemény törvény a becsületes emberre nem büntetés, hanem ajándék, a féktelenre nézve pedig legnagyobb szükség.² A törvényt tehát nem azért hozzák, hogy félrecsavarják és meg ne tartsák, hanem hogy alkalmazzák. De szent István idejétől a mai napig szinte egy törvényünk sincs, mely félremagyarázva, elfacsarva, elfelejtve ne volna, vagy mindig szentül teljesíttetnék be.³ Egyik megtartatlan törvényünk felett a másik emelkedik, mely csak épen azt mondja, de egy hajszálnyira sem teljesíttetik jobban; ami annak jele, hogy a törvényhozók sejdítik ugyan a hibát, mert tapogatnak utána, de vagy nem tudják, hogy ezer megtartatlan törvény nem erősebb, mint egyetlen ily című — vagy azon veszedelemtől félnek, hogy az exekutívának hatalmát emelik.⁴

¹ *Világ*, 266.

² *Világ*, 264.

³ *Stadium*, 154.

⁴ *Stad.*, 155.

Széchenyinek teljesen igaza van a kérdés jogászai szempontja tekintetében, mert a törvények ismétlése nem erősíti magát a törvényt. De másrésztől rá kellett volna a politikusnak mutatni arra is, hogy a törvények meg nem tartására a példát nálunk felülről adták, amiből osztrák közjogászok, mint Turba és Tezner, még nemrégén jogrendszert igyekeztek konstruálni arra nézve, hogy a rendi korban a törvényt nem kell komolyan venni, hanem csak a fejlődési akaratot.

És így, bármennyire igaza van is Széchenyinek mint jogásznak, törvényeink kritikájában mint politikus, igazságtalan nemzete iránt, amikor törvényeink rossziaságát és meg nem tartását a nemesség hibájaként igyekszik feltüntetni.

A jogász helyesen mondja: «a törvény filozófiája a jót pártolni, a rosszat sújtani; s nincs veszedelmesebb, mintha a törvények politikai tekintetek miatt majd egynek, majd másnak kedveznek; mert akkor valóban vége minden törvényi szentségnek, mely nélkül az emberi társaság végkép vadállati csordák sorába dül». Helyesen mondja, hogy: «a végrehajtó hatalom filozófiája pedig szorosán a törvény parancsát teljesíteni s teljesíttetni». De a konkluzió már igen katonás: «ne fejtegettéssék tehát a törvény, szórúl-szóra hajtassék végre».¹ Széchenyinek ez a Napoleon-szerű kijelentése azonban inkább elszólás, mint a törvényismeret hiányából eredő jogásziatlanság, mert hiszen ő maga

¹ *Stadium*, 84.

is megengedi, hogy a törvény igazi értelmét gyakorta kell fejtegetni; hiszen épen azért kívánta, hogy a jobbagyok maguknak törvényes pártvédelmet választhassanak, hogy a törvény velük szemben ne egyoldalú értelmezéssel alkalmaztassék s önkényes félremagyarázással lehetlenné tétessék.

Az önkény kirekesztése és a törvény uralmának föltétlensége legszebben ezen Irwing szájába adott kijelentésében jut kifejezésre: «Hol ember emberen uralkodik önkénnyel, ott virág helyett halotti ravatal fedi a mezőt s az egész természet gyászol.»¹ Vajjon lehet-e a jogállamra való törekvést szebben kifejezni, mint Széchenyi fejezi ki e költői szavakban.

A tulajdon szentsége előtte oly jogelv, melyet a mai kor gyermeke meg sem ért, mert hiszen ma az állam, különösen a háború óta, nem ismer igazi tulajdont, hanem hatalmával ott és úgy nyúl bele a magántulajdonba, hogy az egyén szinte védtelen az államhatalommal szemben. De Széchenyi a tulajdon szentségét és a tulajdonnal való szabad rendelkezést a jogrend alapjának tekintette, hogy a tulajdontól való megfosztást még ott is jogtalannak tartotta, ahol az közérdekben látszik történni.

A dézsma, a robot és más úrbéri tartozásoknak kárpótlás nélkül való eltörlését a legnagyobb, mennyekbe kiáltó igazságtalanságnak tartotta, úgyszólván rablásnak, ha egy szabad magyar birtokos, kinek szinte semmi egyebe sincs dézsmán és roboton kívül, mindebből kiforgattatnék.²

¹ *Stadium*, 108.

² *Világ*, 89.

Sőt még a kényszermegváltást sem helyeselte, hanem csak a szabad egyezkedést.¹

Ugyanígy a kamatlábnak törvény által való meghatározását is jogi és tényleges képtelenségnek tartja. Ha földével mindenki annyit nyer, amennyit nyerni tud, mindenkinek pénzével is annyit szabad nyerni, amennyit nyerni képes.² Ebben a tekintetben tehát kora liberalizmusának annyira befolyása alatt áll, hogy a visszaélések lehetőségét sem látja meg.

De ő a nemes birtokost épen a tulajdonnal való szabad rendelkezési jog korlátoltsága miatt nem is tekintette tulajdonosnak. Az ősiségben és a fiskalításban a tulajdonnak oly korlátját látta, mely a nemesi birtokon való jogot csak haszonélvezeti joggá teszi.³ Ezért követeli az ősiség eltörlését és a fiskalítás megszüntetését s a tulajdonnal való szabad rendelkezést korlátozó intézményeket általában károsaknak tartja.

Ezeknek eltörlése nem gátolhatja az ú. n. nagy familiák fenntartását, mint ahogy a virágzó ifjúság az agg kornak nem árthat, sőt ennek annál hosszabb életet ígér, minél virágzóbb. A nagy familiák a tulajdon korlátozásainak eltörlése után sokkal jobban fogják magukat konzerválhatni, mint a fennálló fejletlen szisztéma alatt.⁴ A mostani fejletlen szisztéma mellett tagadhatatlanul sokan konzerváltak, de bezzeg mennyivel többen rontatnak is meg. Minden engedékeny s lágy törvény okvetlenül ezen ép most említett effektust szüli. Egy nagyfamiliabeli té-

¹ *Világ*, 90.

² *Stadium*, 77.

³ *Stad.*, 74., 75.

⁴ *Stadium*, 123.

kozlót p. o. mindenekfelett pártol; ellenben annál keményebben sújtja vagy a közönséget, vagy azokat, kik birtokát átvették.¹

A tulajdon jogos korlátozását csak a közérdekben való kisajátításban ismeri el, ha a kisajátított tulajdonért a tulajdonos bő kárpótást kap. «A sajátsági jus szentsége ezáltal tökéletesen fenn van tartva, de nem elfacsarva — s a közérdek is el van érve.» De ugyanakkor biztosítékul kívánja, hogy a közérdekben való kisajátítások országgyűlési tárgyá tétessenek.²

A mai tapasztalás természetesen sok mindenben rácsáfolt már a tulajdon szabadságának a köz érdekében való szükségességére. A tőke és a munkásság között folyó harc, a termelők részéről a fogyasztók minél teljesebb kizsákmányolására irányuló fogások, a közvetítő kereskedelem visszaélései, a gyöngéknek szervezkedését váltották ki és az erősek ellen való védelmét tették azóta az államhatalom feladatává. A XIX. század szabadságeszméi a gazdálkodás és a gazdasági verseny szabadságával épen úgy nem érték el magasztos céljukat, mint ahogy a szabad sajtóval és a politikai jogok egyenlőségével nem teremtettek igazi közvéleményt s nem vitték előbbre az alkotmányi életben a közérdeknek a rejtett magán- vagy osztályérdekkel szemben való érvényesülését. A XIX. század szabadságeszméi annyira megnövelték a nyers erő érvényesülését a gazdasági életben, hogy ma már a kisebb exisztenciák, amennyiben tömegszervezetekbe nem tömörülhetnek, állami

¹ *Stadium*, 124.

² *Stadium*, 227.

védelemre szorulnak, hogy el ne pusztuljanak. Sőt a háborúokozta vagyonpusztulás és növekvő fogyasztás oly járdrágító úzerkedést fejlesztett ki, hogy a nemzeti termelés és a felmerülő szükségletek fedezhetése érdekében az államhatalomnak a tulajdonnal való szabad rendelkezést és a gazdálkodási szabadságot soha eddig nem hitt módon kellett megszorítania, rekvirálásokkal és ármaximálásokkal a gazdasági életbe bele kellett avatkoznia. Ez a beavatkozás nem csekély mértékben készítette elő a talajt a szociáldemokrácia nagymérvű térfoglalására s ma már csakugyan áll az, hogy a szónak régi értelmében vett tulajdonos nem tulajdonos többé, hanem csak korlátok között rendelkező haszonélvezője annak, amit a magáénak tart.

Mindez azonban nem kisebbíti Széchenyinek azt az érdemét, hogy ő volt hazánkban az első, aki a XIX. század szabadságeszméit helyesen felfogva, tudatos és körültekintő munkával látott a magyar alkotmány mindazon intézményeinek megreformálásához, melyek ezen szabadságeszméknek útjában állottak; ő volt az első, aki a jogegyenlőség nagy elvét megvalósítani és a gazdasági életre való hasznos, föllendítő hatását a nemességgel is megértetni törekedett. S ha az új idők a szabadság mértékét jelentékeny mérvben megszükkítették is és ha a mai gazdasági harcok jelentékenyen rácaffoltak is a XIX. század egyéni és gazdálkodási szabadságeszméinek csálhatatlan helyességére és boldogító voltára: mindazonáltal a jogegyenlőség nagy elve ezáltal vált az alkotmánynak oly megdönthetetlen alapelvévé, melyet többé sem-

miféle reakció részéről nem fenyegethet veszedelem. A jogegyenlőségnek mint a nemzeti egység és a gazdasági általános boldogulás alapjának lényegét, tartalmát és jelentőségét pedig senki sem látta meg oly tisztán, mint az a gróf Széchenyi István, aki irtózott minden jogfosztástól, még attól is, ami a nemes birtokosokat a jobbágyoknak törvény által való felszabadítása folytán fenyegette s aki semmi radikális reformot nem pártolt, mely a nemzet társadalmi tagoltságában zavarokat, rázkódást okozhatott volna.

Innen van az a nagy látszólagos ellenmondás az ő politikájában liberális és konzervatív elvei között, melyet nemcsak kortársai, hanem az utókor emberei sem tudnak Széchenyinnél megérteni. Innen van az az ellentét, mely első munkáiban hirdetett elvei és később a Kossuth ellen intézett támadásai között a *Kelet Népe* lapjain mutatkoznak.

Ő reformokat akart, melyek észrevétlenül alakítják át a nemzet alkotmányi, gazdasági és társadalmi életét s teremtik meg a sokféle tagolt, nyelvileg, rendileg, felekezetiileg és megyenként széjjelszaggatott magyar társadalomban a széttéphetetlen nemzeti egységet; de irtózott minden radikalizmustól, tabula rasától és forradalmi izgatástól, mely merész operációkkal vagy nagy dosis orvosságok beadásával igyekszik meggyógyítani a beteg nemzeti testet.¹ Hiszen a reformokat azért követelte, hogy el

¹ Egészen másként látszik ezt felfogni Vécsey Tamás *Széchenyi mint jogász* című munkájában.

lehesse kerülni a nagy megrázkódtatásokkal járó forradalmi átalakulást, nem pedig azért, hogy forradalmi hangú izgatásokra szolgálta volna magát. És hogy azután, amikor az izgatás terére lépésnek temperamentumát Kossuthban felismerte, Kossuthot kíméletlenül megtámadta, mielőtt Kossuth csakugyan az izgatás terére lépett volna: ez volt az ő nagy politikai tévedése, mert érthetlenné tette magát s ahelyett, hogy Kossuthot lehetlenné tette volna, naggyá tette, igaztalanak látszó támadásaival méltatlanul üldözötté s legyőzhetlenné, önmagát pedig elszigetelte s a belé vetett bizalmat megíngatta.

De mindez nem idetartozó kérdés. A dolog lényege az, hogy Széchenyi, a volt katona, az alkotmánynak a társadalommal s a jogintézményekkel való kapcsolatát és a nemzeti léttel való benső kapcsolatát jogásziabban fogta föl, mint Kossuth, az ügyvéd, ki inkább bizonyult merész politikusnak, lelkes agitátornak és erőszekű politikai vezérnek, mint jogásznak s különösen megfontolt közjogásznak.

Akik azt hiszik, hogy Széchenyi a súlyt az anyagi, a gazdasági életre vetette s nem sok érzéke volt az eszmei igazságok és a népek lelki élete iránt, azok nagyon felületesen ismerik az ő munkáit és működését. Hiszen ő volt az, aki a nemzeti létnek, a nemzeti sajátosságok kifejtésének, a nemzeti nyelv művelésének, a nemzeti érzés fejlesztésének a szükségességére, amit összefoglalva ő nemzetiségnek nevezett, legelőször rámutatott. Ezen a téren ő épen olyan mélyenjáró nagy közjogásznak bizonyult, mint a társadalmi és gazdasági élet jogi vonatkozásaiban.

Első fellépése is a nemzetiség érdekében történt. Akár az 1825/7. évi országgyűlés főrendi tábláján történt felszólalása, midőn az ott divatos latin helyett magyar nyelven szólalt fel — s ezzel a nádor rosszaló figyelmeztetését vonta magára — akár a követek táblájának kerületi ülésén a Magyar Tudományos Akadémia részére tett hatvanezer forintos alapítványa, élénken tanúskodnak amellett, hogy a nemzeti érzés, az állam alkotmányi életének ez az érzelmi alapja benne erősebben működött, mint kortársaiban s hogy a nemzetiséget, mai nyelven mondva a nemzeti eszmét fontosabbnak tartotta a gazdasági jólétnél, az anyagi haszonnál. Hiszen ha ő nem tipikus magyar életet, hanem csak gazdasági jólétet akart volna ebben a hazában teremteni, akkor nem adhatott volna jobb tanácsot nemzetének, mint azt, hogy feladva nyelvéhez és itézményeihez való ragaszkodását, álljon minden hátsó gondolat nélkül az osztrák birodalmi centralista politika szolgálatába. De ő nem ezt, hanem az ellenkezőjét cselekedte. Követelni kezdte, hogy magyarul beszéljünk és írjunk, még a latin nyelv használatát is kerüljük, bár neki egyénileg ez terhére volt, mert magyarul tanulnia kellett s naplóját is német nyelven írta.

Legelső, gazdasági céllal írt munkájában, a *Hitelben* is, a tekintetben, hogy mit kell tenni, ezeket mondja: «Mindenekelőtt szükséges, hogy legyen *Nemzetiség*.» Kikel a kozmopolitizmus ellen s így folytatja: «Hol pedig a nemzetiség semmivé vált, hol a lakosok elkorcsosodtak, vagy hol a nemzeti szellem és sajtóság hiábavalóságokon, gyermeki bábokon alapul már, ott, ha

a sokaság vakságban nem is gyanítja, keserű, de csalhatatlan tekintettel nézi a gondba merült hazafi, miként folydogál le szemenkint a hátramaradt kevés fővény a nemzet életórája üvegszelencéjébe.»¹

«Ha nemzeteket egyes személyekkel hasonlítunk össze, akkor a nemzetiség nem egyéb, mint rokonok közti szeretet, barátság s a familiabeli becsület fenntartását eszközlő ébredés; ha pedig mélyebben tekintjük, mint előbb érintém, akkor az emberi lény minden ereibe s lelke legbensőbb rejtekébe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül szinte oly lehetetlen kiírtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után világunkon élni többé nem lehet.»²

Súlyt vet ő a nemzetinek külsőségeken való nyilatkozására is, mint a huszár nemzeti öltözetére,³ de a súlyt a nyelvre veti, mert amíg az fennmarad, a nemzet is él, bármi sínlődve is sokszor, de ha egyszer elnémul, akkor csak gyászfüzt terem a hon, mely a voltakért szomorúan eregeti földre csüggeteg lombjait.⁴

A magyar nyelv uralmának intézményes jogi biztosítékot követel tehát, kívánva, hogy Magyarországon csak magyar nyelven szóló törvény, parancs vagy ítélet kötelezzen⁵ s közdolgaink intézésében a holt latin nyelv mellőztessék, s folyamodás, alkotandó kontraktus, egyezés, számadás csak akkor legyen kötelező,

¹ *Hitel*, 142—144. l.

² *Hitel*, 144.

³ *Hitel*, 147.

⁴ *Hitel*, 151. l.

⁵ *Stadium*, 40. l.

ha magyar nyelven van szerkesztve.¹ Ezzel a jogéleletet akarta minden ízében magyarrá tenni, mert tudta, hogy a jogélelet magyarsága sokkal erősebb biztosítéka nemzeti egységünknek és állami különállásunknak, mint akár az alkotmány, akár a szabadság minden garanciái.

Utal e tekintetben Nagy Pálra, ki bátran ki- mondá, hogy «ha választania kellene, inkább a nemzetiség, mint a szabadság nemtőjéhez ragaszkodnék, minthogy a nemzetiség hű meg- őrzése legbiztosabb talpköve volna a szabadság- nak; nemzetiségében sülyedező nemzet viszont legszebb szabadságai mellett is hamar rabigába görbedne».²

A magyar nyelvet ő nemcsak mint kizáróla- gos államnyelvet, hanem mint kizárólagos köz- életi nyelvet is kívánta tekinteni s a magya- rosodást nem azzal akarta terjeszteni, hogy a magunk nyelvét ráerőszakoljuk a németre, tótra s oláhra, hanem azzal, hogy csak annak adjunk módot az alkotmányi életben való érvényesü- lésre, aki annak a követelménynek, hogy a köz- élet nyelve a magyar, megfelelni képes. Jogot azonban épen azért kívánt adni a nem-magyar ajkúaknak is, hogy érdekükké tegye a megma- gyarosodást, a közélet nyelvének a megtanulá- sát, mert enélkül sem a közéletben nincs érvé- nyesülés, sem a jogéleletben nincs meg a boldo- gulás lehetősége.

A *Kelet Népe*-ben állást foglal a magyarosodás erőszakossága ellen s e helyett — bár szintén a magyarosodás érdekében — az alkotmánynak

¹ *Stadium*, 42. 1.

² *Kelet Népe*, 51. 1.

szélesebb alapokra fektetését sürgeti,¹ amit már a *Stadium*-ban is eszközként jelölt meg, mondván: «Hunniá minden lakosának polgári életet adni! im ez, amit 1832-ben teljes meggyőződésem szerint, honunkra nézve nemcsak nem időelőttinek, sőt szinte már időutáninak tartok. — — Honunk minden lakosának a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztend; 9 milliónak ezentúl is abbúli kirekesztése ellenben elkerülhetlen halált hozand anyaföldünkre. Ez lelkiisméreti vallomásom.»²

Nézete szerint «nyelvünk törvényesítése által a magyarságot illetőleg meglehetősen állásba jutottunk; őrizzük azt, de tovább a családi élet körébe ne kényszerítsük tűzzel-vassal, nehogy a visszahatás törvényei szerint tűzzel-vassal ismét visszaverettessünk. Várjunk valamit az időtől is és vigyük honunkbani más népekkeli surlódásunkat oly mezőre, hol mi vagyunk erősebbek s ők a felette gyöngék, t. i. az alkotmányra; vagy más szavakkal: vegyük be őket alkotmányunkba, hogy ők ismét bevegjenek minket, t. i. a magyarságot magukba».³

Ebben jut kifejezésre az ő nemzetiségi politikája, melyet később az akadémián 1842 nov. 27-én tartott s nagy meglepetést okozott beszédében⁴ tüzetesen kifejtett.

De ha meggondoljuk, hogy Széchenyi a *Kelet Népe*-t 1842-ben írta, amikor még a magyar nyelvnek kizárólagos államnyelvvé tétele, mely csak az 1844. évi II. t.-c.-kel nyert befejezést,

¹ *Kelet Népe*, 53. l.

² *Stadium*, 38. l.

³ *Kelet Népe*, 55. l.

⁴ *Beszédei*, 226—262. l.

még befejezve nem volt, ámulva kell kérdeznünk: miként gondolta ő a nemzetegységet a politikai jogoknak a nem magyarajkú honlakosokra való kiterjesztése által megvalósítani, őket a magyarosodásnak megnyerni? mikor politikai hatalmat ad a kezükbe, mellyel a magyar nyelv államnyelvvé tételének további munkáját megakaszthatják, sőt a már elért eredményt, a magyar nyelvnek kizárólagos törvényhozási nyelvvé történt emelését is veszélyeztethetik. Mindenesetre különös, hogy az a Széchenyi ír így, aki 1844 október 3-án ezeket mondta: «Mi oly körülmények közt vagyunk, miszerint most a magyarság egyenesen a nemességgel és a főnemességgel van összekötve és valljuk meg, hogy itt minden demokrácia egyenesen csorbát üt a nemzetiségen. Nem mondhatnám, hogy én ezen felső táblába nagyon szerelmes volnék — — —. Lehet talán, hogy azok, akik helyünkbe ülni fognak, becsületesebb, okosabb emberek lesznek, de hogy magyarok nem lesznek, az előttem axioma.»¹ Sőt 1848 ápr. 3-án a kerületi ülésben is hangoztatta, hogy a nemzetiség, mint hajdan, most is a nemességben koncentráltatik, e nemességet tehát, mely feláldozá mindenét, nem lehet eddigi jogaiból kizárni. Ezért akarja fenntartani a megyéket s nem akarja összekeverni a vért a lymphával.²

Ebből vagy arra kell következtetnünk, hogy Széchenyi megváltoztatta azt a nézetét, hogy a politikai jogokat a nem magyarajkúakra is ki kell teljes mértékben terjeszteni; vagy arra,

¹ *Beszédei*, 358. l.

Beszédei, 575.

hogy neki nem az volt a szándéka, hogy amikor a nem-nemes honlakosok is bevételnek az alkotmányba, ugyanazokban a politikai jogokban részesüljenek, mint eddig a nemesek, hanem legfeljebb csak arra gondolt, hogy ők is választ-hassanak maguknak a megyei közgyűlésekre bizalmiférfiakat, hasonlóképen a törvényes pártvédekhez. Mert azt, hogy Széchenyi ne ismerte volna az idegen ajkú lakosságban rejlő s ma nemzetiségi kérdésnek nevezett állam omlasztó erőt, egyáltalában nem lehet föltételezni.

A politikai jogok lehetőleg széles körre való kiterjesztésének szükségét gyakran hangoztatja ugyan, de arra nézve, hogy miként s mily rétegekre kívánná a politikai jogokat kiterjeszteni, részletesen sem munkáiban, sem beszédeiben nem nyilatkozik.

De hogy e téren eléggé tisztult jogegyenlőségi nézetűi voltak s csak különös viszonyainknak kívánt deferálni akkor, amikor demokratikus irányának nem vonta le végső konzekvenciáit, az kitűnik a következőkből :

1. a szab. kir. városok hatóságának a város területén tartózkodó nemesekre való kiterjesztését is követelte, hogy éppen olyan törvényhatóságot gyakoroljon a nemesek felett, mint a megye ;¹

2. a városoknak oly rendezését kívánta, hogy az országgyűlésen az őket megillető jogállás nekik megadható legyen,² mert amíg nem a közönség, hanem csak a tanács választja a követet, addig az akkorinál nagyobb súly szavazatainak nem adható ;

¹ *Beszédei*, 322—323. l. ² *Beszédei*, 188—190. és 303. l.

3. melegen pártolta és üdvözölte a nem-nemesek hivatalviselési képességének kimondását,¹ a nem-nemesek birtokképességének kimondásában pedig Magyarország jövődjének biztosítását, nemzetünk regenerációját látta,² melynél nagyobb vívmányt ez az országgyűlés (1844-iki) nem vihet haza.³

A vallásügyekben pedig a legmesszebbmenő türelmességet tanusította s a bevett vallásfelekezetek viszonzosságának elvét igyekezett megvalósítani.⁴

Az alkotmány javítását nem a hatalmi tényezők viszonyának gyökeres megváltoztatásában, hanem a jogállam alapjainak letevésében és fokozatos fejlesztésében kereste. «Alkotmányunkat vagy javítanunk s azt lassan-lassan az idő szelleméhez szabnunk, vagy gazdaságtul, befolyástul, szerencsétül, nyugalomtul s bátorléttül búcsút vennünk kell.»⁵ Ez az ő reformjainak alapgondolata. Mert alkotmányunknak nem a theóriája, mert abban sok jó van, hanem praxisa számtalan abususból egymásra halmozott s könnyen sarkából kiforgatható gyöngé rakvány⁶ s hátramaradásunk oka nem a kormány, hanem értelmi súlyunk fejletlensége, káros intézményeink nevetséges magasztalása, kis privilégiumaink bálványozása s legközelebb fekvő önhasznunk vadászata.⁷

Alkotmányunk nem megcsontosodott, elasticitás nélkül való valami, mint sokan az 1741.

¹ *Beszédei*, 365. l.

² *Beszédei*, 367. l.

³ *Beszédei*, 370. l.

⁴ *Beszédei*, 271. és 286—7. l.

⁵ *Stadium*, 255. l.

⁶ *Stadium*, 21. l.

⁷ *Stadium*, 22. l.

évi 8. t.-c.-re támaszkodva állítják, hiszen 1741 óta a mi konstitúciónk igen sokban változott és bővült. Ő felségéhez való viszonyaink egyáltalában nincsenek charta által szórúl-szóra kimutatva; de a mi egész szabadságunk és jólétünk a história mindig maga-magát bővíthető aggregatumának eddigi eredménye. Ennek köszönhető, hogy alkotmányunk oly sok és zivatáros időkben abszolút szomszédságokkal körülvéve is megállott, minek legfőbb oka, hogy íme vastagodott törvénykönyvünk és a nemzet némi földolgokban megalkudott a körülményekkel s az idővel.¹

A mult idők bűvára nem bámulhatja s nem dicsérheti eléggé lelkes elődeinket s fajtánk jellemét, hogy szabad institúciónkat alkotott s annyi századon át meg tudta óvni a szabadság lényegét német, szláv és török elem között, melyek szabadsági hajlamtól soha túl nem áradoztak, sőt e hajlammal — az igazat megvallva — szemben álltak.² S bár szabadabb institúciónak egyedüli garanciája a Széchenyi nézete szerint nemzetiségünk,³ mégis keresi a szabadság és igazság garanciáját egyebütt is, jelesen a jogbiztosságban és a bírói függetlenségben. A királyi Kúriát tehát nemcsak alulról, hanem felülről is teljesen független állásban szeretné tudni, hogy a fejedelem által kinevezendő bírák semmi más hivatalt ne viselhessenek, magasabb hivatalra szférájukon kívül ne emeltethessenek, az általuk hozott ítéletek miatt necsak hivataluk-

¹ *Beszédei*, 315—316. l.

³ *Polit. programmtör.* 111. l.

² *Polit. programmtör.* 50. l.

tól el ne mozdíttathassanak, de még a legkisebb recenzusnak se legyenek kitéve s jóval nagyobb fizetésük őket még materiális tekintetben is lehetőleg független állásba helyezze.¹ — Ime, az 1869. évi IV. t.-c. tartalmát és garanciáit Széchenyi már 1840 április 22-én megjelölte.

Lelkes híve volt az országgyűlések évenkénti tartásának és az országgyűlési székhely áthelyezésének a határszéli Pozsonyból az ország közepén fekvő Pestre. Természetesen az évenkénti országgyűlést nem akarta évenkénti, hanem háromévenkénti követválasztással összekötni² s Pesthez mint székhelyhez annyira kötötte magát, hogy ha Ő Felsége a saját nagyobb kényelmére az országgyűlést Pozsonyba hívná össze — amire kétségtelen joga van — nem tartja méltányosnak, hogy az országgyűlési szállások költségét a nemesség fizesse, hanem fizesse a király s a nemesség csak akkor, ha az ország központjába, Pestre hívatik össze az országgyűlés.³

Az erők egyesítése és a központosítás kedvenc eszméi. Ezért kíván országgyűlési terv szerint az ország fővárosából kiinduló vasúti hálózatot, erős központi kormányt és ellenőrzésére s az egyetemes törvényhozásra erős országgyűlést. A kormány és az országgyűlés miképen való megreformálásáról terveket sem nem kövacsolt, sem nem hirdetett. Nem azért, mintha tervei nem lettek volna, hanem mert előbb az alkotmány alapépítményeit igyekezett refor-

¹ *Beszédei*, 184. l.

³ *Beszédei*, 281. l.

² *Beszédei*, 331. l.

málni és megerősíteni s csak azután fogni a betetőzéshez. De az események rohamosabbak voltak, mint számítani lehetett. A felelős minisztérium és a népképviselői alsó tábla egyszerre született meg a jobbágyság felszabadításával, az ősiség eltörlésével és a közteherviselesséssel. De hogy a népképviselőnek és a kormány parlamenti felelősségének természete felől neki voltak a legtisztább fogalmai, arról 1848-ban tanúsított egész magatartása fényes bizonyosság. Bizalmat kér és ezzel hatalmat is, mert ha a kormánynak, mely legjobban ismeri a helyzetet, hatalma nincsen, hanem mindenhez az országgyűlés előzetes hozzájárulását kell kikérnie, akkor a kormány tehetetlen és nem lehet felelős és felelőssé a felelősségre vonásra hivatott országgyűlés válik mindazért, ami kár a titoktartást kívánó kormányzati cselekményeknek nyilvános tárgyalásából származik az országra. A felelősségnek vagy utólagosan kell érvényesülni, vagy a bizalommal nem rendelkező kormánynak kell távoznia, hogy azok foglalhassák el helyét, kik iránt teljes a bizalom s akik ennél fogva képesek a hatalom gyakorlására.

Status-szerkezetbeli idétlenségnek tartotta, hogy ugyanaz a testület vezessen is meg ellenőrködők is, egyaránt akarva viselni a kormány és az ellenzék szerepét. Ez szerinte a zsarnokság ideálja egy, több vagy sok kézben.¹

Az országgyűlés két tábláját teljesen egyenlőjogúnak tekintette s a főrendi tábla részére is kívánta a kezdeményezés jogát, melyet a gya-

¹ *Polit. programmtör.* 17. l.

korlat alapján a követek táblája egyedül a magáénak tekintett. De élére a viharos időkben nem állította a kérdést.

Ami pedig az országgyűlés belső rendjét illeti, nagyon ellene volt a sok indítványnak és beszédnek s az országgyűlést inkább a határozás, mint a tanácskozás szervének tekintette. A kettőt, t. i. a tanácskozást és határozathozatalt, azaz a szavazást élesen el akarta egymástól választani, nemcsak azért, hogy a tárgyalás ne húzódjék a végtelenségbe, hanem leginkább azért, hogy a tanácskozási kapacitáció ne váljék illuzióvá. Követelte tehát, hogy a beszélő ne vétessék szavazónak, mert később is akadhatnak argumentumok, melyek az ellenkezőről győzik meg a felszólalót, mint ami mellett felszólalt. Néhány szónok fejtse ki tehát a tárgyat, a többi pedig ne indokolgassa szavazatát, mint nálunk szokásban volt, hanem egyszerűen szavazzon.¹

A személyi kérdésekben pedig, mint küldöttségek, bizottmányok stb. választása, a titkos szavazást sürgette. A nálunk szokásban lévő ívköröztetés nem titkos szavazás. A titkos szavazás előnye, hogy mellette terrorizmus és pajtáság nem gyakoroltatik s mindenki szabadon követi meggyőződését. Csak titkos szavazással vehetni ki a többség valódi szándékát; az aláíratás nógatással jár s keserúséget szül, mely titkos szavazás mellett bukás esetében egészen elmarad.²

De minden centralizációra való törekvése mellett is — bár municipális tagoltságunkat nem

Beszédei, 550. 1.

² *Beszédei*, 534—535. 1.

egyszer ostorozta — nem tartotta a municipa-
lizmust teljesen megsemmisítendőnek, sőt össze-
férhetőnek tartotta a felelős kormányzattal is.
Ha a municipiumokat elvesztjük, nézete szerint
elvesztjük azt a főgaranciát is, melyre zivata-
ros időkben támaszkodni lehet. Ismeri a megyei
rendszer hiányait, de azt véli, hogy azt a felelős
minisztériummal kombinálni nem lesz kvadra-
tura circuli. Akarja, hogy a municipiumok fenn-
maradjanak, bár a megyék átalakítását szük-
ségesnek tartja, de nyugalmas időkre kívánja
elhalasztani,¹ hanem egyelőre a véletlenre kell
bízunk fejlődésüket.²

A vis inertiae-ről olykor gúnyjal beszélt, mi-
kor a cselekvés ideje volt, de maga is beismerte,
hogy arra szükség van s ha vis inertiae néha nem
segített volna, nem hiszi, hogy Magyarország
még léteznék.³ Téves tehát az az eléggé általá-
nosan elterjedt hit, hogy Széchenyi ellensége
volt a municipalizmusnak s a terjedt megyei
jogoknak. Ő csak azt kívánta, hogy legyen erős
központi kormány és országgyűlés, mely az erő-
ket, melyek municipalis alkotmányunk mellett
szét vannak darabolva, egyesítse és a partiku-
larizmus helyébe az egyetemes közérdek lépjen.

Nem volt ő ellensége Horvátország nemzeti
és municipalis különállásának sem, noha Hor-
vátországnak a magyar szent koronához tarto-
zására nagy súlyt vetett s arra a nyelvi külön-
állásra, melyet a társországok a közös kormány-
zatban a közel multban élveztek, nem is gon-

¹ *Beszédei*, 572—73. l.

³ *Beszédei*, 432. l.

² *Beszédei*, 575. l.

dolt. Széchenyi azt kívánta ugyanis, hogy ha az ő korában a latin nyelv, melyhez a horvátok oly szívósan ragaszkodtak, lehetett a kormányzat és törvényhozás nyelvi kapcsa, a jövőben a latin helyett a magyar legyen az. Ezzel nem kívánt többet, mint hogy oly nyelv helyett, mely úgy sem az övék, a mi nyelvünket fogadják el érintkezési nyelvül.¹

A nemzet és királya közötti viszony tekintetében azonban hiába keressük Széchenyinéél a fejlettebb modern államfelfogás tanait. E tekintetben ő a rendi felfogás alapján áll, abban keresi a szabadság biztosítékait, a polgár emberi méltóságát és a nemzet alkotmányos életének biztos alapjait. A törvényt ő nem az egyetemes államcél érdekében kifejezett állami akaratnak, hanem «a fejedelem és a nép képviselői közt való kontraktus»-nak tekinti.² Gyáva fejedelemnek ítéli azt, aki jussából csak egy mákszemnyit is erővel elragadtatni engedne.³ A fejedelem és alattvalói viszonyát a birtokos nemes és a jobbagy viszonyához hasonlíthatónak véli.⁴ Királyunk birodalmi-, országairól, a többi országokkal közös urunkról beszél, kinek épen úgy gondjának kell lennie egyéb fiaira, mint miránk, hiszen az ausztriaiak épen úgy az ő fiai, mint mi.⁵ A magyar királynak e felfogás szerint vannak a magyar koronához tartozó országokon kívül egyéb országai is, mintha ott is a király uralkodnék, csak hogy nem a mi törvényeink szerint, hanem abszolút módon.

¹ *Beszédei*, 284. l.

² *Hitel*, 169. l.

³ *Stadium*, 116. l.

⁴ *Világ*, 262. l.; *Hitel*, 108. l.

⁵ *Hitel*, 107. l.

Ez az a felfogás, mely a király vagy az országgyűlés jogaiban nem hatáskört lát, melynek a közérdekben változnia kell, hanem személyi jogot, melyből akár egyik, akár másik nem engedhet anélkül, hogy utódát azzal meg ne rövidítse. E felfogás szerint a király nem az állam legfőbb szerve, hanem az állam, a nemzet fölött álló, különvált önálló hatalmi tényező, mely a neki alávetett valamennyi országgal szemben egyenlő atyai jóakarattal köteles viseltetni s ehhez képest az egyiknek érdekét a másiknak rovására ki nem elégítheti.

Ennek a felfogásnak az alapja kétségtelenül a német patrimoniális fejedelemségben s nem a magyar alkotmányban keresendő. De abban az alakban, amint ez Magyarországon kifejlődött és elterjedt, mégsem nevezhető patrimoniális felfogásnak, nem pedig azért, mert a királyi hatalom erejét mégis csak a nemzettől s nem a fejedelmi család jogából származtatja. A magyar királyt Széchenyi sem tekinti oly önálló úrnak, aki alattvalóival önkényesen bánhat, aki az alkotmányt megcsorbíthatja, a törvényt figyelmen kívül hagyhatja, az országgyűlést mellőzheti stb., mert a király az alkotmány és törvény alapján, a nemzet akaratából uralkodik, az ország jogainak s törvényeinek megtartására szerződésszerűleg és esküvel is kötelezve van s alattvalói közül a nemesek nem szolgák, hanem törvényben meghatározott jogállású szabad emberek s ő arra törekszik, hogy a nem-nemes alattvalók is ilyenekké legyenek. A királyi hatalom ezen természetének kifejezésére szolgál a koronázás intézménye, mivel a koronázás teszi a

trón örökösét Magyarország törvényes és teljhatalmú királyává. Sőt a magyar királyság még annyira sem önjogú természetű, mint volt a francia királyság. «Der König von Ungarn nicht so entsteht, wie der König von Frankreich einst entstanden ist. In Frankreich sagte man, denn es war altherkömmlich: «Le roi est mort, vive le roi», und der Regent war á peu près fix und fertig. In Ungarn ist jedoch, wenn Pacta conventa und durch Jahrhunderte sanctionirte Schwüre und Gebräuche nicht für leeres Stroh und eitle Phrasen ausgegeben werden, der Thronfolger bei dem Tode des Königs nichts als ein mutmasslicher, ein virtueller Regent; und will er sich diesen Pflichten nicht unterziehen, so wird derselbe wohl regieren können, wenn er die Macht dazu hat, ein König von Ungarn wird er aber nicht sein, sowie es auch Kaiser Joseph II., der doch viel stark regierte, es eigentlich nie gewesen ist.»¹

Ebben a néhány sorban eléggé plasztikusan kifejezésre jut a magyar rendi felfogásnak a nyugatitól való éles eltérése. A Deák Ferenc által szövegezett 1867: XII. t.-c. is ezt a felfogást fejezi ki, különösen annak 7. §-a, mely szerint közös ugyan az uralkodó, de az udvartartási költségek nem azok és 5. §-a, mely szerint «a magyar király az uralkodása alatt álló többi országok abszolút fejedelme», de hogy mint ilyen, ő császár, az miránk magyarokra nem tartozik.

Ebben a közjogi felfogásban van valami, ami a személyes szuverénitásra emlékeztet s min-

¹ *Ein Blick auf den Anonym. Rückblick.* 31. 1.

denesetre elismerése a személyes kormányzás jogának legalább bizonyos mértékig; de másrészről a királynak, mint az államhatalom személyi központjának minden jogát mégis nem az önjogú királyságból, vagy a dinasztia családi hatalmából, hanem az alkotmányból, a nemzet akaratából származtatja. Hogy a fennálló tényleges viszonyok következtében ez a királyi hatalom a nemzet, a nemzeti állam ellen is fordulhat, azzal ez a felfogás csak számol, de ezt a tényleges állapotot nem helyesli, aminek Széchenyi akkor nem közölt *Garat* című munkájában ad plasztikus kifejezést, mikor ezeket mondja: «Csakhogy Magyarországot kivételes állásánál fogva, mikép t. i. nem önálló, hanem kapcsolatban levő ország, de csak legtávolabbról sem lehet azon országokkal egybehasonlítani, melyek ily egybekötés, ily házasság nélküliek. Nem is erősödtünk viharok közt mi magyarok, mióta önállók lenni megszűntünk, de dinasztiank sem erősödött annyira, mennyire erősödhetik vala általunk, ha ahelyett, hogy viszonos előmenetelünket egymás csorbításában kerestük jobbadán, inkább őszintén megismertük volna, mennyire vagyunk egymásnak szükségesek és mily kevéssé lehetünk egymás nélkül.» «Tagadhatjuk-e», folytatja, «hogy egymás szorultságát igyekeztünk hasznunkra fordítani s legtöbb törvényeink, melyek életbevágók, így születtek, azaz valami mód egyrészről kicsikartattak».¹

A király és a nemzet viszonyának az a saját

¹ *Garat*, 139—140. l.

tos magyar rendi felfogása, melyet Széchenyinél találunk, szorosán összefügg azzal a szerinte meg nem másítható ténnyel, hogy a magyar király más országoknak is (akkor még abszolot) fejedelme, azaz Ausztria császára. Ez volt az akadályja annak, hogy király és nemzet megszűnjenek szembenálló tényezők lenni s az állam személyi egységébe olvadjanak össze. Mert ha a császár és a király egy természeti személy és a király és a nemzet is egy állami személyiség, akkor épen úgy lehetett azt mondani, hogy itt a császár uralkodik, mint mi mondtuk, hogy Ausztriában a király abszolot módon uralkodik.

Maga az a kapcsolat, mely Magyarország és Ausztria között fennállt, t. i. a fejedelem személyének az azonossága, rendi természetű. Az ehhez hasonló államkapcsolatok a rendi korszakban keletkeztek, mert annak a kornak jogi felfogása tette csak lehetségessé keletkezésöket, amikor a kormányzásnak nem helyi, hanem személyi központja volt s amikor a fejedelem az országon (ma államon) felül és kívül állónak tekintetett. Mint megmásíthatatlan tény állott ez a nemzet újjászületése korában is és így ehhez kellett alkalmazkodni mindazoknak a politikusainknak is, akik nem akarták szakításra vinni a küzdelmet a nemzet és nála hatalmilag erősebb dinasztíaja közt.

Ezek közé tartozott Széchenyi is. Rettegve gondolt egy összeütközés lehetőségére s ez szabta meg közjogi kapcsolatunk felől vallott elméletének irányát is. Ezért beszél ő csak magyar nemzetről és Magyarországról, magyar királyról és az ő többi országairól, de soha sem beszél

magyar államról vagy mint akkor mondták, álladalomról.

Az ő felfogása szerint — bár Magyarországon fejedelmünk csak mint törvényes magyar király uralkodhatik s a fejedelmet soha császárnak nem nevezi, — a fejedelem körül s emellett saját tengelyeik körül akként kell az egyes országoknak forogniok, miként egy naprendszer plánétái forognak a nap körül és amellett saját tengelyeik körül.¹ Tehát az egyes országokat, melyek a személyi központ, a fejedelem körül csoportosulnak, egymástól önállóaknak, függetleneknek kívánja, de a fejedelemtől való függésben ezt az önállóságot nem tekinti állami függetlenségnek — azaz szuverénitásnak. Ennek felel meg az, hogy a magyar király és az osztrák császár hatalmát jogilag szétválasztani nem igyekszik, hanem eleget vél tenni a magyar felfogásnak, ha a császári hatalomról egyszerűen hallgat és csak a királyról beszél, mert minket csak az érdekel.

De viszont a magyar király személyének uralma alatt álló összes országokat együtt ausztriai birodalomnak, közbirodalmnak, közállomány-nak vagy közálladalomnak nevezi, a monarchiák kapcsolatát is egy monarchiának tekinti és mondja, tehát Magyarországot az ausztriai birodalommal nemcsak kapcsolatban lévőnek, hanem beletartozónak tekinti, a viszony meghatározásánál azonban csak hasonlatokra szorítkozik, de jogászai meghatározásoktól következetesen tartózkodik. «Meggyilkoltathatunk tán, de a többi ausztriai tartományokkal egybeolvadni többé

¹ *Beszédei*, 540., 564.

nem fogunk,»¹ — így szól 1840 ápr. 22-én mondott egyik beszédében, amiből következik, hogy Magyarországot is ausztriai tartománynak tekintí; más alkalommal meg (1847 nov. 22-én) így szól: «Átláttuk minden részről, hogy sem Ausztria Magyarországot, sem ez azt nem szubjektálta, hanem egymás mellett függetlenül állnak s mindegyik, bár a másikkal egyetértésben, saját útján jár, valamint a napszisztémában szükséges, hogy mindegyik plánétának legyen saját tengelye, mely körül forog, bár ismét többen egy napszisztémát képeznek.»²

Elismeri azt is, hogy Ausztriához való viszonyunk következtében sokáig nem lehetett hazafiságot gyakorolni az ellenzéki oldalon s hogy magyarok vagyunk s van alkotmányunk, azt az ellenzéki, azaz beolvadni nem akaró szellemnek köszönhetjük.³

Ebből látjuk, hogy a birodalmi érdekek az a respektálása, mely a *Politikai programmtörédekek* című röpiratában jut kifejezésre, nem az ő szíve vágya, jogi meggyőződése, hanem azon politikai belátás következménye, hogy ha ujjat húzunk Ausztriával és a birodalmi érdekekkel, az erősebb hatalom el fog nyomni minket s messzebb esünk a vágyott függetlenségtől, mint voltunk akkor, mikor alkotmányos ausztriai provincia lehettünk.

Aki az ő közjogi felfogását az osztrák viszonyról csak ebből a munkájából és a hadsereg kérdésében elfoglalt álláspontjából akarja megismerni, az igen furcsa színben látja a Széchenyi

¹ *Beszédei* 186. 1.

³ *Polit. programmtört.* 19. 1.

² *Beszédei* 538.

közjogi felfogását. Azt hirdeti, hogy «Magyarország az ausztriai tartományokkal egybe van házasítva és a közálladalom egyik legfőbb kiegészítő része, úgy hogy egyedül e kapcsolatban található szerencsét vagy sehol».¹ Ha ezzel nem akarunk számolni s kuruckodunk, bizony csak kuruc és Heister-féle eredményeket fogunk elérni.² Ő csak oly reformot proponált, mely a közálladalom szerkezetével egybeilleszthető,³ de mi mindig csak a magunk érdekét néztük, a birodalomét soha.⁴ Hibás ugyan az osztrák kormány is, mert «a közbirodalom nem tündöklenék-e nagyobb erőben és fényben, ha sajtáságában kifejlett Magyarország lenne integráns része?»⁵ A birodalmat «egyetemes ausztriai álladalom»-nak nevezi⁶ s a kuruc politikát csak arra valónak tartja, hogy gyásznapokat hozzon a nemzetre, mint hozott a multban is.⁷ Azért hát meg kell alkudni a változhatatlan helyzettel és számolva házassági viszonyunkkal, fejlesszük alkotmányunkat, mely kifejlésünk «egyedül képes a közbirodalmat a hatalom azon tökéletes fényfokára emelni, melyre integráns részeinél fogva oly könnyen emelhető».⁸ Sőt még 1848-ban is az uralkodó személyének közösségét a korona egységének nevezte, noha ugyanakkor hangsúlyozta, hogy «ugyanazon egy korona alatt mind a monarchiának önállósága, mind Magyarország függetlensége fennállhat s összeférhet; valamint összeférhet ha nem is a bécsi minisz-

¹ *Pol. programmtör.* 26—
27. l.

² *Pol. programmtör.* 28. l.

³ U. o. 30. l.

⁴ U. o. 31. l.

⁵ U. o. 40. l.

⁶ U. o. 41. l.

⁷ U. o. 52., 58., 59., 75.,
95. l.

⁸ U. o. 124. l.

tériumhoz, hanem a dinasztiaához való tántoríthatatlan hűség a legnagyobb hazafisággal.¹

A ma emberének a hajszála is égnek mered azon kifejezésektől, melyeket hazánk és a birodalom viszonyának jelölésére Széchenyi használ. Hiszen a mi az ő szavaiban kifejezésre jut, az a Gesamt-Monarchie, az állami egység s nem csupán kapcsolat. De hogy az állami szuverenitás teljességét kidomborító kifejezéseink, melyekhez annyira ragaszkodunk, sokkal inkább járultak hozzá önmagunk misztifikációjához, mint a valódi függetlenség megteremtéséhez, azt csak az tagadhatja, ki behúnyt szemmel nézte Magyarország legújabb fejlődését. Hiszen amíg egyrésztől megbotránkoztunk azon, ha valaki a birodalomról beszélt, addig másrésztől az egységet sokkal inkább kifejező «monarchia» szóval tömve vannak nemcsak törvényeink, hanem politikusaink beszédei is és senki sem ütközik meg rajta ma sem, hogy a m. kir. honvédség csapatait a hadi jelentések osztrák-magyar csapatoknak, a magyar honvédséget az osztrák-magyar monarchia hadseregéhez tartozónak nevezték. Valamint lapjaink még ma is az osztrák-magyar monarchia területén alakult új államokról beszélnek, mintha Magyarország állami léte az októberi forradalmon alapulna.

Széchenyi a kifejezésekre nem nagy súlyt vetett, teoriákkal nem foglalkozott, hanem számolva azzal a megmásíthatatlannak tartott tényvel, hogy fejedelmünk ugyanaz, aki Ausztria császára s hogy a császárság erősebb hatalom,

¹ *Beszédei*, 601. l.

semhogy az ellen a nemzet függetlenségi vágyai erőszakkal is érvényesülhessenek, megmaradt a rendi világ gondolkörében mind a nemzet és királya, mind pedig a Magyarország és Ausztria közötti közjogi viszony tekintetében, tisztán látva, hogy a kapcsolat, mely a két állam közt fennáll, nem a modern, hanem a rendi államfelfogásnak¹ megfelelő és így az ország függetlenségének alapját nem külső jelekben, hanem a nemzetiség és az alkotmány erejében, szilárdságában s vagyoni és erkölcsi súlyunkban kell keresni. Mert csak akkor szününk meg provinciának lenni a birodalomban, ha saját felsőbbségünk következtében magunkhoz ragadjuk a politikai súlyt s provinciából anyaországgá leszünk.¹ Ő kívánta, hogy Magyarország saját tengelye körül forogjon s bár aggasztja 1848-ban, hogy a szomszédság tűzrelobbant s mi magyarok szalmakörülményeink közt oly közel vagyunk a tűzhöz ; de mégis az az előnyünk megvan a szomszédok fölött, hogy mi alkotmányos vágásokhoz szokva vagyunk, míg nekik most kell azokba beleokulniok.² Másrésztől már előbb rámutatott, hogy a mi egyik legnagyobb veszedelmünk az volt, hogy abszolút uralmi országokkal jutottunk kapcsolatba, holott ha Ausztriának is volna alkotmánya, a mienket sem fenyegette volna annyi veszedelem.³

Ausztria a legújabb időkhöz sem tanult bele az alkotmányos vágásokba s azóta általunk garantált alkotmánya nem könnyítette, hanem

¹ *Beszédei*, 564. l.

³ *Beszédei*, 183. l.

² U. o. 564. l.

súlyosbította helyzetünket. Széchenyi tehát épen úgy tévedett az ausztriai alkotmánynak miránk üdvös voltában, mint Deák és Andrássy. De nem tévedett abban, hogy a tényleges erőviszonyok nemzetek, államok közötti küzdelemben többet nyomnak a latban, mint a következetes közjogi theoriák, valamint abban sem, hogy a mi függetlenségünk alapjának mindenkor alkotmányunknak lehetőleg tökéletes kifejlése és nemzetiségünk megerősödése kellett lennie.

A nemzet és királya, a ország és Ausztria közötti közjogi viszonyra nézve Széchenyinél a gyakorlati cél elnyomja a theoriát, a politikus háttérbe szorítja a közjogászt. De az alkotmány belső strukturája, a felelős minisztérium, a bíróság és az országgyűlés, valamint a hatalom és az egyén közötti viszony tekintetében oly tiszta, minden elméleti kritikát és a modern jogállam követelményeinek megfelelő olyan következetes átgondoltságot tanusító tanokat hirdetett, hogy őt méltán sorozhatjuk ezen a réven legnagyobb közjogászaink közé.

VI.

SZÉCHENYI HATÁSÁNAK TITKA.

Irta RAVASZ LÁSZLÓ.

Az emberek csodálatos radioaktivitást fejtenek ki: élnek, az által, hogy hatnak s minél nagyobb a hatásuk, annál tömörebb, teljesebb az életük. Minden ember új erő-központ a világban és mindenkinek kiterjed a hatása az egész mindenségre, bár ez a hatás a mi emberi eszközeinkkel nem is mérhető mindig fel. Bármily paradoxonnak lássék, mégis igaz, hogy a sötétben botorkáló vándorlegény épúgy nem közömbös a Syrius-csillagra, mint a Syrius-csillag nem közömbös óreá nézve, kit talán épen most ment meg és kalauzol át élete egyik nagy válságán. Csakhogy ezek a hatások metafizikai követelmények inkább, mintsem felmérhető valóságok. De az az ember, aki szánt, vet, fákat nevel, az már ráírja a nevét — igaz, hogy múltó, de tisztán olvasható betűkkel — a világegyetem azon csillagára, amelynek föld a neve. Az az ember, aki egy-két gondolattal egy kis társadalmat formált maga körül, akinek akarata nemzedékek számára törvény lett, bölcsesége tudomány, személye ősminta, amikről a jövődők emberarca mintáztatott: az az ember már látható, sőt

nagyszerű erő-centrummá vált s belőle egy korszak, egy egész történelem bontakozott ki. Úgy rejtőzködött benne az egyetemes emberi életnek egy igen jelentős fejezete, mint a makkban a cser, a cserben a körulte felsarjadó pagony. Dolgokat, intézményeket, alkotásokat tapintunk meg és azt mondjuk: ez ő. Gondolatok, tervek, szellemi irányok fuvalma csap az arcunkba s azt mondjuk: ez ő. Valahol feltornyosul egy komoly emberi nagyság; köztudattá válik s idea innataként csillan fel egy-egy nem is olyan rég még idegen gondolat; a nemzeti élet nagy változásaiból kibontakozik egy diadalmas világnézet vezérszólama s mi felujjongunk: ez ő! Néha a falusi iskolák ünnepélyein találkozunk vele, néha a tudós társaságok legfőbb nyilatkozásaiban; emitt közhely, amott oraculum, mindenütt ott van, mint a só a tengerpart levegőjében, mint a rózsailat a Sirász felett táncoló szellőkben. S ha ez így van, akkor ennek van valami törvénye, természetrajza. Mi a nagy emberek hatásának a titka? — ezt keressük most a Széchenyi hatásának vizsgálata közben. Ha nem tudnám, hogy problémám így is sokkal többet ígér, mint amennyit be tudok váltani, azt mondanám, hogy itt az ideál biológiájáról volna szó.

Előrebocsátok egy pár gondolatot, melyeket most nem tudnék bebizonyítani, de talán nem is lehetne végérvényesen bebizonyítani. Fogadjuk el, próbából, egy órára; majd meglátjuk mit érünk vele. Annál inkább elfogadhatjuk, mert igen természetes, magától értetődő igazság. Hangzik pedig a tétel úgy, hogy jobban meg lehet magyarázni az öntudatból a világot, mint

a világból az öntudatot, tehát első a szellem, amely teremti és magyarázza a világot, s amiről nekünk közvetlen bizonyosságunk van az öntudatban. Ezzel a közvetlen bizonyossággal kerül össze a közvetített bizonyosság: a világgá lett szellem a tapasztalás útján az öntudat előtt megjelenik s ebből a boldog találkozásból kipattan az igazság szikrája. A gondolat dologgá válva visszatér önmagához s ezzel gazdagabb és fényesebb lesz; ez a nagy lelki körforgás az, amiben a világegyetem élete lefoly. Nem kép tehát, hanem exact valóság az, hogy a gondolatok kormányozzák a világot, sőt nemcsak kormányozzák, hanem teremtik is. Minden létező egy logikai jelentésnek, egy gondolatnak az uralma alatt áll és ettől a gondolattól lesz kristály, pálma vagy sas. Ne csaljuk magunkat azzal, hogy a dolgokból ezt mi vontuk el; nem, mi jól vagy rosszul — s inkább rosszul, mint jól — felismerjük ezeket a formáló fogalmakat, de érezzük, hogy gyökerük odanyúlik vissza, ahonnet mi is származtunk: a szellem anyaméhébe. Látható, ezer változatú világunknak olyan logikai ősmintázata ez, amely egybeszövődik a mi szellemi mivoltunkkal s rajtunk túlvezetve, szálai transcendens magasságokban és mélységekben vesznek el. Azt mondhatjuk, hogy ezek a gondolatok az élet ősjelentései; hangjegyek a létezés nagy szimfóniájához. Minden cselekvés, minden történés, az életnek minden kirügyezése ilyen megvalósítandó jelentések érdekében történik: uralkodó gondolatok életparancsai hajtják a világ nagy szervezetét. Kell a kenyér, mert kell az élet; kell a pénz, mert kell a kenyér; kell a

bűn, mert kell a pénz, íme egyik gondolatláncolat. Kell az élet, indul a másik sor, kell az, ami több életet ad; több életet ad az, ami külön életet ad; külön élet a szellemibb élet, tehát kellene a szellemi életnek nagy alaptényezői: az igazság, a jóság, a szentség, a szépség és mind az, ami ezeket szolgálja. Íme, egy központból szétágazó kétféle gondolatláncolat; amaz lefelé vonz, elpusztít, megőröl, kiéget; emez felfelé emel, kifejleszt, teljességre visz. Mindeniknél azonos a törvény: uralkodó gondolatok, parancsoló logikumok, ítéletek hajtanak maguk előtt, mint a király a rabszolgáit, vagy vonnak maguk után, mint az üstökös a kőduszályt.

Ezek az uralkodó gondolatok tárgyuktól elvontan legáltalánosabban a nyelv vehikulumain: a szóban jelennek meg. Innen van a szónak, az igének a hatalma. Ige a hatalommal bíró szó; szó a hatalmát veszített, megüresedett ige, az ige a szóvá lett uralkodó gondolat.

Nem lehet csodálkozni tehát azon, hogy az ember az igének ezt a hatalmát mindig érezte. Az ige sebet gyógyít, vérzést elállít, halottakat támaszt. Az ige esőt ad, vihart távoztat, ördögöktől óv meg, győzelmet biztosít. Igével a Vesta-szűzek megállásra kényszerítették a szökevény szolgát, igével az orakulumok papnői a nemzet jövődjét formálták és a történelem medrének nyitottak új irányt. Itt még babonás formában érvényesül — mert úgy vélik, hogy a szó maga bírja a reális, a mágikus bűbájt — az a mély filozófiai gondolat, amely a keresztyén misztikának fundamentumáról csillog fel, mérhetetlen vizek mélységeit maga fölött átvi-

lágítván : kezdetben vala az Ige, és az Ige Isten-nél volt és Isten vala és az Ige testté lőn. A lelki kosmos geneziséét ennél mélyebben és felsége-sebben nem írta meg senki. Az a legfőbb gondolat van kifejezve benne, hogy Isten, mint Szellem, gondolattal, igével teremt s az Isten teremtő ereje uralkodó gondolatok : igék formájában él és hat.

Legyen szabad tehát azt a paradoxont állítanom, hogy a beszélő ember az isteni ember. Az ige teszi alkotóvá az embert, épen úgy, mint ahogy az ember teszi hatékonyá az igét. Az ige az a valami, amit nem elég gondolni, azt mondani kell ; nem elég látni, olvasni, tapintani, azt hallani kell. Ige és ember úgy születtek egymásra nézve, mint kova és az acél, mint a láng és az olaj. A beszélő ember az ő igéje által egyszerre kiemelkedik a tömeg közül és urává lesz. Apollonius arra a kérdésre, hogy a bölcsnek miként kell beszélnie, úgy felelt, hogy törvényhozó módjára ; mert a törvényhozónak az a feladata, hogy amiről meggyőződött, azt parancsként adja a tömegnek tovább.¹ Az az ember, aki azt, amiről meggyőződött, parancsként adja a tömegnek tovább : a próféta.

A próféta nem egy nép tulajdona, nem egy érzelem, pl. a vallásos érzelem hőse, hanem állandó világtényező, permanens metafizikum, aki nélkülözhetetlen az egyetemes emberi élet megvalósulásában. Lényege az, amit a neve mutat : előre mondó, vagyis olyan valaki, aki

¹ Hornyánszky Gyula : *A szó hatalma*. Egyet. Phil. Közlöny. 1914. p. 651.

diktál, aki előír, aki normát ad, aki törvényeket hoz és azokat érvényesíti. Nem jósol ; ez babona-ság, — létparancsokat ad, a fejlődés új követel-ményeit látja meg s épen az életnek mindig egy új mozzanatát revelálja.

Próféta tehát az, akiben szenvedéllyé válik egy új életigazság. Nem a próféták teszik az igazságokat, hanem az igazságok a prófétákat. Minden próféta akkorára nő, amekkora az igaz-sága. Ez az igazság — mindenek előtt — soha-sem elméleti, hanem mindig gyakorlati, azaz magával az élettel áll kapcsolatban és azt fej-leszteni hivatott. A prófétában mindig a faj élet-ösztöne szólal meg s egyéniségében eddig ismeretlen lehetőségek módjait vetíti maga elé, ter-mészettudományos nyelven : a faj prospektivus energiájának egyik új, vagy a fejlődés szem-pontjából aktuális vonása lesz uralkodó gondo-lattá. Tehát az az új gondolat, mely a prófétá-ban szenvedéllyé vált, lehet igen régi gondolat, de új annyiban, hogy elfelejtette a világ, vagy nem akar tudni róla. De akár új, akár régi, az életre szól, az életre akar alkalmassá tenni, az emberi akarattal birkózik, azt akarja hatalmába keríteni s célja a tett, mint az élet apotézise.

Második vonása a prófétának, hogy tökélete-sen a hordozta gondolat hatalma alatt áll. Az a gondolat erősebb, mint ő ; birkózhatik vele, de meg nem szabadulhat tőle. Ebből aztán az következik, hogy a próféta az ősbizonyosságok embere. Bizonyos igazsága felől, mert azzal any-nyira egybefonódott, hogy az ellenkezőjét még elgondolni, megérteni sem képes. Ügye az ő élet-ösztönének eleven darabja s önmagát védi az

életösztön energiájával, amikor az ő ügyét támadják. Egész szellemi élete erre az egy főkérdésre van pontosítva, tehát ebben a kérdésben mindenkinél többet tud, minden egyéb kérdésben bárki többet tudhat nála. Próféta és sikepszi, hit és kételkedés nem férnek meg egymás mellett. A próféta nem bizonyít, nem cáfol, hanem kijelent. Előtte a dolgok igazságokká lesznek és az igazságok dolgokká. Végül a próféta bizonyos az eredmény felől. Reménytelen ügyek, sülyedő hajók, thermopylaei szorosok teremnek hősokeket, tiszteletre, csodálatra méltó embereket, akik meg tudnak halni, mikor az ügy elveszett. De a próféta sohasem veretik le, a próféta mindig győz, azért, mert olyan igazságok teremnek prófétákat, amelyeknek diadalmas életerejük van és a próféta személye tulajdonképen ez igazság diadalmas életerejének a vetülete.

Harmadik vonása a prófétának az, hogy ő más, mint a kortársai: nagyobb, különb nálok azzal a gondolattal, melyet képvisel. A szent hajdankor prófétái ismeretlen messzi magasságokból ereszkedtek alá s alakjukon mindig érzett annak a távoli, ismeretlen világnak illata. A mai modern próféták is messziről jöttek: akik fenn járnak, azok alulról, akik alant szólnak, azok felülről; akik magyarságra tanítanak, idegenből, akik nyugat felé hajtanak, azok keletről. Azután a próféta akkor jön idejében, ha korainak vagy későinek tartják jövetelét; akkor van ideje aktuálissá tenni egy életigazságot, mikor a jobbak már-már desperálnak, de a tömeg még nem látja a veszedelmet, mert amikor már

a tömeg is látja a veszedelmet, késő, nagyon késő. Mind e vonások kiemelik a próféta személyiségét, de minél magasabbra emelik, annál magányosabbá teszik. A próféta az egyedülvalóság kategóriájában él. Alfred de Vigny-nél így panaszkodik Mózes :

Bús, magányos diccsel magamat öveztem,
 Úgy jártam előttük útmutató mezben.
 Gondoltam : e szívnek vágya mire kelhet ;
 Megnyugtatni fejem súlyos egy kebelnek.

Kéz, melyet érintek, iszonyodva berzeng,
 Ajkaimon villám, hangomban vihar zeng.
 Nincs egy, ki szeressen, mind félre hajolnak,
 Hogyha karom tárom, térdemhez omolnak...¹

Ez vezet át az utolsó vonásra : a próféta tragikumára. A próféták túlnőnek önmagukon s ezért saját súlyok alatt vagy korszakuk súlya alatt összeroskadnak. Mentől idegenebb, távolibb, magányosabb a próféta, annál ellensége-sebb, annál forradalmibb a képviselte gondolat. Egy ember, egyetlen egy gondolattal megtámad egy korszakot, egy egész világot : ez az igazi Dávid és Góliát-féle párbaj. A prófétát vagy az összeomló világ temeti romjai alá, vagy pedig saját súlya alatt roskad össze : nem bírja el a saját nagyságát.

Széchenyi István ilyen próféta volt. Nem szó-nok, nem író, nem politikus, nem államférfiú, mindezeknél több is, kevesebb is : próféta. Benne a magyar nemzet életakarata lobbant újra fel, szinte félelmetes erővel s ez az életakarát nem-

¹ Váró Ferenc fordítása.

csak több életet, hanem külön életet követelt. Széchenyi a nemzeti élet uralkodó gondolatainak: a nemzeti ideáloknak hirdetésére választott ki. Mert akkor a magyarnak mindenek felett eszményekre volt szüksége. A háromszázéves szadadságharc egyre fokozódó eredménytelensége lassankint megfosztotta ezt a nemzetet minden nagyobb szerű hitelétől s illúzióknak tüntette fel a nemzet ősi, legfőbb, ösztönös, törekvését: a szabadságvágyat. Az ideáltalanság korszaka pedig mindig dekadens; beteg vagy durva. A magyar a mesebeli lovaghoz lón hasonló, ki háttal ül lovára s míg maga az eltűnő dicsőség ködbevesző városait nézi, lova kantár nélkül vágat ki az életöröm városaiból a sűrű téli éjszakába.

Ebben a világban hangzik el Széchenyi biztatása: a magyar nem volt, hanem lesz. Itt harsan fel az ő buzdítása: «merjetez nagyok lenni!» Tibennetek, a magyar nemzetben, kiaknázatlan kincsek hevernek. «Ne keressétek határaitokon kívül Magyarország javát és hírét: magatokban hevernek a valódi arany- és ezüstbányák, munkátlan, megnyitvatlan, sőt még a legjobb magyarok előtt is ismeretlenül.» A világnak szüksége van reátok, nélkületek nem teljes az európai civilizáció; a világegyetem életében feladat vár reátok, amit csak ti tölthettek be. Ha a magyar önmaga lesz, azaz kifejleszti legnemesebb és legégyénibb vonásait, ha magyarságát nem teherként cipeli, hanem programként tölti be: épen olyan nagy szolgálatot tett az emberiség életének, mint bármely nagy nemzete a világnak. Széchenyinek ez a gondolata egyike azoknak a

gondolatoknak, amelyek természettudományos igazságuk mellett egyszersmind egy mély valóságos igazságot fejeznek ki, jelül annak, hogy örök igazságok között örök béke van. Egy nemzet csak nemzetisége teljes kifejlesztésével és egyénisége minél élesebb kialakításával szolgálhatja az emberiség ügyét, tehát az egyetemes emberi ellen követ el ámulást az, aki a nemzeti bélyeget letörölni, vagy koptatni engedi: szól a természettudomány. Istennek szüksége van a nemzeti egyéniségre, mert csak így tudja azt az embertömeget a maga egyetemes céljaira felhasználni; Isten belőletek önmagatokat akarja kialakítani, hogy eszközül használjon föl az egészre irányuló céljainál — ez az ószövetségi próféta-ság alapgondolata.

S ha valakinél, hát Széchenyinél ez a gondolat nem volt egyszerű, hideg ítélet, hanem az egész lelket eltöltő, szenvedéllyé fokozott meggyőződés. «Mi a haza? Nem tudom, még azt sem tudnám megmondani, mi a szerelem; pedig az, amit egy nő iránt érzünk, sokkal csekélyebb, mint amit egy szent föld és szabad nép iránt érzünk» — írja az az ember, aki úgy tudta szeretni Crescence-ot, mint Petrarca Laurát. «Szegény hazám, csúnyácska vagy, de azért mégis szívből szeretlek» — írja forró, titkos vallomását naplója számára, mígnem szinte elemi erővel tör ki belőle az érzés: «szeretlek minden hibáiddal!» Ez az indulat végzetes reá nézve. «Majd a legnagyobb vonzódást érzem e durva néphez, melyet voltaképp hőn szeretek, hogy oktatnám, emelném, emberré nevelném, majd látni sem kívánom s eltaszítanám magamtól. Tudatlansága

meghat: életemmel, véremmel szeretnék segíteni rajta, s osztoznám vele együtt szenvedése sorsában. De sokszor elriaszt és felindít vak igazságtalansága, gőgje és önhittsége.» (Napló.) Jeremiás módjára dulakodik a próféataságot reákényszerítő felső hatalommal, perel, panaszkodik, feddőzik, de minden döntő pillanatban enged: «Eltökélém magamban, hogy én fogom, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját . . . jöllehet, senki sem tekinte mélyebben a szándéklott kivitelnek lehetetlenséggel határos tömkelegébe, mint én.» Szinte monomániává válik benne ez az uralkodó gondolat, sőt az ingatag, impresszionista embert a csökönyös kitartás mintaképévé teszi: «Ha megnyírbálják szárnyaimat, lábamon fogok járni; ha lábaimat levágják, kezeimen fogok járni, ha ezeket is kitépik: hason fogok csúszni.» Bizonyossága felt és homály nélküli. «Axioma-tisztaságban vélem látni nézetem kirekesztő helyességét», emlegeti untalan, végig nagy pere alatt, amelyet nemzetével folytatott s tudta azt is, hogy ha «a jövőnek adand igazat, a nyereség, fájdalma miatt lehetetlen lesz meg nem örülnie».

Van egy nagy ellensége: a mult. Széchenyi egy nagyszerű iniziale a magyar történelemnek egy új köteténél; minden íze erről beszél: Incipitur. Egyszer Athenæban a Zeus templomához támaszkodva, mélyen elmerült a nagyszerű mult romlandó emlékeiben. Körülötte csend volt, a rég meghalt világok méla hallgatása. Ábrándozásából egy fiatal, egészséges és bájos görög leány megjelenése verte föl. Egyszerre oda lett a mult s csak a jelen és a jövő állott előtte ígéző moso-

lyával, örömet, életet ígérő termékeny ölével. Örökre elhatározta — írja e jelenetről, — hogy a múlt a halál s csak a jelen és jövő az élet. Szimbolikusan jellemző kép ez. Széchenyire nézve az egész múlt, az egész addigi történelem csak egy rég letűnt dicsőség nagyszerű Parthenonja: ragyogó romok halmaza, amit még siratni sem szabad túlságosan, mert ez a siratás elvon az igazi munkától: az építéstől. Ezért sokszor támad a régi alkotmányra, nem törődve azzal, hogy az első ütésre feljajdulnak a fenséges bánnal porladó kövek s szavukra ezek szíve nyilallik át.

Praktikus ember volt, akit nem tudományos, nem esztétikai érdek vezetett, tehát nem tanulni és tudni, nem gyönyörködni és lelkesedni akart, hanem élni. Az erősebb győz, hirdette s legerősebbnek azt tartotta, ami a legnemesebb. Nem szerette az olyan beszédet, amely nem vált tette, vagy nem közvetlenül a tetteből született. A tett mindenben oly nagyszerű és hatalmas az üres gyenge szóval összehasonlítva. «Szép szónok van akárhány — írja Naplójában, midőn bekerül a magyar közélet vezetői közé — de nem látok egy gyakorlati embert sem közöttük.» Bezzeg gyakorlati ember ő! Angliában gépeket, gyárat tanulmányoz; a Pyreneusokban a Canal de Midi érdekl; idealista, aki lónevelő egyesületet, selyemtenyésző egyesületet szervez s az utóbbinál kiköti a tagoknál a feddhetetlen jellemet, sziklákat repeszt, Tiszát szabályoz, hidat épít, hitelrendezést sürget, az ország első gavalléra létére nem húz soha keztyűt, hogy mindent megtapintson, megpróbáljon, ki- vagy becsavarjon,

akinek keze emiatt durvább egy napszámosénál, egészen olyan, mint a Nagy Péter cáré; magánjogi reformokat javasol, por, sár ellen küzd, fákat ültet, jobb modor érdekében agitál akkor, mikor az ország legjobbjai a konstitúciót védelmezték nagyszerű orációkban, a Corpus Jurist tartották a nemzeti lét bibliájának s amikor egy gravamen nagyobb izgalomba hozta az országot, mint a vámsorompók felállítása. Épen a túlságos gyakorlatiassága miatt Széchenyi nem volt, nem lehetett szónok. Ő tulajdonképen, mikor szónokolt, fennhangon gondolkozott; mikor írt: írásban gondolkozott, a gondolkozás pedig nála nem öncél, hanem a cselekvés előkészítése, megindítása volt. Ez az oka annak, hogy Széchenyi népszerű ember sohasem volt. Nem tudott tömegeket mozgatni, érzelmeket korbácsolni. Elbeszélte nagyon sokáig, csapongva, sziporkázva, tűzesőt ontva magából s gyakran fejezte be a beszédjét így: Ezeket előre bocsátva, magamat a tettes KK. RR. további gráciájába ajánlva maradok alázatos szolgájuk: Gr. Széchenyi István. Olyan volt a beszédje, mint a váltó, két fontos adat volt rajta: az összeg és az aláírás. Igaz, hogy aztán be is lehetett váltani. «Széchenyi diplomata a szalonokban, kimeríthetetlen ügyességű, ahol egyéneket kell terveihez csábítani, mester a rábeszélés technikájában, ha a főhivatalnokok kabinetjében keresi a proselytákat, szeret az irodalom által — hogy az ő kifejezését használjam — bekapatni valamit a közönséggel: de egy vegyes és követelő tömeg előtt ritkán tud elég alázatos, vagy, ha akarjátok, elég szerény lenni arra nézve, hogy

a népkegy árját követni s követve megfordítani elszánhassa magát.»¹ Mikor pedig tapsvihar fogadta, gyanakodva idézte: Talán valami rosszat mondtam, hogy a nép tapsol nekem?

Széchenyi épen azért volt próféta, hogy a tömeg ne értse meg. A tömeget méltán nevezi Platon a nagy állatnak, mert természetrajzához tartozik, hogy ne az ész vezesse, hanem az érzelem. Ugyanis az érzés a tömeges kifejezésnél az oszcilláció törvénye szerint szinte rémületes mértékben nő, míg a belátás nemcsak nem nő, hanem fogy. Ha száz ember egyszerre ijed meg, a félelem százszorosra, ezerszeresre szökken és pánikká válik; de ha száz közül egynek eszébe jut valami, ha értelmes ítélet fogamzik meg benne, ez nem terjed át a tömegre. Fájdalom, de úgy van, hogy a butaság ragad, de a bölcsesség nem.² Miután pedig minél alantasabb egy érzés, annál durvább az ereje: a tömegben az alantasabb indulatok elnyomják a nemesebbeket. Tömeg előtt mindig annak van igaza, aki ösztönösebb indulatokat tud felkorbácsolni. Épen ezért igaza van Le Bonnak: «A tömegek sohasem szomjuhoztak igazságra. A nekik nem tetsző bizonyságok elől elfordulnak s inkább a tévedést istenítik, ha ez őket elkápráztatja. Aki illuziókba ringatja őket, úr lesz fölöttük, de áldozatuk az, aki megpróbálja őket kiábrándítani.» És a tömegeknél ne gondoljunk az utca népére.

¹ Kemény Zsigmond: *Gr. Széchenyi István. Magyar Szónokok és Státuszjérfiak*, p. 427.

² Emerson az ellenkező véleményen van: Csak egy böles kell egy társaságban s mind bölcsökké válnak, oly gyors a ragadósság. *Az emberi szellem képviselői*, 18. lap.

A legmíveltebb emberek is tömeggé válnak, mi-
 helyt alsóbbrendű érzelmeik úrrá lesznek fölöt-
 tük s ez esetben «negyven akadémikus szava-
 zata nem ér többet, mint negyven vízfordóé».¹
 Tömeggé válik a parlament is, mihelyt érzelmi
 alapon szerveződnek a pártok s mihelyt a par-
 lamenti harc nem a vélemények irányítására,
 hanem a meglevő vélemények kipuhatolására
 és az azokhoz való alkalmazásra van alapítva.
 Az ilyen parlamentre talál a Le Bon keserű meg-
 jegyzése²: cserélnek itt egymással állításokat,
 titkokat, sőt pofonokat is, csak gondolatokat
 nem cserélnek sohasem. Kossuthtal vívott gi-
 gászi párbajában ezt meg is fogalmazta Kossuth:
 «Akinék népszerűsége nincs, az hasonlít a mág-
 nestűhöz, mely a hajónak irányt mutat, de
 soha útnak nem indíthatja. A népszerűség csak
 azt karolta fel, aki szól és tesz, azon irányban,
 melyet a hazafiság jelöl ki.» Klasszikusabban
 nem lehet megmagyarázni a két nagy «ígehir-
 dető»: a próféta és a rhetor közötti különbsé-
 get. A próféta azt mutatja, merre kell mennie
 a hajónak, akár akarják a mélybe zúgó vizek,
 akár nem; a rhetor azt mutatja, hogy merre
 megy a hajó az alatt zúgó vizek árjain, a
 delejtű minden ideges erőlködésének csúfjára.
 Amaz azt mondja: akarjátok, ami kell; emez:
 kell az, amit akartok. A próféta korának mág-
 nestűje, mely az égtáji irányt mutatja, a rhetor
 a vitorla, aki felfogja a kedvező szeleket. De

¹ G. Le Bon: *A tömegek lélektana*. Kultúra és Tudomány,
 p. 100.

² U. o.

jaj nekünk, ha az igazi irány a szél ellenében van! Ilyenkor a próféta elbukik, a rhetor nagygyá nő, — a hajó pedig zátonyra kerül.

S mivel Széchenyi nem rhetor, hanem próféta volt, magányosságra lón kárhoztatva. Nagyobb martirium a közvélemény, mint a hatalom igazságtalanságának üldözöttje lenni — mondja Kemény. «Gyermekeink boldogságán fáradozni s éltök tavaszán elveszíteni őket; olyat imádni, ki bennünket gyűlöl; hívnek tartott barátban csalatkozni: szívrepesztő kín. De mindez tűrhetőbb, mint hazánk fiaitól elhagyatva s kárhoztatva lenni», írja a *Világban*. S ő ezt a sorsot végig élte. Naplóján végighúzódik állandó, szomorú refrénként: egyedül vagyok, teljesen elhagyatva, kerülnek az emberek, mint valami bélpoklost. Negyedszázadig állott a magyar közélet centrumában s mindig ő volt a legfontosabb személy. E negyedszázad alatt Metternichtől Kossuthig minden pártot támogatót és minden pártot támadókat; minden ellenségéből barátja lett és minden barátjából ellensége s mégis belsőleg egyre elhagyottabbá lón. Mikor aztán leszámol a korszak uralkodó plánétájával, Kossuthtal: mindenki, akit szeretett, elfordul tőle, Wesselényi, Deák, Eötvös, Vörösmarty, — akik pedig helyeselnek és tapsolnak neki, azokat jobban utálja bűneinél.

Lassankint kitolódik a jelenből, útszélre vágja és átgázol rajta a lejtőn lefelé haladó szekér, amit csak megindítani tudott, megállítani nem. A próféták sorsa Széchenyin beteljesedett.

Amit ehhez az ő személyes vonásai adnak, az még sötétebbé teszi a képet s még rokonszen-

vesebbé az ő alakját. Egy nemzet életösztöne belőle táplálkozott s ő egy életen át hordozza az életunalom, a reménytelenség keresztjét. Ő a megtestesült optimista a nagy világ előtt, az egyedül hívó, a boldog ültetvényes, a nemzet vidám farmere, rajongó hídépítő tulsó boldog partok felé — s álmatlan éjszakáin pesszimizmusba haló, reménytelen, infernalis hatalmakkal küzdő lélek, aki minden darab reményt úgy csikar ki a Sátán karmaiból. Amíg ébresztgette a nemzetet, csak nappal volt kürtös angyal, kinek nem tud a halál ellenállani, éjjel sirató volt, akinek csak drága kenete és tetemtakarója van. Egy ország szeme függött rajta s presztizse szinte egy évtizeden át a nemzet legnagyobb erkölcsi tőkéje és legkiadósabb erőforrása volt, mert önérzetében a nemzet magát akaró önzése vált cselekvéssé s ő önmagát «minden bűnök irtózatoss képének, vérszomjas vadállatnak» tartja. Nincs az az önsanyargató barát, aki raffináltabb módon tudná gyötörni a testét, mint ő a lelkét. Az égbolt roppant súlyával nehezedik vállára a felelősség gondolata, amely lassankint beteges, azaz emberfölötti arányokat ölt. Végre kitör belőle az örület: hazájának vesztét ő okozta! «Én a csillagokból olvasok, — kiáltott föl könnyezve. — Vér és vér mindenütt. A testvért a testvér, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örületen. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, mit építének. Ah, az én füstbement életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve: fla-

gellum dei!» Széchenyire az örület éjszakája borul, mely tizenkét évig tart, mígnem «egy szó nyilallik a hazán keresztül...»

Abból indultunk ki, hogy az életet uralkodó gondolatok organizálják, amennyiben az egyetemes életnek egy új részjelentését bontják ki s ezzel az elkülönülés, a mássá létel, az egyéniség lehetőségét biztosítják. Nevezzük ezeket az uralkodó gondolatokat ideáknak. Az ideák az élet formáló jelentései, a kötelezővé vált lehetőség. Annyi idea van, ahány mozzanata van az életnek. Van ideája a szabadságnak, a szerelemnek, a jognak, a nemzeti létnek, a fajiságnak, a kulturának. Ezeket az ideákat nem lehet másképp megismerni, csak megélés által; élet kell az életparancsok megértéséhez. Azért minden ideában létünk egy-egy mély alaptörvényére, életünk egy ősjelentésére bukkanunk és saját magunk rejtelseit fedezzük fel.

Széchenyi azért a legnagyobb magyar, mert a legegységesebb uralkodó gondolatot, a legátfogóbb ideát hozta. Minden más nagy magyar államférfiú vagy egy konkrét kérdést kívánt megoldani, vagy egy részideát kívánt megvalósítani: alkotmányt fejleszteni, közoktatásügyet szervezni, katonai hatalmat alapozni meg, szellemi megújodást indítani meg stb. vagy pedig — s ilyen volt a legtöbb — egy negatív, bár existenciális ideának: a szabadságnak volt hordozója és képviselője, akik között kétségtelenül Kossuth a legnagyobb. Egyedül Széchenyi hatolt le a nemzet szubstanciájáig s azt akarta különbbé tenni a nemzetiség, a közértelmesség s a lélek deliségének ideái által. Ezzel pedig azt

mondotta ki, hogy Magyarország akkor tölti be életparancsát, ha magyar lesz, magyarsága akkor, ha a lehető legműveltebb lesz, műveltsége akkor, ha merőben ethikus lesz. Széchenyi új értelmet adott a hazafiságnak, mert hozzá ötvözte a kultúra gondolatát; életszükségletté tette a műveltség eszméjét, de egyben összeolvasztotta a magyarság eszméjével s mind a kettőt a legmagasabb ethikai imperativus kiövelléséül fogta fel. Ezzel olyan jelentőségűvé vált a modern Magyarországra nézve, mint amilyen Szent István volt a középkori Magyarországra nézve, vagy amilyen Bethlen Gábor lehetett volna az erdélyi fejedelemség számára.

De Széchenyi nemcsak hordozott, hirdetett egy ideát, hanem személyes életében meg is valósította azt. Szenvedése, lobogása, diadala, vergődése, kavargó élete és tragikus vége — a költő divinative meglátta — lehányva magáról, ami benne földi, egy éltető eszmévé finomult. Minél inkább telik az idő, annál alkalmasabb lesz az ő személye arra, hogy a mindenkori magyar benne lássa magasra vívó életirányának szimbolumát; ő legyen az az ideál, akiben létünk, küldetésünk, nemzeti mivoltunk nagy, alapvető életparancsolataira bukkanunk. Mert az eszmének, az igének testté kell lennie, hogy úrrá lehessen fölöttünk, mint ahogy Tassónál a fénytű Gábor angyalnak emberi formát kellett öltenie, hogy alvó lovagokból felébreszthesse a Szentföldet megszabadító Godofrédeket. Széchenyi egy-egy boldog pillanatban érezte, hogy ő ilyen lesz. «Érzem, hogy sokak élete vagyok»; érezte, hogy belőle ifjúság, új, szebb élet fakad,

hogy «erősként nemzeteket hordoz szívében». Szíve a magyar jövődő anyaméhe volt.

Igaza van Gaal Jenőnek: Széchenyit a magyar nemzet génuszává kell tennünk. Azzá tette már az a Teremtő Hatalom, aki a nagy emberek szívét nagy jövődők sporangiumául formálta. Csak még nekünk kell azzá tennünk. Minden nemzedék átlagembereinek, s így minékünk is, egyetlenegy leckét ad fel a történelem: válassza meg ideálját és álljon szolgálatába.

Tudnók-e mi ezt a mi leckénket, ha hirtelen számon kérettetnénk?

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 1790/1952

TARTALOM.

	Lap
Előszó	5
I. Széchenyi és a közművelődés. Irta : <i>Berzeviczy Albert</i>	7
II. Széchenyi István és a magyar nyelv. Irta : <i>Tolnai Vilmos</i>	29
III. Gróf Széchenyi István nemzetgazdasági alapeszméi. Irta : <i>Gaal Jenő</i>	58
IV. Gróf Széchenyi István közlekedési politikája. Irta : <i>György Endre</i>	87
V. Gróf Széchenyi István mint közjogász. Irta : <i>Ferdinandy Géza</i>	122
VI. Széchenyi hatásának titka. Irta : <i>Ravasz László</i>	169

